

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE
DİYARBAKIR'DA EĞİTİM (1923-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Abdullah Mesut AĞIR

HAZIRLAYAN
Veysi FİDA

ELAZIĞ-2016

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE
DİYARBAKIR'DA EĞİTİM (1923-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Abdullah Mesut AĞIR

HAZIRLAYAN

Veysi FİDA

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oybirliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Cumhuriyet Dönemi'nde Diyarbakır'da Eğitim (1923-1950)****Veysi FIDA****Batman Üniversitesi & Fırat Üniversitesi****(Ortak Program)****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı****ELAZIĞ – 2016; Sayfa: XVI+148**

Uzun bir imparatorluk deneyimi sonrasında Diyarbakır vilayeti, yenilikçi bir evrenin başlangıcını temsil eden Cumhuriyet Dönemi'ne geçişte de kadim tarihine uygun olarak idari, kültürel ve ekonomik merkez olma statüsünü korumuştur. Osmanlı dönemindeki reformist kalkınmacı yaklaşımlar hayata geçirilmek istenmişse de sosyal yapıdaki yetersizlikler, idari ve mali problemlerden dolayı hedeflenen sonuçlara ulaşamamıştır. Devamında teşekkül eden Cumhuriyet Dönemi'nde de yenilik çalışmalarında hedeflenene ulaşmak kolay olmamıştır. Cumhuriyet'in kurucu kadroları söz konusu engelleri ortadan kaldırmak ve hedeflenen gayeyi gerçekleştirmek için eğitim sahasına bilhassa önem vermişlerdir. Dolayısıyla eğitim hayatını iyileştirme çabası itibariyle Osmanlı ile ortak hedeflere sahip bir yaklaşımın tezahür ettiği dönemi incelediğimizden konuya XIX. yüzyıl eğitim hayatı ile başlanmıştır.

Çalışmamız köklü bir eğitim sistemine sahip olan Osmanlı Devleti'nin son dönem Diyarbakır eğitim kurumlarıyla başlar. Nihai itibariyle yeni rejim eğitim politikaları, hemen Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte sil baştan oluşturulmamış; erken Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında Osmanlı'nın eski kurum anlayışı ve politikaları uygulanmaya devam edilmiştir. Dolayısıyla I. Bölümde Cumhuriyet Dönemi eğitim kurumlarının ilk teşekkül dönemlerine yani Osmanlı Devleti'nden miras kalan eğitim kurumları ile bu kurumlarda uygulanan politikalar ele alınmıştır.

II. Bölüm ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde Diyarbakır okur-yazar durumu ve noksanlıklarının gerekçe analiziyle başlar. Genel değerlendirmelerden sonra Diyarbakır'daki ilk mektepler tespit edilerek, bu mekteplerde uygulanan program ve müfredat durumu ile yıllara göre öğretmen, öğrenci, tahsis edilen bütçeleri hakkında bilgiler sunulmuştur. Ayrıca genel değerlendirmelerin yanında Diyarbakır merkezinde bulunan okulların arşivlerinde derlenen bilgiler ışığında her okullun durumu ve tarihsel gelişimi ayrıca ele alınmıştır. İlk mekteplerin günümüze ulaşmış binaları da ziyaret edilmiş, bunlar fotoğraflanarak ekler bölümünde sunulmuştur.

İlk mektepleri orta mektepler takip eder. Mesleki eğitimin dışında kalan düz orta mektepler tanıtılmış ve uygulanan müfredat ile programlar ve bunların değişim evre ve içeriklerine değinilmiştir. Sonrasında lise düzeyindeki okullar tespit edilerek önce tarihsel süreç gelişimine ışık tutulmuştur. Akabinde okulların bölümleri tespit edilip her birinde eğitim gören öğrenci sayıları derlenmiştir. Zaman zaman bu öğrencilerin profiline de ışık tutulmuştur. İnceleme dönemimizin tek lisesi olan ve günümüzde Ziya Gökalp Lisesi adını taşıyan okulun muazzam bir arşivi bulunduğundan okulla ilgili bir hayli bilgi derlenmiştir. Ancak konuya yeni rejimin idadilere bakış açısı ile diğer bölümlerde olduğu gibi yine yıllara göre müfredatta yapılan değişiklikler ve bu kapsamda okutulan ders ve saatleri tespit edilmiş ve tablolara dökülmüştür. Sonrasında okulun yıllara göre öğrenci, öğretmen bütçe durumu ile tarihi gelişim süreci aktarılmıştır. Bölgenin tek ve köklü okulu olduğu için hayli ünlü kişiyi de mezun etmiştir. Bizler de okulun öğrenci kütüklerinden ve söz konusu öğrencilerin hatıratlarında bunları tespit ederek çalışmaya aktardık. Ayrıca okulun arşivinden çalışma dönemimizle ilgili belge ve diplomalar taranmış akabinde dijital ortama aktarılarak ekler bölümünde istifadeye sunulmuştur. Her bir devrenin ayrı ayrı öğretmen, öğrenci, tahsis edilen bütçe grafiği çıkarılmıştır. En son olarak da ortaöğretim, artı ve eksi yönleriyle analiz edilip, değerlendirilmiştir.

III. bölümde mesleki eğitim sistemi teferruatıyla incelenmiştir. Meslek okulları ve akabinde Osmanlı Devleti döneminde varlık göstermiş ve Cumhuriyet'in ilanı sonrasında faaliyetlerini devam ettirmiş olan Diyarbakır azınlık okulları da incelemeye dahil edilmiştir. Bünyesinde azınlık okulu hizmeti barındırmış olan kiliseler ziyaret edilerek bilgiler derlenmiştir. Öncelikle Diyarbakır Vilayeti dahilinde bulunan Diyarbakır, Mardin ve Ergani sancaklarında faaliyet göstermiş olan cemaatlere ait okullar ve bu okullar hakkında istatistiki veriler çalışma içerisinde tablo halinde

verilmiştir. Sonrasında Diyarbakır merkez azınlık okullarının isim ve eğitim mahalli tespit edilerek tarihsel sürecine ışık tutulmuştur. Söz konusu okulların öğretmen ve öğrenci durumu tespit edilmiştir.

Son olarak da Diyarbakır kültür durumuna atıfta bulunulmuştur. Kütüphane bakımından zengin bir geçmişe sahip olan Diyarbakır'ın kitaplıklarıyla ilgili bilgiler sunulmuştur. Özellikle "Kitap Saraylarının" Diyarbakır kültür hayatındaki yeri, kuruluş çalışmaları ve okur-kitap istatistikleri derlenip genel kültür hayatı hakkında değerlendirmeler sunulmuştur.

Yukarıda mevzu bahis edilen çalışmalara konu edilen kurum ve politikalar ile ilgili belge ve fotoğraflar derlenip ekler kısmında sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Maarif, Diyarbakır Mektepleri, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Programı, Azınlık Mektepleri, Kitap Sarayları, Köy Enstitüleri, Tevhi-i Tedrisat, Tedris, Sanat Mektebi, Ziya Gökalp Lisesi.

ABSTRACT**Master Thesis****Diyarbakir Education in the Republican Period (1923-1950)****Veysi FIDA****Firat University, & Batman University****(Partner Program)****Institute of Social Sciences****History Department****History Department of the Republic of Turkey****Elazig - 2016; Page: XVI + 148**

Long experience in the aftermath of the Imperial province of Diyarbakır, in the transition to an innovative phase that represents the beginning of the Republican period, too, the ancient history in accordance with the administrative, cultural and economic has maintained its status as the center. Developmentalist approaches in the social structure in the Ottoman period are requested to implement reformist inefficiencies, administrative and financial problems because of the intended outcomes have not been reached. Therefore, the period of the Republic that are present in the sequel in achieving the goals of innovation studies has not been easy. Founding of the Republic to perform the intended purpose and to eliminate the obstacles of the staff in question have paid particular attention to the training area. Hence an approach that has helped improve the quality of education in a period where common goals with ottoman we examined the subject manifests XIX. we have started referring to the developments of the century.

Therefore, our education system, which has radical study begins with the last period of the Ottoman Empire, Diyarbakir education institutions. As final educational policy of the new regime immediately with the proclamation of the Republic was not created from scratch; at the beginning of the early Republican period of the Ottoman Empire, old institutions and policies continued to be applied. Therefore, Section I.

education institutions of the Republic inherited from the Ottoman Empire in the period of initial formation period, educational institutions, and policies focused on.

II. during the period of the founding of the Republic of Turkey Diyarbakir chapter of justification starts with literacy status and deficiency analysis. After a general discussion, the first schools in that city have been identified and the program implemented by the state and by year in these schools the curriculum, teachers, students, presented information on the budget allocated. Also in addition to the general considerations of diyarbakir is located in the centre of the school in the light of the information compiled in the status of the archives and historical development of each scholar are also discussed. Of the first schools we visited and photographed these buildings remained and attachments section is presented.

The first schools, middle schools will follow. The outside of the middle schools and vocational training programs and their flat was introduced to the stage and discusses the implemented curriculum with the content of change. Afterwards, the identified vocational schools and the first light to the development of the historical process is kept. Subsequently, the sections are identified in each school and the vocational training of with the number of students who are from time to time, light has been kept on the profile of these students. Each separate occupational class teachers, students, budget allocated, the chart is removed. The school in question-related documents and photos were placed in the attachments section. Vocational training as the final contribution of the study, the positive and negative aspects have been evaluated.

III. section-secondary education system also teferruatlica were investigated. And today is the only school in the review period, Ziya gökalp high school that bears the name of a massive archive of school because the school has compiled a lot of information about. But to the topic in the other sections of the new regime, with a view to the Academy again as the year changes and taught courses in the curriculum by hours and poured into tables and were determined in this context. After the school year by students, teachers were transferred to the budget situation with the historical development. The only school in the region and a well-established school is quite famous because it is the person we log them in and been awarded work by identifying the memoirs of a student transferred to. The period from the archives of the school-related documents to appropriate diplomas and transferred to digital environment is presented in an appendix.

Subsequently, being in the same era, which continued its activities after the proclamation of the Republic and Diyarbakir showed minority schools were also included in the review. Within the body minority school services, by visiting the churches that sheltered the information has been compiled. Firstly, it is located in the province of diyarbakir, diyarbakir, Mardin and statistical data about schools and communities in which these schools functioned starboard Ergani in the study are given in Table. Minority schools and training of Diyarbakir after the name of the scene and identified the main light on the historical process has been kept. Teacher of the schools in question, it has been determined student status.

Finally, Diyarbakir, made reference to the cultural situation. Information about Diyarbakir, which has a rich history in the libraries of the library is presented. In the book, especially the life of the house of Diyarbakir, the work organization and reads-book evaluations about the cultural life of the general statistics compiled are presented.

The studies above stake to be assembled on the topic of institutions and policies documents and photos are presented in the appendices.

Key Words: Ministry of Education , School of Diyarbekir , Republican Training Program , Minority Schools , Book House , Village Institutes of Education Tevhide -ie , Tedris , Art School, Ziya Gokalp High School.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLO LİSTESİ	XI
ÖNSÖZ	XIII
KISALTMALAR	XIV
KONU VE KAYNAKLAR	XV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE DİYARBAKIR'DAKİ EĞİTİM KURUMLARI	4
1.1. Medreseler.....	4
1.1.1. Mesudiye Medresesi.....	6
1.1.2. Zinciriye Medresesi	7
1.1.3. Şucaiyye Medresesi	8
1.1.5. Şeyh Safa Medresesi.....	10
1.1.6. Nebi Cami Medresesi	10
1.1.7. Hoca Ahmed Camii Medresesi.....	11
1.1.8. Melek Ahmed Paşa Cami Medresesi.....	11
1.1.9. İskender Paşa Medresesi.....	11
1.1.10. İmadiye Medresesi.....	11
1.1.11. Husreviyye Medresesi	11
1.2. Sıbyan Mektepleri	12
1.3. İslahane ve Sanayi Mektebi	13
1.4. Tanzimat Sonrası Dönemde Eğitimde Gelişmeler.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

2. CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE DİYARBAKIR'DA İLK VE ORTAÖĞRETİM

.....	20
2.1. Tek Partili Dönemde Diyarbakır Toplumunun Eğitim Düzeyi.....	20
2.2. İlk Mektepler.....	23
2.2.1. Cumhuriyet Döneminde İlk Mekteplerde Müfredat Durumu.....	23
2.2.2. Diyarbakır Merkezinde Bulunan İlk Mektepler	29
2.2.2.1. Gazi İlkokulu	29
2.2.2.2. İsmet Paşa İlköğretim Okulu	31
2.2.2.3. Yeni İlkokul	32
2.2.2.4. Ziya Gökalp İlkokulu (Mekteb-i Nisa).....	34
2.2.2.5. Süleyman Nazif İlkokulu	35
2.2.2.6. Cumhuriyet İlkokulu.....	36
2.2.2.7. İnönü İlkokulu.....	38
2.2.3. Vilayet Genelinde İlkokullarda Genel Durum	38
2.2.4. Okul Öncesi Mektepler.....	50
2.2.4.1. Ana Mektepler	50
2.2.4.2. İlk Tatbikat Mektepleri	50
2.3. Orta Mektepler	50
2.3.1. Orta Mekteplerde Program- Müfredat Durumu	51
2.3.2. Okul, Öğrenci ve Öğretmenlerin Genel Durumu	54
2.3.3. Lise Eğitimi	56
2.3.4. Liselerde Müfredat Durumu	56
2.3.5. Diyarbakır Ziya Gökalp Lisesi	60
2.3.6. Ziya Gökalp Lisesi'nden yetişen ünlü kişiler	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE DİYARBAKIR'DA MESLEK VE AZINLIK MEKTEPLERİ İLE KÜLTÜREL HAYAT

.....	72
3.1. Sanat Mektebi.....	74
3.2. Öğretmen Okulu.....	82
3.3. Dicle Köy Enstitüsü	86
3.4. Akşam Kız Sanat Mektebi	93

3.5. İpek Böcekçiliği Mektebi.....	100
3.6. Diyarbakir Hafize Ziya Hanım Dikiş Biçi Yurdu.....	103
3.7. Azınlık ve Yabancı Okullar.....	103
3.8. Diyarbakır Kütüphaneleri.....	109
SONUÇ	112
KAYNAKÇA.....	114
EKLER	122
BELGELER	135
ÖZ GEÇMİŞ	148

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. 1927’de Diyarbakır okur-yazar durumu	21
Tablo 2. 1927- 1950 yılları arası Diyarbakır Vilayeti’nde 6 yaş ve üzeri bireylerin okur- yazar durumu ile kadınların erkeklere göre oranı.	22
Tablo 3. 1924 tarihli erkek ilk mekteplerinin haftalık ders cetveli.	25
Tablo 4. 1948 yılı ilk kademe haftalık ders cetveli	27
Tablo 5. Müfredat tadili sonrası oluşan köy okullarındaki ders grafiği.....	28
Tablo 6. 1930-1949 seneleri arası Cumhuriyet İlkokulu Diploma Defterlerine göre öğrenci sayı ve cinsiyete göre dağılımı.....	37
Tablo 7. 1923- 1950 yılları arası Genel Nüfus Sayımına göre İlkokulların yıllara göre gelişme durum özeti.....	48
Tablo 8. 1923- 1950 arası resmi ilkokulların beşer dönemlik aralıklarla genel durumu.	48
Tablo 9. 1924 yılı itibariyle uygulanan ortaokul programı	52
Tablo 10. 1938-1949 ders yılı dönemlerinde uygulanan program.....	53
Tablo 11. Diyarbakır eğitim kurumlarının da içinde yer aldığı Cumhuriyet’in ilk on yılında Türkiye orta mekteplerin genel durum tablosu.	55
Tablo 12. Diyarbakır Vilayeti’nde 1927- 1932 öğretim dönemlerindeki orta mektep durum tablosu.	55
Tablo 13. 1926- 1950 arası dönemde resmi ortaokullarda genel durum.....	56
Tablo 14. 1924 yılında kabul edilen Cumhuriyet döneminin ilk lise müfredatı.	57
Tablo 15. 1937-1938 yılında düzenlenen ve 1949 yılına kadar uygulanan liselerin haftalık ders dağıtım çizelgesi.	59
Tablo 16. Cumhuriyetin ilk on yılında Diyarbakır İdadisi’nin dersane adedi ile öğrenci durumu.....	61
Tablo 17. Diyarbakır İdadisi’nin nüfus genel sayımı yıllarına göre durum özeti.....	70
Tablo 18. Ziya Gökalp Lisesi’nden mezun ünlü kişiler listesi.....	71
Tablo 19. 1926-1950 arası Diyarbakır Meslek Okulları.	72
Tablo 20. Sanat Mektepleri eğitimi bakımından Diyarbakır’a bağlı İller.....	74
Tablo 21. Erken Cumhuriyet devrinde Sanat Mektepleri’nde okutulan ders programı. 75	
Tablo 22. Diyarbakır Darülmualimin Mektebi’nin 1915 ders yılı ders programı.	84

Tablo 23. Köy enstitüsü öncesi söz konusu okulların 1937-1938 yılı programı ve haftalık ders saatleri.....	90
Tablo 24. Köy Enstitüleri ders dağılım çizelgesi	91
Tablo 25. Yukarıda verilen programın yıllara göre değişikliğe uğramış şekli.	92
Tablo 26. Dicle Köy Enstitü'nün 1944–1950 yılları arası istatistiklere göre öğrenci sayıları ile bütçe durumları.....	93
Tablo 27. Kız Akşam Sanat Mektebi'nden önce varlık gösteren İnas Rüşdiye Mektebi'nin haftalık ders programı.....	95
Tablo 28. 1939-1940 ders yılında Akşam Kız Sanat Mektebi'nin bölüm ve öğrenci sayıları.	97
Tablo 29. Diyarbakır il yıllıklarında kız sanat okullarının 5'er yıllık aralıklarla okul vaziyetleri.	100
Tablo 30. Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınan beşer yıllık toplam sayı halinde Kız Enstitüsü'nün genel durumu.....	100
Tablo 31. Vilayet genelindeki Gayrimüslim okul, öğrenci ve öğretmen dağılımı.....	106
Tablo 32. Beşer yıllık dönemler halinde halk kütüphanesinin kitap ve okuyucu istatistiği.	111

ÖNSÖZ

Tarih biliminin esası kadim yaşamın temellerini ortaya koymak, sınıflara ve sosyal oluşumlara ayrılmış bireylerin menşeyini ortaya çıkarmaktır. Elde edilen veriler ışığında milli birlik ve milli kültür esaslarına dayalı devlet çatısı altındaki toplumların geçmişi ve geleceği hususları arasında bağ kurmak ve geleceği üzerinde fikir yürütme misyonuna sahiptir. Bu misyonun yenilenebilir ve geleceğe taşınabilirliği ancak köklü eğitim sisteminin varlığıyla mümkün olabileceği mülahazasını gütmekteyiz. Cumhuriyet dönemi eğitim sistemi sadece Diyarbakır Vilayeti'nde değil tüm illerimizde incelenmesi gereken bir husustur.

Günümüzde, ülkemizde yaşanan toplumsal sorunların çoğunun yanlış eğitim politikalarının birer sonucu olarak telakki edilecek olunursa, geçmişte hatanın başlangıç ve gerekçelerini ortaya koymak öyleyse zaruri bir hal almış demektir. Dolayısıyla eğitim tarihinin incelenip sonuçlar ışığında nispi tekliflerin hazırlanması devletimizin dirliği ve birliği için faydalıdır. Zira bu çalışmamızda Diyarbakır'da günümüzde mevcut sorunların temelinde geçmişte plansız eğitim politikalarının payı olduğunu da göreceksiniz.

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin tek partili döneminde Diyarbakır eğitim tarihine teferruatlıca bir bakıştır. Çalışmanın ortaya çıkış evresinde kendisini zaman zaman ziyaret ederken mütalaalarıyla bize yol göstermiş olan Yrd. Doç. Dr Hatip Yıldız'a, DİTAV kütüphanesini istifademize sunan Sayın Edip Sevgican'a ve iş saatlerimin dışında kendilerine ayırmam gereken zamanı memleketin kültürüne hizmet yolunda harcamama katkı sunup, destek olan eşim ve oğluma ve özellikle bu çalışmanın ortaya çıkışında bende büyük emeği bulunan çok değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Abdullah Mesut Ağır'a teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez
A.Ü.E.B.F.	: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi
BİGM.	: Başvekalet İstatistik Genel Müdürlüğü
BİUD.	: Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü
BİUM.	: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DVS.	: Diyarbakır Vilayet salnamesi
G.İ.A.	: Gazi İlkokulu Arşivi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
SBARD.	: Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOD	: Tarih Okulu Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vd.	: Ve diğerleri

KONU VE KAYNAKLAR

Araştırma alanımız Türkiye Cumhuriyeti'nin erken cumhuriyet evresinin eğitim tarihi üzerinedir. Yeni devletin üzerine inşa olduğu Osmanlı Devleti'nin eğitim politikaları incelenmiş ve özellikle Cumhuriyet sistemine geçişte üzerine bina olunan eğitim kurumları hakkında özetle durulmuştur. Çalışmanın amacı sadece eğitim sisteminin teşkilat yapısını irdelemek değildir. Asıl gaye eğitim faaliyetleri geçmişimizi ve tecrübelerimizi doğru olarak öğrenip, bunlardan istifade ederek günümüze daha sağlıklı değerlendirmeler sunup, geleceğe dönük sağlam ve istikrarlı eğitim politikaların üretilmesine katkı sunmaktır.

Bu çalışmada Diyarbakır Vilayeti eğitim faaliyetleri çok yönlü olarak incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde açık bulunan ve Cumhuriyet Dönemi'nde de faaliyet gösteren Müslim ve Gayrimüslim okullar, kütüphaneler, Diyarbakır'ın söz konusu dönemde ki eğitim faaliyetleri ve dönemin özellikleri konu edinilmiştir.

Araştırmaya başlarken Osmanlı Devleti'nin, eğitim hayatını her daim öncelikli faaliyet alanı olarak gördüğünü bildiğimizden çalışmanın ön dönemi ile ilgili kaynak sıkıntısı çekmeyeceğimizi biliyorduk. Nitekim de öyle oldu. Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile ilgili özellikle vilayet salnamelerinden çokça istifade edildi. XIX. ve XX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermiş eğitim kurumları ve faaliyet alanları üzerine çokça bilgi alıntılanmıştır. Bu hususta mevzubahis edilen kurumların varlığını sabit hale getirmek için Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı'ndan belgeler edinildi. Ayrıca Diyarbakır'da Osmanlı devleti döneminde açık olup Cumhuriyet döneminde de faal olan ve günümüze kadar varlık gösteren eğitim kurumları arşivleri tek tek ziyaret edilerek, günümüze ulaşmış defter ve kütükler tarafımızca incelendi.

Arşiv kaynaklarının yanında tetkik eserlerden de istifade ettik. Osmanlı'nın son dönemlerinde Diyarbakır Vilayeti eğitim faaliyetlerine ışık tutan üç eser dikkat çekicidir. Bunlar kaynakçada da verilmiş olan M. Şefik Korkusuz, Mehmet Şimşek ve Hatip Yıldız'a ait eserlerdir. M. Şefik Korkusuz'un eseri arşiv belge transkripsiyonu ağırlıklı iken, Mehmet Şimşek'in eseri incelemeye dayalı bir kaynaktır. Hatip Yıldız'a ait kaynak ise bir doktora çalışması ürünü olması hasebiyle daha geniş ve profesyonel bir çalışmadır. Dolayısıyla çokça istifade edildi. Söz konusu dönemlerle ilgili ayrıca çok sayıda kitap, dergi, makaleden de istifade edildi.

Cumhuriyet dönemi Diyarbakır eğitim tarihi ile ilgili kaynak çok sınırlıdır. Bu husus üzerine tatmin edici bir çalışma yoktur. Ercan Çağlayan'ın bu konu üzerine bir makalesi mevcut olup ön bilgi değerlendirmesi için değerli ancak yeterli değildir. Dolayısıyla çalışmaya başlarken kaynak noktasında oldukça sıkıntı çektik. Dolayısıyla çalışma daha çok arşiv belge, okul arşivlerinden istifade, il yıllıkları, maarif istatistiklerinden derlemeler ve gazete ile mecmualar üzerine bina edildi. TBMM Arşivleri, söz konusu dönemde faaliyet gösteren okulların arşivlerinden öğrenci kütük defterleri ve şehadetnameler, 1936, 1967r, 1973 il yıllıkları, 1923-1950 dönemi arası Maarif istatistikleri, Maarif Vekaletince o dönemde basılmış eserlerin bazıları, Devlet kaynakları, Cumhuriyet'in ilk 20 yılında Diyarbakırlı yazarlarca yazılmış bazı kitaplar ve o yine söz konusu dönemde basılmış bazı dergi ve matbu eserlere tarafımızca ulaşıldı ve çalışmanın ana kaynakları olarak kullanıldı. Bunların dışında umumi eğitim sistemi üzerine yazılmış çokça kitap, dergi ve makalelerden konumuzla ilgili kısımlar cimbızlanarak alıntılıandı. Çalışma bu bilgiler ışığında derlenip yorumlanmıştır.

Konu içerisinde yer alan azınlık mektepleri ile ilgili tetkik eserlerin paragraf aralarında geçen üç-beş cümlenin ötesinde herhangi bir bilgiye rastlanılmadı. Dolayısıyla Azınlık mekteplerinin faaliyet yeri olan kiliseler ziyaret edilerek bir takım bilgiler derlenmiştir. Ardından devlet kitapları içerisinde yer alan maarif istatistiklerinden bu okulların öğretmen, öğrenci ve diğer umumi durumları tespit edilerek çalışmaya eklenmiştir. Son olarak da cemaatlere mensup kişilerin hatıralarının aktarıldığı tetkik eserlerin cümle aralarında geçen ve yukarıda söz ettiğimiz bilgiler ile karşılaştırılıp konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Son olarak da kültür durumunun en iyi göstergesi durumunda bulunan kütüphaneler araştırılıp, konuya dahil edilmiştir. Konu ile ilgili kaynak sıkıntısı yoktur. İstatistik, tetkik eser ve makalelerden istifade edilmiştir.

GİRİŞ

Eğitim, bireyin akli, bedeni, ruhi, toplumsal becerilerinin, eylem ve davranışlarının istenilen doğrultuda geliştirilmesi, yetenek, bilgi becerilerin kazandırılması yönündeki faaliyetlerin tamamını kapsayan bir süreçtir. Eğitim yaşam boyu devam eder. Bu planlı ya da yaşamın içerisinde olağan süreç çerisinde gerçekleşir. Eğitim kurumu bünyesinde, okuma ve yazma çalışmalarında, ders araç ve gereç desteğinde ya da aile ve toplum içerisinde bilgi aktarma çalışmaları ekseninde yaygın eğitim olarak yaşanan süreçler bütünüdür. Dolayısıyla Türk eğitim sistemi çalışma konuları içerisinde okullar, müfredat ve programlar, hazırlanan yardımcı kaynaklar, devlet rejimlerinin çalışmalara sirayet şekli ile eğitim felsefeleri, bu ekseninde yaşanan sorunlar ve analizleri, işlevleri, eğitim reformları ve toplum nezdindeki karşılıkları yer alır.

Tarih ise, insanlığın ve insan topluluklarının ortak bilincidir. Nasıl fert insan geçmişini hatırlamayınca şimdiki zamanı bilinçli olarak değerlendiremiyor ve geleceği sağlıklı planlayamıyorsa; tarih bilincinden yoksun bir insanlık ve insan topluluğu da aynı vaziyette bulunuyor demektir. Dolayısıyla eğitim tarihi bir toplumun, bir ülkenin, bir kişi veya kurumun geçmişte kalmış ama gelecek kuşaklar için değerli olabilecek fikir, organizasyon ve uygulamalarıdır. Bu nedenle her toplumun kendi eğitim faaliyetleri geçmişini ve tecrübelerini doğru olarak bilmesiyle, bunlardan yararlanarak günümüzü daha sağlıklı değerlendirmesi ve geleceğe yönelik sağlam planlar yapması mümkün olabilecektir.¹

Cumhuriyet Dönemi'nde ıslah çalışmaları ne kadar batıcı reformist düşünceyle yapılırsa yapılsın Osmanlı'nın köklü sisteminden bağımsız gerçekleştirilememiştir. Reformlara tabi eğitim kurumları Osmanlı mirası olduğu için eğitim araştırmacıları için ilk durak son dönem Osmanlı eğitim sistemidir. Dolayısıyla yeni rejim dönemi araştırmacıları, Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine bina olduğu Osmanlı Devleti eğitim hayatını her daim öncelikli araştırıcı faaliyet alanı olarak telakki etmiştir. Bu mülahaza ekseninde bizler de çalışmamızın başlangıcını muazzam kültür devleti olan Osmanlı Devleti'nin son dönemleri üzerine inşa etmeye çalıştık.

¹ Mustafa Ergün, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6/ 12, 2008, s. 321.

Osmanlı Devletinde eğitim faaliyetleri, uzun yıllar vakıflar tarafından desteklenen medrese ve tekkeler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Tarih içinde birer ekonomi ve kültür merkezi konumunda olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetlerinde medreseleri ve bugünün ilkokulları olan Sıbyan mekteplerini, Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi yenilik hareketleri ile birlikte açılan Rüştîyeler, İdadiler, İptidai mektepler, Darümualliminler ve Sultaniler izlemiştir. Müslüman ve Gayrimüslim halkın eğitim aldığı bu ilk ve ortaöğretim kurumlarının yanında, XIX. yüzyıldan itibaren Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Bitlis, Kars, Erzurum gibi vilayetlerde Ermeni, Alman, Amerikan ve Fransız misyoner okullarının da açıldığı görülmüştür.²

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra yeni rejim doktrinin benimsediği eğitim anlayışı, bir taraftan çağdaş/laik, öteki taraftan milliyetçi ideal vatandaşların yetiştirilmesini amaçlamıştır. Bu anlayış, Maarif Vekaleti'nin 19 Aralık 1923'te yayınladığı genelgede şu cümleyle özetlenmiştir: “Okullar, Cumhuriyet ilkelerine sadakati aşılamalıdır.” Buradaki gaye tek partili döneminin eğitim politikaları, talim ve terbiyenin yeni toplumsal, siyasal ve kültürel değerleri pekiştirmek ve yeni devletin inşasında kurumsal yapının inşasını desteklemektir. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında kırsal nüfusun kentsel nüfusa oranla çok fazla olması ve buna bağlı olarak okur-yazar oranının düşük olması yukarıdaki hedeflerin gerçekleşmesini zorlaştırmıştır. Cumhuriyet'in kurucu kadroları, söz konusu engelleri ortadan kaldırmak ve hedefleri gerçekleştirmek için eğitime oldukça önem vermiştir. Bunun bir gereği olarak örgün eğitimin yanı sıra yaygın eğitim kurumlarına da ağırlık vermiştir. Bu gayeyle, bir taraftan her bir yanında ilk ve orta öğretim kurumları açılırken, diğer taraftan Türk Ocakları, Akşam Mektepleri, Halk Dershaneleri, Millet Mektepleri ve Halkevleri/ Halkodaları gibi kurumlarda eğitim faaliyetleri idame edilmiştir. Hedefte ise toplumdaki okur-yazar oranı ile toplumun eğitim seviyesini yükseltmek vardır. Söz konusu mülhazanın paralelinde, mevzubahis edilen eğitim faaliyetleriyle Cumhuriyet'e sadık bireyler yetiştirilmeye çalışılmıştır. Özellikle de Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen harf inkılabıyla eğitimin toplumun tamamına yayılması, okur-yazarlığın kitleler arasında arttırılması ve Cumhuriyet rejiminin toplumun her kesimi tarafından benimsenmesi amaçlanmıştır.³

² Bahattin Demirtaş, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923-1938)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 41, Mayıs 2008, s. 64.

³ Ercan Çağlayan, “Cumhuriyet Döneminde Diyarbakır'da Eğitim (1923-1950)”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 7, Sayı XIX, Eylül, 2014, s. 627.

Eğitime verilen önem dolayısıyla 1924'ten itibaren ülkeye çok sayıda yabancı eğitim uzmanı davet edilmiş ve eğitimin aksayan yönleri ile eğitimin ileri seviyelere çekilmesi hususu üzerine kendilerinden görüş alınıp, raporlar hazırlanmıştır. Tüm bu raporlar daha sonra Maarif Vekaleti'nce yayınlanmıştır. Söz konusu çalışmalarda John Dewey ve Khne'nin raporları özellikle dikkate alınmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı yapmış Mustafa Necati ile Hasan Ali Yücel, yine çalışmalarda emeği bulunan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İsmail Hakkı Tonguç, Rüştü Uzel, İhsan Sungu, İbrahim Alaaddin Gövsa, Sabri Cemil, Halil Fikret Kanat, Ali Haydar Taner, Sadrettin Celal Antel, Hıfzırahman Raşit ymen, Fuat Baymur, Rauf İnan ve Kamil Su bu raporlar ışığında Türk maarifini ağdaş medeniyetler seviyesine çekmeye çalışmış Türk eğitim ordusunun ilk neferleridir.⁴

Bu eksende çalışmanın başlangıcında yeni rejimin değiştirmeye çalıştığı eğitim sistemini tanıma amacıyla Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin en önemli iki eğitim kurumu konumunda bulunan Sıbyan mektepleri ile medreselere değinilmiştir. Cumhuriyet devrinin üzerine bina olunduğu dönemin eğitim kurumlarına değinmeden, Cumhuriyet Dönemi eğitim sürecini anlamak mümkün olamayacaktır. Özellikle XIX. yüzyıl yenileşme döneminde başlatılan eğitim reformları kapsamında oluşturulan kurumlar ile varlığı son zamanlarına kadar devam ettirilen klasik eğitim kurumlarını birinci bölümde özetledik. Akabinde erken Cumhuriyet devrinde Diyarbakır'ın genel eğitim vaziyetine değindik. Genel bilgilendirmenin sonrasında eğitim kurumları ve çalışmalarını derledik. Diyarbakır eğitim sistemindeki yenilikler ile kadim sistemini karşılaştırdık. İstatistiki veriler ile gclendirdik. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nde program değişimlerinin vilayet bazındaki uygulamalarını da söz konusu dönemde açık bulunan eğitim kurumlarının arşivlerinden derlediğimiz bilgiler ile karşılaştırdık. Tetkik eserlerde mevcut bilgileri derlenen bu bilgiler ile karşılaştırılıp düzeltmeler sunduk.

Tek partili dönemde Diyarbakır Vilayetindeki eğitim çalışmaları ile toplumsal yansımalarına ışık tutmak bu çalışmanın ana gayesini teşkil etmiştir.

⁴ Yahya Akyüz, "Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)", A..E.B.F. Yayınları No: 114, Ankara, 1982, s. 267.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMLERİNDE DİYARBAKIR'DAKİ EĞİTİM KURUMLARI

1.1. Medreseler

Geleneksel Osmanlı maarif sisteminin en önemli modelleri olarak karşımıza çıkan müesseselerin başında medreseler gelir. Selçuklu medrese sistemi Osmanlı'ya intikal ederken kadim yapısını da beraberinde getirmiştir. Etkileşim sürecinde bu medreseler geleneklerine özgü fikir ve uygulama boyutları kazandırmıştır. Tarihi gelişim süreci içerisinde kültürel oluşumlar tek sebep-sonuç ilişkisi içinde açıklanamayacağı realitesi medrese müesseseleri için geçerli değildir. Özü gereği çok değişkenli ve sosyal geçişgenliği yüksek olan eğitim oluşumu, Osmanlı Müslim toplumu bünyesinde de natürel, politik, sosyal ve kültürel çok sayıda değişkenin ortak ürünü halinde gerçekleşmiştir.⁵

Terimsel manası ders okunan yer olan medrese, İslam dünyasında özellikle eğitim-öğretim faaliyetlerine ayrılan ve bu gayeyle gerekli unsurların sağlandığı belirli mekanlara verilen özel bir manayı ifade etmektedir. Osmanlılarda ilk medrese 1330'da Orhan Gazi tarafından İznik'te yaptırılmıştır. Buranın ilk müderrisi olarak da Türk alim ve mütefekkirlerinden Şerefü'din Davud-i Kayseri atanmıştır.⁶

Osmanlı medeniyetinin gelişip yükselmesinde önemli bir vazife gören medreseler, kuruluşundan tasfiye edilinceye kadarki süreçte çeşitli merhaleler geçirmiştir. "Denebilir ki, Osmanlı devletinin şevket ve kudret asırlarındaki payı ne kadar mühimse çöküş dönemlerindeki rolü de küçümsenmeyecek derecede önemlidir."⁷ Dolayısıyla bir Osmanlı şehri olan Diyarbakır hakkında yapılacak eğitim tarihi araştırmasında medreselerine göz atmamak olmaz. Diyarbakır'da medreselerin her alanda eğitim ve öğretim işlevi üstlenmeleri, Artuklu Dönemi'nde başlamıştır. İslami medrese geleneğinin kalıplarının dışına çıkmamakla beraber Diyarbakır'daki Artuklu

⁵ Hasan Akgündüz, *Osmanlı Medrese Sistemi*, Ulusal Bellek Yayınları, İstanbul, 1997, s. 187.

⁶ Hatip Yıldız, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde eğitim (1870-1920)* TTK, Ankara, 2014, s. 6, 7.

⁷ Hayrettin Ayaz, "Medreselerden Darülfünun'a Bir Eğitim Tarihi Arkeolojisi: Prof. M. Ali Ayni'nin Gözüyle Osmanlı Medreseleri ve Darülfünun", *Eğitime Bakış Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 30, Ankara, 2014, s. 65.

Medreseleri, İslam Dünyası'nın hem dini ilimlerde hem diğer alanlarda ihtiyacı karşılamıştır.

Söz konusu medreseler, işlevsel bakımından ikiye ayrılır. Bunlar herkese hitap eden genel medreseler ile ihtisas üzerine kurulmuş medreselerdir. Genel medreseler, şehirden köye uzanan yapıda dini ilimlerle sonradan ihtiyaç duyulan ilimlerin bir arada okutulduğu medreselerdir. Söz konusu medreselerde hayatın her alanında söz sahibi olan Kadı, Şeyhülislam ve Müderris başta olmak üzere bilim adamı ve alim yetiştirirdi. Uzmanlık üzerine kurulan medreseler, daha çok tek bir ilim etrafında kişi yetiştirirdi. Tıp alanında, hukuk alanında, hadis alanında, siyer alanında medreseden mezun olmuş ve kendisini belli bir alanda uzmanlıktan müderrisliğe taşımak isteyen kişilerin okuduğu bu tarz medreselerde kişinin her ihtiyacı, diğer medreselerde olduğu gibi çoğunlukla vakıflar olmaz üzere hayır kurumları tarafından karşılanırdı. Devlet erkanının verdiği bağışlar ve vakıfların gelirlerinden elde edilen gelir ile medreselerin ihtiyaçları karşılanırdı. Bazen bağışlanan arazilerden, hanlardan, dükkanlardan, bağlardan, değirmenlerden elde edilen gelir, medreselerin devamlılığını sağlardı. Ayrıca zekat müessesesi de medreseler için önemli birer gelir kaynağıydı.⁸

XIX. yüzyılda Batı tarzı eğitim ve öğretim şeklinin benimsenmesiyle medreselerde bir yönüyle farklı derslerin okutulmasını gerektirmiştir. Bunun yanında medreselerde birçok alanda öğretici kadrosu tayin edilmiş, medreseye devam eden öğrenciler eskisi gibi kimi zorunlu hizmetleri yapmamıştır. İlçe ve köylerde yer alan medreseler, devletin koyduğu kurallarla kendilerini sınırlandırmamış, eski sistemleriyle varlıklarını sürdürmüşlerdir. 'XX. yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)' adlı eserinde, Diyarbakır'ı ele alan İbrahim Yılmazçelik ile Osmanlı'nın son dönem maarif sistemini üzerine doktora çalışması hazırlamış olan Hatip Yıldız medreselerin durumu hakkında teferruatlıca bilgi aktarmışlardır.*

XIX. yüzyılda Diyarbakır Vilayeti, medrese, mektep ve kütüphaneler yönünden oldukça gelişmiş ve önemli bir kültür merkezidir.⁹ Diyarbakır'da ilk İslam medreseleri olarak Mesudiye, Zinciriye, Şucaciyye(Şüca'ıye), Hatuniye, Şeyh Safa, Halabiyye, Nebi Camii, Hoca Ahmed Camii olarak bilinir. Daha sonraki dönemlerinde Osmanlı

⁸ Alpay Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde Vakıflar: 972 Tahriri Işığında*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 294.

* Konunun özünden uzaklaşmama adına teferruata girmiyoruz. Geniş bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 73-77; Hatip Yıldız, a. g. e., s. 41-76.

⁹ İbrahim Yılmazçelik, a. g. e., s. 73.

zamanında ise Hüsreviye, Ali Paşa, İskender Paşa, Behram Paşa, Melek Ahmed Paşa, Nasuh Paşa veya Servinaz Hatun, Hacı İsmail b. Ali, Sarulu-zade, Şeyh Rumi, Dilaver Paşa, Köprülüzade Abdullah Paşa Darü'l Kurrası, Çeteci Abdullah Paşa, Veli Kethüda, Latifiye, İmadiye, Göl Camii, Kadiriyye, Sülukiye, Bakır, Rağibiyye, Hamidiye, Şeyh Kasım, Ablak, Balıklı, Camiiü'l Esved, Sultan Sa'saa, Şeyh Yusuf, Kara Behlül Bey, Hacı İbrahim Bey, Mirze Ağa, Ömer Ağa, Receb Bey, Ahmed Bey, Şeyh Abdülkadir Efendi Medreseleri varlık göstermiştir. *

1.1.1. Mesudiye Medresesi

Artuklu Devleti medreselerinin en başında Mesudiye Medresesi gelir. Medrese, Ulu Camii müştemilatı içinde yer alır. Bir diğer adı Mercaniye olan Mesudiye Medresesi'nin yapımına 1193-1194 yılında başlanır, 1222 yılında eğitim ve öğretime açılmıştır.¹⁰ Bu medresede, dini bilimler dışında matematik, tıp, geometri, astronomi, felsefe gibi birçok alanda da eğitim hizmeti vermiştir. Medresenin sadece eğitim alanı olduğu, geniş olmayan yapısından anlaşılmaktadır. Öğrencileri yakın çevresinde ikamet ettirilmiştir. Kentin büyük medreselerinden olan Mesudiye, Dört büyük Sünni mezhep için yaptırılmıştır.¹¹

Bu medrese, Ulu Cami avlusunun kuzeyinde ve bu yapılar topluluğuna dahil bir eserdir. Yapı planları ve durum özellikleri itibariyle bazı benzer medreselerden ayrılmaktadır. Medresede oda sayısı yeterli değildir. Bu durum dört mezhep için ve iki katlı olarak yapılan bir kompleks için düşündürücü bir durumdur. Nitekim binanın öğretim için kullanıldığı, öğrencilerin ise başka yerde ikamet ettirildiği mülhaza edilmektedir.¹² Kitabelerden derlenen bilgilere göre, Sultan II. Sökmen bu medreseyi dört Sünni mezhebin öğretimi için yaptırmıştır. Mesudiye Medresesinin sahip olduğu mimari özellik, Anadolu'da bulunan diğer medreselerin yapısından farklıdır. Geleneksel

* Diyarbakır'da Medreseler hakkında geniş bilgi için bakınız: M. Şefik Korkusuz, *Cumhuriyet Dönemi Öncesi Diyarbakır'da Maarif*, Kent Işıkları Yayınları, İstanbul, 2009, s. 32-95; Mehmet Şimşek, *Amid'den Diyarbakır'e Eğitim Tarihi*, Kent Yayınları, İstanbul, 2006, s. 40- 44; İbrahim Yılmazçelik, a. g. e. 73-75; Alpay Bizbirlik, a. g. e. 293-297/ 326; Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-Islam Mimarisinde Sanatçılar*, TTK, Ankara, 1989; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, C. 3, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Neyir Matbaacılık, Ankara, 2001, s. 1117; İlhan Akbulut, *Diyarbakır*, Tükelmat A. Ş., İzmir, 1996, s. 63-67; Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul, 1971, s. 132-153; Bedri Günkut, *Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır, 1937, s. 99, 100; Basri Konyar, *Diyarbakır İl Yıllığı*, C. III, Ankara, 1936, s. 200-201.

¹⁰ Korkusuz, a. g. e., s. 57.

¹¹ Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, Ankara, 1996, s. 337.

¹² Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri*, C. I, İstanbul, 1970, s. 157.

tek katlı medrese mimarisinin aksine, Mesudiye çift katlıdır. Çift kat yapı özelliğinin sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte, bir rivayete göre bunun sebebi söz konusu medresenin kiliseden dönüştürülmüş olmasıdır.¹³

Mesudiye'nin en ilginç yönü, dört mezhebe alim yetiştirmesi ve bölgeye ihtiyaç oranında her alanda yetişmiş din ve diğer alanlarda eleman göndermesidir. İlk dönemlerinde Mesudiye Medresesi'nde; Astronomi, Tıp, Fizik, Kimya, Matematik, Biyoloji, Edebiyat ve Felsefe dersleri okutulup bilimsel münazaralar gerçekleştirilmiştir.¹⁴

Vakfi bulunan medresenin zaman içinde değişen devlet yapısı ile beraber Vakıflar Müdürlüğü'ne bağlanması, mevcut akarlarının satılmasına varmış ve yapı, çok farklı amaçlarla günümüze kadar kullanılmıştır. Zaman içinde müze, hastahane, özel vakıflarla derneklere mekan olan Medrese, günümüzde farklı etkinliklere sahiplik etmektedir.

1.1.2. Zinciriye Medresesi

Halk dilindeki söyleniş kolaylığından dolayı "Zinciriye" olarak telaffuz edilen medresenin gerçek adı Sincariye'dir. Mimari yapısı, Artuklu Mimarisi özelliğini taşır ve Mesudiye ile aynı zamanda inşa edildiği düşünülmektedir. Nitekim yapım yılı tartışmalıdır.¹⁵

Ulu Camii Müştemilatı içinde olan Zinciriye, Mesudiye'ye göre daha geniş alanda kurulmuş, değişik eklentilere sahip bir tesise sahiptir. Ulu Camii etrafında inşa ettirilen medreselerin beraberinde başka yapıların mevcudiyeti, günümüzde kaybolmuşsa da camii ve iki medresenin varlığı, diğer eğitim ve öğretim yapılarının da varlığına işaret eder. Bu medrese, Diyarbakır Ulu Camii'nin batı kapısının dışında ve avlu duvarı camiye bir örtme ile bitişiktir.¹⁶

Evliya Çelebi bu medrese için "*Büyük Camii'de Mercaniye Medresesi, bilginler arasında payesi vardır. Müderrisi orada Mevlevîyete erişir. Müderrisi ve talebeleri*

¹³ Adil Tekin, "Anadolu'nun En Eski Camii Diyarbakır Ulu Camii", *Kara-Amid Kültür ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 14, Haziran, 1980, s. 5.; Yıldız, a. g. e., s. 45; Şimşek, a. g. e., s. 43.

¹⁴ Korkusuz, a. g. e., s. 57.

¹⁵ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır Tarihi*, C. I, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara, 2003, s. 332.

¹⁶ Korkusuz, a. g. e., s. 88.

*vardır. Evkâfi kuvvetli olmakla, odalarının belirli vazifeleri, et parası, mum parası daimidir.” der.*¹⁷

“Zinciriye Medresesi, Ulu Cami külliyesine dahil ve Mesudiye Medresesi’ni tamamlayan ikinci bir yapı olarak kabul edilir. Ara Altun’un değindiği gibi Mesudiye Medresesi’nde genel anlamda hücrelerin bulunmayışı, Zinciriye’de ise daha çok bu tür mekanlara yer verilmiş olması ve ortada havuzlu, geniş bir de abdestlik kısmının yer alması, Zinciriye Medresesi’nin Ulu Cami Külliyesi içinde ve Mesudiye Medresesi’ni tamamlayacak şekilde düşünüldüğü fikrini kuvvetlendirmektedir.”¹⁸

“Ulu Cami ve çevresini kaplayan ve saran bina ve tesisler arasında öyle boşluklar bulunmaktadır ki, bu yerlerde de bir takım yapıların varlığı düşünülebilir. Nitekim 1962 yılında Vakıflar idaresince Zinciriye Medresesi’nin doğusunda yapılan toprak temizleme çalışmaları sırasında menzihaneye benzer bina kalıntılarının parçaları görülmüştür. Nasır-ı Husrev’in *Sefernâmesi*’nde ise Zinciriye Medresesi’nin Ulu Cami ile bağlantılı kısmında büyük bir kütüphanenin var olduğu belirtilmektedir.”¹⁹

1.1.3. Şucaiyye Medresesi

Kaynaklarda yer alan ve tam ismi “Şüca b. Hasan Mu’allimhanesi” olan bu medrese hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır: Günümüze ulaşmayan bu yapının ne zaman yaptırıldığı tam olarak bilinmemektedir. Ancak 1564 tahririnde yaptırıcısının halen Diyarbakır Naibi olarak belirtilmesi ve sadece bu kaynakta zikredilmesi, yapının 1564’ten az bir süre önce inşa edildiği kanısı oluşturmaktadır gösterir.²⁰

XVI. yüzyılın son çeyreğinde medrese vakfı hakkında kayıt bulunmama ile birlikte, takip eden dönemlerde vakfın faaliyetlerine devam ettiği, belge kayıtlarından anlaşılmaktadır. Eldeki belgelere göre vakıf, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde de faaldir. Ancak, bu dönemde medresenin müderrisi ve talebe sayısı hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.²¹ M. Şefik Korkusuz, medresenin müderrisleri olarak, Seyyid Mahmud ve Şefizade Seyyid Sa’dullah Efendi’yi belirtir.²²

¹⁷ Mehmet Ali Abakay- Mehmet Şimşek, *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Diyarbakır’da Eğitim*, T. C. M.E.B. Diyarbakır Millî Eğitim Müdürlüğü Yayını, Diyarbakır, 1998, s. 14.

¹⁸ Beysanoğlu, a. g. e., C. 1, s. 333.

¹⁹ Mine Em, *Diyarbakır Zinciriye Medresesi Tarihsel Gelişimi, Koruma ve Değerlendirilmesi*, (Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1995, s. 11.

²⁰ Bizbirlik, a. g. e., s. 331.

²¹ Yıldız, a. g. e., s. 51, 52.

²² Korkusuz, a. g. e., s. 92.

Medrese, türbe ve çeşmeden oluşur. Mardin Kapısı civarında, Deliller Hanı'nın karşısında yer almakta iken yol açma çalışmaları sırasında yıkılmıştır. XVI. yüzyılı takip eden dönemlerde de vakfın faaliyetlerine devam ettiğini biliyoruz. Elimizdeki belgelere göre vakıf 1900'lü yılların ilk başlarında da faaldir.²³ İncelenen dönemde bu medrese hakkındaki belgeler, medrese görevlilerine ait olmakla birlikte 1794-1828 yılları arasında Şücaiyye Medresesi'nin tedrisatına devam ettiğini göstermesi açısından ehemmiyetlidir.²⁴

Mardin Kapı, Deliller Hanı (Kervansaray) karşısında kurulmuş olan bu medrese, Sultan Şuc'a Kümbeti yanındaydı. Yol açma çalışmaları hasebiyle 1910'lu yıllarda yıktırılmış ve günümüze ulaşmamıştır. Bu yapıya benzer isim de bir okul vardır. Adı Molla Şuca Mektebhanesi'dir. Abdal Hamit Mescidi yanında yer aldığını vakıf kaynaklarından öğrendiğimiz bu yapının 1564'ten hemen önce inşa ettirildiği mülahaza edilmektedir.²⁵

1.1.4. Hani Hatuniye Medresesi

Diğer adı “Zeynebiye Medresesi” olan ve halk arasında “Hatuniye” olarak bilinen bu yapının XIII. yüzyılda inşa ettirildiği düşünülmektedir.²⁶

Bu medrese Diyarbakır'a bağlı Hani ilçe merkezinde bulunmaktadır. Medresenin yapım tarihini gösteren herhangi bir kitabe rastalanmamakla birlikte, Rahmi Hüseyin Ünal eserinde “nebatî süslemelerdeki özelliklere dayanarak medreseyi en geç XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmemiz mümkün olmaktadır” der. Bunun yanında Metin Sözen, medresenin yapım tarihini XIII. yüzyılın sonu olarak telakki eder. Ara Altun ise, yapının, Artuklu mimari üslubu hakimiyetindeki bölgede daha geç devirde yani XIII. yüzyılın sonlarında yapılmış olabileceğini söyler.²⁷ Diyarbakır'ın Hani ilçesinde bulunan bu medrese ile ilgili bilgi çok kısıtlıdır.1992 yılında bir milyar lira harcanarak restore edilmiş ve koruma altına alınmıştır.²⁸

²³ Bizbirlik, a. g. e., s. 296.

²⁴ Yılmazçelik, a. g. e., s. 77.

²⁵ Bizbirlik, a. g. e., s. 332.

²⁶ Beysanoğlu, a. g. e., C. I, s. 340; Yıldız, a. g. e., s. 52.

²⁷ Yıldız, a. g. e., s. 52.

²⁸ Beysanoğlu, a. g. e., C. 3, s. 1118.

1.1.5. Şeyh Safa Medresesi

Safevi Dönemi yapılan ve Safa Camii müştemilatı içinde yer alan medrese, banisi Muslihiddinî Larî adıyla yaygın üne sahiptir. Medrese, 2010'lu yıllarda restore edilmiş, günümüzde atıl konumdadır. “Bu medresede okutulan ilimlerin başında beyan ilmi gelmekte olup, XIX. Yüzyılda Diyarbakır'daki önemli medreseler arasındaydı.”²⁹

Kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Üzerinde yapım tarihini bildiren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak Şeyh Safa Camisi ile sıkı bağlantı içindedir. Bu açıdan yapının tarihlendirilmesi konusunda başvurulacak kaynakların başında bu camii gelmektedir. Caminin, Uzun Hasan tarafından XV. yüzyılın ortasında yaptırıldığı ve 1531 yılında onarıldığı düşüncesinden hareketle en geç medreseyi XV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirebiliriz. Bu nedenle, adı geçen medresenin bir Akkoyunlu dönemi eseri olduğunu söyleyebiliriz. Şeyh Safa Medresesi'ne sonraları ”Muslihiddin Lari Medresesi” denilmiştir. Bunun sebebi, Muslihiddin Lari'nin burada ders vermiş olmasıdır.³⁰

1.1.6. Nebi Cami Medresesi

Akkoyunlu dönemine aittir. 15. yüzyıl'da yapılmıştır. Nebi Camii külliyesi içerisinde yer alan bu medresenin diğer adı Seyfüddin Medresesi'dir. XIX. yüzyıl'da Diyarbakır'ın en önemli medreselerinden biri olup, burada görev yapan kişiler oldukça yüksek payelere sahiptirler.³¹ “H.1317(1899) tarihli Maârif Salnamesi'nde Nebi Camiî Medresesi'nin talebe sayısı 7 olup, müderrisleri Molla Mahmud ve Hüseyin Efendilerdir.” H.1319(1901) ve H. 1321(1903) tarihli Maârif Salnâmelerinde de müderrisler Molla Mahmud (Mehmed) ve Hüseyin Efendiler olup, ancak talebe sayısı 11'e çıkmıştır.³² Ancak sonraki dönemlerde önemini yitirdiğinden öğrenci sayısı azalarak 5 ve 8 adete düşmüştür.³³ Bu medrese cumhuriyet döneminde yıktırılmıştır.

²⁹ Yılmazçelik, a. g. e., s. 73.

³⁰ Yıldız, a. g. e., s. 53.

³¹ Yılmazçelik, a. g. e., s. 76; Yıldız, a. g. e., s. 54.

³² Yıldız, a. g. e., s. 55.

³³ İlhan Palalı, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır (Vilayet Salnameleri ve Mahalli Kaynaklara Göre)(1869-1905)*, (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi), Malatya, 1999, s. 56.

1.1.7. Hoca Ahmed Camii Medresesi

Bu eser 1498'de Şirazlı Hacı Ahmet adında bir zat yaptırmıştır. Aynı Minare Camii olarak bilinen Hoca Ahmed Camii avlusunda yer alan medrese, zaman içinde yıkılmıştır. XIX. yüzyılda eğitim alanında faaliyetleri bilinmektedir.³⁴

1.1.8. Melek Ahmed Paşa Cami Medresesi

Diyarbakırlı Melek Ahmed Paşa tarafından 1587-1591 tarihleri arasında yaptırılan caminin külliyesi içerisinde yer almaktadır. XIX. yüzyıl'da Diyarbakır'ın önemli medreselerindedir. Bu medreselerde görev yapan kişiler, yüksek payelere sahip olup, bu dönemde içlerinden kadı olarak atananlar olmuştur.³⁵ Bilinen müderrisleri, Seyid Abdullah Efendi ile Seyyid Sun'ullah Efendi'dir.³⁶

1.1.9. İskender Paşa Medresesi

Diyarbakır Eyaleti valilerinden İskender Paşa tarafından 1565 yılında inşa ettirilen camii külliyesi içerisinde yer almaktadır. Vakfiyesinden anlaşıldığına göre camiiin kuzeyinde yer almakta olup, XIX. yüzyılda da Diyarbakır'ın en önemli medreselerinden birisiydi.³⁷

1.1.10. İmadiye Medresesi

İskender Paşa ile Cami-i Kebir arasında yer alır. "Bu medrese, mescidin yanında olup, 1795-96 (Hicri 1210) tarihli Diyarbakır Valiliği'ne tayin olunan kişiye ayaân-ı belde tarafından gönderilen arzda, müderrislerden es-Seyyid Mustafa, es-Seyyid İbrahim ve Hacı Abdulkadir Efendi'nin de isimleri geçmektedir. Söz konusu kişiler, ayân-ı belde arasında sayıldıklarına göre, medrese oldukça önemli bir yere sahipti. Ne zaman harap olduğu ise tesbit edilememiştir."³⁸

1.1.11. Husreviye Medresesi

1527'de Diyarbakır valisi Hüsrev Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. 1728 yılından itibaren de ders takrir odası, camii olarak kullanılmaya başlanmıştır.³⁹ 1761-

³⁴ Yılmazçelik, a. g. e., s. 74.

³⁵ Yılmazçelik, a. g. e., s. 74; Yıldız, a. g. e., s. 64.

³⁶ Korkusuz, a. g. e., s. 56.

³⁷ Yıldız, a. g. e., s. 64.

³⁸ Yıldız, a. g. e., s. 64; Yılmazçelik, a. g. e., s.75.

³⁹ Beysanoğlu, a. g. e., C. 2, s. 569; Korkusuz, a. g. e., s. 47.

1811 tarihleri arasında bu medresenin görevlilerine ait beratlar, medresenin bu tarihler arasında oldukça önemli bir payeye sahip olduğunu göstermektedir.⁴⁰

Bu camii ve medrese XVI Yüzyılın ilk yarısından itibaren faaliyetlerine devam etmiş ve bu durum XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir.⁴¹

Yukarıda verilen medreseler Batıcı reformistlerin ortaya çıkmasıyla beraber geri plana itilmiştir. Osmanlının her şehrinde olduğu gibi Diyarbakır'da de adeta bir çıkmaz ile karşı karşıya gelen eğitim ve öğretim sistemi, esasen Tanzimat'tan sonra yeni bir atılıma geçmiş; ancak asıl önemini II. Abdulhamid döneminde hissettirmiştir. Bu dönem iyi incelendiğinde yurdun, belirli köylerine kadar, her yanı genel ve mesleki mekteplerle donatılmaya çalışılmıştır. Ancak İttihat ve terakkiciler iktidara geldikten sonra Abdulhamid'in tüm projelerini kaldırıp yerine seküler yapıda bir eğitim sistemi oluşturmaya çalışmışlardır.⁴² Bu düşünceden medreseler de nasibini almış ve kapatılmaları için zemin hazırlanmaya başlanmıştır.

Zira İttihat ve Terakki'nin kurucularından olan İbrahim Temo, bu rasyonel kadim sistemin kalmasını istediği halde diğer İttihatçılar esefle ona karşı çıkıp sistemin kökünü kazımaya çalışmışlardır.⁴³ Cumhuriyet dönemine sirayet eden bu dönem düşüncesinin devamını yeni devletin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'te de görmek mümkündür. Medreselerin varlığı cumhuriyetin daha ilk yılında tartışılır olmuştur. 31 Ocak 1923 tarihinde Atatürk İzmir'de halka yaptığı konuşmada medreseleri kapatmanın sinyalini şu cümlelerle vermiştir: “*Ulusumuzun, memleketimizin irfan yuvaları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı, kadın ve erkek aynı biçimde oradan çıkmalıdır.*”⁴⁴ Zaten çok geçmeden de bu düşünce Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile vücut bulacak ve medreseler kapatılacaktır.

1.2. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı son dönem eğitim sisteminin önemli bir diğer ayağı da sıbyan mektepleridir. Sıbyan mekteplerinin kuruluşu İslamın ilk yıllarına kadar uzanır.

⁴⁰ Yılmazçelik, a. g. e., s. 74.

⁴¹ Yıldız, a. g. e., s. 63 ; Bizbirlik, a. g. e., s. 32.

⁴² Korkusuz, a. g. e., s. 1.

⁴³ Korkusuz, a. g. e., s. 1.

⁴⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 66.

Mektepler başlangıçta yazı okulları olarak ortaya çıkmış, sonraları ise Kur'an ve dinin öğretildiği yerler olmuştur.⁴⁵

Fatih Sultan Mehmet Han, kendi adını taşıyan caminin yanına Sahn-ı Seman ve Tetimme medreselerini kurup yanlarına da öksüz ve yetim çocukları okutmak için sıbyan okullarını inşa ettirmiştir. Bu mektepler padişahlar, valide sultanlar, devlet erkani ve hayırsever vatandaşlar eliyle kurulmuştur.⁴⁶

Söz konusu mekteplerin devletin etkisi altına girmesi, Maarif Meclisi'nin 8 Nisan 1847 Tarihli Yönetmeliği ile gerçekleşmiştir. 1847'deki yönetmelik ile sıbyan mekteplerinde eğitimin ve öğretimin sınırı dört yıl olarak belirlenmiştir. sıbyan mekteplerinden sonra öğrencilerinin Rüşdiyelere geçişi için ülkenin her yanında okuma-yazma seferberliği başlatılmış ve gereken maddi destek sağlanmıştır.⁴⁷

“Osmanlı'da Maarif Nezareti'nin kuruluşu ile İstanbul'da pilot olarak seçilen sıbyan mektepleri, ıslah edilmeye başlanmıştır. Mekteb-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu, 1864 yılında kurulduktan sonra sıbyan mekteplerinin ıslahına dair 10 maddelik düzenleme getirmiş, okutulacak dersler olarak imla, Malumat-ı Nafia, coğrafya ve Aritmetik tespiti yapmasına rağmen, düzenleme uygulamaya geçememiştir”⁴⁸

1876'da Kanun-i Esasi ile ilkokul zorunlu hale getirilmiş, 1879'da Maarif Nezareti'nde Mekâtib-i Sıbyaniye Dairesi'nin kurulmuştur. Dolayısıyla devletin eğitime ve öğretime bilinçli bakışını resmileştirmiştir. Resmileşen bakış açısıyla Diyarbekir'de açılan müstakil sıbyan mektepleri şunlardır: 1- Şüca b. Hasan Muallimhanesi 2-Molla Şüca Mektebhanesi 3- Mürteza Paşa Muallimhanesi⁴⁹

1.3. Islahhane ve Sanayi Mektebi

İlk defa 1848 senesinde İstanbul Zeytinburnu'nda açılmış olan sonrasında Mithat Paşa tarafından nizamnameyle kanuni dayanağı oluşturulmuş; iki saat genel bilgi aktarımı sonrası atelyelerde terzilik, matbaacılık, kunduracılık, tornacılık, demircilik, dabaklık gibi sanatlar öğretilen okullara “Islahhane” yani sanat mektebi isimleri verilmiştir.⁵⁰

⁴⁵ Yıldız, a. g. e., s. 2.

⁴⁶ Yıldız, a. g. e., s. 2.

⁴⁷ Yıldız, a. g. e., s. 21

⁴⁸ Yıldız, a. g. e., s. 22

⁴⁹ Yıldız, a. g. e., s. 58, 59.

⁵⁰ Yıldız, a. g. e., s. 242.

Yazılı kaynaklarda ‐Diyarbakir Sanayi Mektebi‐, ‐Sanatlar Mektebi‐, ‐Erkek Sanat Enstitüsü‐, Erkek Sanat Okulu‐ isimleriyle anılır. 1870 yılında dönemin Diyarbakir Valisi Kurt İsmail Paşa, şehri sur dışına geliştirme çalışmaları sırasında, kimsesiz çocukları barındırmak ve onlara bazı sanatları öğretmek için bir ıslahhane inşa ettirir. 700 öğrencisi bulunan bu ıslahhanede başlarda üç yıllık ilkokul düzeyinde öğrenim uygulanmıştır.⁵¹ Ancak daha sonraları orta ve lise seviyesinde de açılması zarurietine inanıldığından meslek okulu haline getirilmiştir. 10 Şubat 1870 tarih ve 28 nolu Diyarbakir Gazetesi ile 24 Şubat 1870 ve 30 nolu aynı gazetede okulun açılmasıyla ilgili konu ele alınmıştır.⁵²

Sanat Mektebine dönüşüm öncesinde 1868 yılında Diyarbakir valiliği yapan Kurt İsmail Paşa sokak çocukları için önce Hasan Paşa Hanı'nın üst katını kiralar, burayı yatılı okul yapar, aşağı katlarda meslek atölyeleri açar. Önce 60 çocuk alınır. Bu hususla ilgili 24 Rebiü'lahir 1286/3 Ağustos 1869 tarih ve 1 nolu Diyarbakir gazetesinden konu şu şekilde ele alınmıştır: ‐Memlekette dilencilik etmekte bulunan 60 kadar İslam ve Hıristiyan çocuk bu ıslahhaneye alınmış ve her birine gündelik olarak ikişer kat elbise, ashabi hamiyet taraflarından iane sureti ile yaptırılmış olduğu gibi, bunlara ta'limat'a tevfiikan her gün ibtida, Sıbyan dersi okutturularak tahsis olunan sa'natlara çalıştırılmak için münasib yevmiye ile hoca ve terzi ve kunduracı ve sobacı ve şalcı ve usta ve halifeleri dahi tayin edilmiştir. Bu 60 talebe 5 aydan beri epeyce sanat öğrenmeye başlayıp vilayet askeri zabtiyesinin elbise ve kunduralarını dikmeye ve İran şalına benzer şallar ve diğer mensucat dokumağa da başlamışlardır.⁵³

Söz konusu gazetede alıntılanan bu bilgidен yola çıkıldığında, zamanında Hasan Paşa Hanı'nın üretim merkezi haline geldiği ve yerli devlet görevlilerinin ihtiyaçlarını karşılayan bir okul olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır. İlk dönemlerine nazaran gittikçe talep gören bu okulun öğrenci sayısı 110'a kadar çıkmıştır. Sıbyan tedrisatının yanında yazı, hesap ve hendese dersleri, terzi, kunduracı, marangoz, şalcı, abacı, dökümcü, boyacı gibi sanatlar öğretilmiştir. Daha sonra söz konusu bu ıslahhane Fiskaya semtine taşınmıştır. Okulun nizamnamesinde elde edilen bilgiler şu şekildedir:

1. Alınacak çocuklar fakir ve kimsesiz çocuklardan olacaktır.

2. Okula alınacak çocuklar doktor tarafından muayene edilecek, ilim ve sanat öğrenmesine mani durum araştırılacak.

⁵¹Şimşek, a. g. e., s. 71.

⁵²Korkusuz, a. g. e., s. 183.

⁵³Doru, a. g. m., s. 446.

3. Eğitim süresi 5 yıldır.

4. Talebeye günde iki defa yemek verilecek.

5. Yılda bir armalı kalpak, iki yılda bir kaput, 6 ayda bir ceket, yelek, pantolon, bir çift ayakkabı, ikişer kat don, gömlek, entari, dörder mendil ve çorap yapılacak ve bunlardan kaput ile kışın verilecek ceket, yelek, pantolon; siyah şayaktan ve yazın verilecek ceket, yelek, pantolon; mavi boyalı yerli bezden olarak cümlesi mektepte imal edilecektir.

6. Haftada bir kere elbiseleri yıkattırılacak, tırnakları kesilecek, temizliğe dikkat edilecektir.⁵⁴

Bu ıslahhanenin gelirleri hakkında malumat ise şu şekildedir: İslahhane'nin kurulmasında en önemli destek şehirde bulunan memurlardan gelmişti. Kısa sürede memurlara Müslüman ve Gayrimüslim halktan Diyarbakırlı hayırseverler de katıldı. Hayırseverlerin katkılarıyla öncelikle her bir İslahhane'ye sürekliliği olan akarlar oluşturulması teşebbüsü sonucunda kiralan İslahhane'ye bağışlanmak üzere 6 adet dükkan yaptırıldı. Yine hasılatı İslahhane'ye bırakılmak üzere Diyarbakırlı hayırseverler tarafından hububat ekimi yapıldı. Bunlara ek olarak İslahhane'nin gelirinin arttırılabilmesi için başka ne tür yatırımların yapılabileceği üzerinde de fikir alışverişleri sürdü. Başlangıçta İslahhane'ye yardım için yalnızca Diyarbakır sancak merkezi sakinleri değil, kazalarda yaşayan Müslim-Gayrimüslim hayır- severler de seferber oldular.⁵⁵

İslahhane'nin ilk öğrencileri şehir içinde dilencilik yapan altmış kadar Müslüman ve Hıristiyan çocuktan oluşmuştur. İslahhanede üretim arttıkça ve büyüme için yeterli sermaye buldukça öğrenci sayısının arttırılması hedeflenmiştir. Asıl hedef ise daha çok yetim ve kimsesiz çocuğun barındırılması ve meslek sahibi yapılarak üretken, örnek bireyler olarak topluma kazandırılmasıydı. Altı ayın sonunda İslahhane'de barınan ve eğitim gören altmış çocuğa yenilerinin eklenmesi için gerekli şartlar oluşmuştur. Bu amaçla Elazığ, Siirt ve Mardin Sancaklarıyla Resülayn'da meskun bulunan Çerkez muhacirlerinden onar yetim çocuğun Diyarbakır'e getirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Diyarbakır'den eklenecek on çaresiz yeni çocukla birlikte İslahhane'deki mevcut öğrenci sayısının yüz ona çıkarılması kararlaştırılmıştır. Kararın uygulanması için liva mutasarrıflıklarına gerekli tebligatlar yapılmıştır. Aslında asıl

⁵⁴Doru, a. g. m., s. 446.

⁵⁵Doru, a. g. m., s. 447

gaye vilayete bağı livalarda da Islahhaneler kurulması yoluyla sanayinin geliştirilmesi ve çoğaltılmasıdır. Ancak Islahhane idaresi ve mevcut çocukların durumlarından duyulan memnuniyet livalarda yeni ıslahhaneler kuruluncaya kadar oralardan yetim çocukların Diyarbakır Islahhanesi'ne getirilerek eğitilmeleri idi. Gerçekten de Islahhane'ye alınan çocukların bir kaç ay gibi kısa bir sürede sanat öğreniminde gösterdikleri başarı, vilayete bağı güvenlik güçlerinin elbise ve kunduralarının onlara imal ettirilmesini sağlayacak kadar göz kamaştırıcı olmuştur. Bu durum yeni sanat dallarının da öğretiminin yapılması, dolayısıyla daha fazla öğrenci alınabilmesinin önünü açmıştır. Valilik, Resulayn'da yerleştirilmiş Çerkez muhacirlerinden yirmi altı yetim çocuğun daha Islahhane'ye alınmasını sağlamış ve bu çocuklara gündelik ve özel kullanım için olmak üzere ikişer kat elbise yaptırmıştır.⁵⁶

Tüm bu alt yapıya sahip ıslahhane öğrencileri için, 1870 yılında dönemin Diyarbakır valisi Kurt İsmail Paşa tarafından, şehri sur dışına geliştirme çalışmaları sırasında müstakil bir ıslahhane inşa ettirmiştir. Artık adına da “Erkek Sanat Okulu” denilecektir.

7 yıllık bir eğitimden sonra şehre tayin olan vali Ahmet Tevfik Paşa döneminde bu okul ihmal edildiğinden, öğrenci bulamamış ve bina harap olmuştur. Çünkü bir kaç yılın ardından bazı sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Bu sorunlar sermayeye ilişkindir. Kullanılmak üzere piyasadan alınan malzemelerin ücretlerini ödemedeki zorluklar yaşanmış, ödemelerdeki gecikmeler piyasanın kuruma olan güvenini sarsmıştır. Konuyla ilgili yapılan şikayetler doğrultusunda yapılan incelemelerde kurum yönetici ve çalışanlarının önemli derecede yolsuzluk yaptıkları tespit edilmiştir. Bunun üzerine okulun müdürü Süleyman Ağa görevden alınarak tutuklanmış, alacaklıların Ticaret Mahkemesine başvurması sonrasında alacaklarını taksitlendirme yoluyla tahsil kararı aldırılmışlardır.⁵⁷

Yaşanan bu tür olumsuzluklardan sonra okul gerilemiş sonrasında Diyarbakır'a atanan Vali Halid Paşa, Diyarbakır, Palu ve Çüngüş'te yetimhane açmaya çalışan misyonerlerin faaliyetlerine engel olunması gayesiyle, Sanayi Mektebi'nin yaşadığı olumsuz dönemi geride bıraktığı ve bir an önce açılması gerekliliğini ve açılışın Peygamberimizin doğum yılı ile Padişahın tahta çıkış gününe denk getirme gayesini

⁵⁶ Doru, a. g. m., s. 447.

⁵⁷ Talip Atalay, *Sokak Çocukları İçin Başarılmış Bir Proje: Diyarbakır Islahhanesi, Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır*, C.1, Editörler, Bahaeddin Yediyıldız; Kerstin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 166.

taşıdığı düşüncelerini 3 Mayıs 1900 tarihinde saltanata bildirmiştir.⁵⁸ Alınan düstur üzerine Vali Halid Paşa okulu yeniden halktan topladığı bağışlarla sur dışında yeni bina yaptırarak faal hale getirmiştir. Okulun açılışı Padişah Abdulhamid'in doğum yıldönümüne denk geldiği için okula "Hamidiye Sanat Mektebi" adı verilmiştir. Söz konusu durumu 1908 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra okul Urfa Kapısında bulunan ve Askeri Rüştüye olarak kullanılan (Yeni İlkokul) binaya taşınmıştır. Kendi binası da Darülmualimin mektebine devredilmiştir.⁵⁹

1902 Tarihli Diyarbekir Salnamesi'nde okulun isim değişikliği şu şekilde yer alır: " Halife-i azam efendimiz hazretlerinin 25. sene-i devriye-i cülusu hümayunlarına müsadif ruz-i piruzi meyamin biruzde kemâl-i ihtişam ile resmi küşadı icra kılınmış, canib-i meâli menakıbi hazreti hilafetpenahiden nam name-i malükaneye izafetle tevsiyemi hakkında müsaade-i seniyye-i cenabi zillullah-i şayan bulunmuştur."⁶⁰

Söz konusu okul Cumhuriyet Dönemi'nde de faaliyetlerini sürdürmüştür. İlerleyen bölümlerde "Sanat Mektebi" başlığıyla aktarılmıştır.

1.4. Tanzimat Sonrası Dönemde Eğitimde Gelişmeler

1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile beraber Osmanlı Devleti'nin her alanında bir Batılılaşma/çağdaşlaşma eğilimi göze çarpmaktadır. Ancak Tanzimat Fermanı'nın kapsamında, Osmanlı'nın eğitim sistemini direkt ilgilendiren bir madde yoktur. Lakin devletin askeri ıslahatlar başta olmak üzere sosyal, siyasal ve mali alanlardaki yenileşme çabaları eğitim sahasına da sirayet etmiştir.⁶¹

Yukarıda özetlediğimiz gibi Sıbyan Mektepleri'nin üzerine eğilen Maarif Nezareti, zamanla medreselerin itirazını ve tepkileri üzerine çekmemek için Askeri Okullar arasında geçişi sağlamak için Rüşdiye Okulları'nı yaygınlaştırmıştır. Rüşdiyeler daha sonra İbtidai ve Rüşdiye olmak üzere ikiye kısma ayrılmıştır. İbtidailer dört yıllık iken Rüşdiyeler dört-beş-altı olmak üzere dönemlere göre farklılık göstermiştir. "İdadi" adı altında açılan askeri okulların yüksek olanlarına hazırlık amaçlı öğrenci yetiştiren okullar, zamanla ülkenin tamamına yayılmıştır. 1908'de İdadilerin adı Sultani'ye olarak

⁵⁸ BOA, Y. MTV, 202/ 18.

⁵⁹ 67 İl Yıllığı, s. 244.

⁶⁰ Diyarbakır Vilayet Salnamesi, H. 1286-1323 (1869-1905), C. V, Hazırlayan: Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayını, İstanbul, 1999, s. 196.

⁶¹ Umut Kaya, "Darülmualimin İle İlgili Bir Nizamname Layihası ve Darülmualimin'e Giriş Sürecinde Bir İmtihan", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, Ekim 2012- Mart 2013, s. 36.

değiştirilip, eğitim süresi de yedi yıla çıkarılmıştır. Sultaniler'in, Cumhuriyet Dönemi'ndeki ad karşılığı "Lise"dir.⁶²

Rüşdiyelerin artması ile birlikte artan muallim gereksinimin karşılamak için "Darulmuallimin" adıyla mekteplerin açılması, 1848'de İstanbul Fatih Darulmuallimin'in kurulmasıyla başlar. Açılan söz konusu mektepler, okutulacak öğrencilerin Tanzimat reformuna uygun yetiştirecek muallim yetiştirme mülahazasıyla kurulmuşlardır. Resmi kaynaklarda da böylesi bir kuruma olan ihtiyaç açık bir ifadeyle dile getirilmiştir. Böylesi bir ihtiyacın sebepleri arasında, çağın gereksinimlerine cevap verecek ilimleri okutacak muallimlerin olmaması ve eğitim-öğretim faaliyetlerini bilen muallimlerin yetiştirilmesinin zaruryeti gibi hususlar zikredilmiştir.

Nitekim Meşrutiyet Dönemi'nde nitelikli ve çok sayıda erkek ve kadın muallim yetiştirilmesi düşüncesi ehemmiyet kazanmıştır. Ancak bazı uygulamalara gidilmişse de, gerek ihtiyaç, gerek kayırma, mesleğin öneminin yeterince anlaşılabilmesi gibi nedenlerle, meslek okulları dışından birçok kimse (kapıcılar, kahveci çırakları vs...) muallim yapılmıştır. Dolayısıyla hedeflenen başarıya ulaşılamamıştır.⁶³

Osmanlı'nın Batı vilayetlerinde yukarıda sözü edilen reformist kanunlar, nizamnameler hazırlanmış olsa da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi çoğunlukla eğitim kuramlarının, öğrenci ve öğretmenlerin nitel ve nicel durumları açısından Türkiye ortalamalarının altında kalmıştır (Konu içerisinde okur-yazar tablosunu açıkladığımızdan burada tekrara düşmeme adına açmıyoruz konuyu.). İşte bu duruma gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde neden olan bazı genel ve bölgesel durumlar vardır. Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının gerilemesi, eğitimde millî ve çağdaş bir seviyenin yakalanamaması, eğitim kuramlarında dini ilimlerin pozitif ilimlerden daha fazla yer tutması, bölgenin I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında işgali, işgallerin getirdiği yıkım ve göç, savaşın asker ihtiyacının bir bölümünün ortaöğretim düzeyindeki okullardan karşılanması, bu savaş yıllarında yaşanan kıtlık ve salgın hastalıklar, Cumhuriyet sonrasında bölgede çıkan iç isyanlar ve zaman zaman yaşanan doğal afetler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da dolayısıyla da Diyarbakır'da eğitimin kurumsallaşması ve yaygınlaşmasını engellemiştir.⁶⁴

⁶² Yıldız, a. g. e., s. 22.

⁶³ Zeki Tekin, Türk Eğitim Tarihi, <http://edebiyat.karabuk.edu.tr/pformasyon/icerikler/ztekin/8.%20HAFTA.pdf>, Erişim Tarihi, 15.03.2015.

⁶⁴ Demirtaş, a. g. m., s. 64.

Eğitimde bütün bu engelleyici faktörlere rağmen Cumhuriyet'in ilan edilmesi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ve Türkiye'de laik eğitime geçilmesiyle birlikte tüm ülkede olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde de yeniden bir toparlanma ve çağdaşlaşma hamlesinin başlamasına neden olmuştur. M. Kemal Atatürk devrimleri olarak gördüğümüz ve hemen hemen yaşamın her alanında başlayan yenilikler özellikle eğitim alanında kendini göstermiştir. Böylece 29 Ekim 1923 yılında kurulan yeni devlet, bölgesel farklılık göstermeden ve dönemin imkanları çerçevesinde ülkenin genel, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun özel eğitim faaliyetlerini düzenlemeye yönelik adımlar atmıştır. Bu faaliyetler, doğu bölgesindeki okullaşma oranını artırma, artan öğrenci sayısı karşısında öğretmen ihtiyacını karşılama ve eğitimin maddi gereksinimlerini olabildiğince giderme amacına yönelik olmuştur.⁶⁵ Mustafa Kemal Atatürk söz konusu atılımlarla ilgili olarak 1 Mart 1923 tarihinde Meclis açılış nutkunda şunları söyleyecektir: “*Efendiler: Maarif hususundaki bir senelik mesaimiz dahi pek parlak olmakla beraber muhat olduğumuz müşkülata ve bilhassa fıkdanı vesaitle oldukça kabili temas neticeler vermiştir.*”⁶⁶

⁶⁵ Demirtaş, a, g, m, s. 64.

⁶⁶ T. C. Maarif Vekilliği, *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*, Ana Programa Hazırlıklar, Seri: A, No: 1, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, s. 12.

İKİNCİ BÖLÜM

2. CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE DİYARBAKIR'DA İLK VE ORTAÖĞRETİM

2.1. Tek Partili Dönemde Diyarbakır Toplumunun Eğitim Düzeyi

Osmanlı Devletinde eğitim faaliyetleri uzun yıllar vakıflar tarafından desteklenen medrese ve tekkeler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Tarih içinde birer ekonomi ve kültür merkezi konumunda olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu vilayetlerinde medreseleri ve bugünün ilkokulları olan sıbyan mekteplerini, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi yenilik hareketleri ile birlikte açılan Rüştîyeler, İdadiler, İptidai mektepler, Darülmualimler ve Sultaniler izlemiştir. Müslim ve Gayrimüslim halkın eğitim aldığı bu ilk ve ortaöğretim kurumlarının yanında, XIX. yy.dan itibaren Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, Bitlis, Kars, Erzurum gibi vilayetlerde Ermeni, Alman, Amerikan ve Fransız misyoner okullarının açıldığı görülmüştür.⁶⁷

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk toplumunu çağdaş muasır medeniyet seviyesine ulaştırmak, ülkenin ilerlemesini önündeki engelleri kaldırmak, laik ve milli bir toplum oluşturmak için Atatürk inkılaplarının uygulanmaya başladığı dönemde kadimden beri önemli bir yere sahip olan Diyarbakır için de politikalar üretilmiştir. Bu politikaların başını eğitim çekmiştir. Çünkü Cumhuriyet'in ilk yıllarında okur-yazar oranı hayli düşüktü. Nüfusun eğitim durumu incelendiğinde eğitim reformunun zaruryeti anlaşılmaktadır. Nitekim Diyarbakır'da Latin alfabesine geçişin henüz gerçekleşmediği bir dönemde yapılan nüfus sayımında okur-yazar oranı aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir.⁶⁸

⁶⁷Demirtaş, a. g. m., s. 63.

⁶⁸ Tahir Öğüt-Çiğdem Çadırcı, "Cumhuriyet Dönemine Geçiş Sürecinde Diyarbakır'da İktisadi- Mali ve Sosyal Yapı", *Akademik Bakış*, C. 7, Sayı 13, Kış 2013, s. 5.

Tablo 1. 1927’de Diyarbakır okur-yazar durumu

Okuma Yazma Bilen			Okuma Yazma Bilmeyen			
Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	
Diyarbakır	4046	936	4982	45758	46463	92221
Çermik	343	15	358	7597	9173	16770
Ergani-Maden	230	3	233	8734	9773	18507
Kulp	142	-	142	5144	5946	11090
Lice	464	14	478	10903	10177	21080
Silvan	418	15	433	12521	13380	25901

Diyarbakır genelinde 19 okulun bulunduğu 1927 yılında genel okur - yazarlık oranı erkeklerde % 5.86 kadınlarda ise % 1.03 civarındadır. Türkiye ortalamasında ise bu oran erkeklerde % 13 kadınlarda da % 4 seviyelerindedir. Diyarbakır’ın okur-yazarlık oranı sonuçları Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgesinde kız çocuklarının yaygın eğitim sürecine katılmadıklarının göstergesidir. Kadınların okur-yazar olanlarının yoğunluğunda ise şehir merkezinde ikamet edenler lehine bir yoğunluk söz konusudur. Diyarbakır’da okur-yazarlık oranının oldukça düşük olmasının sebepleri İsmet İnönü tarafından hazırlanan 1935 tarihli Şark raporunda belirtilmiştir. Bu raporda öne çıkan başlıklar; bölgede Türkçe kullanımının sınırlı oluşu, vilayet bütçesinin kısıtlı olması ve mali disiplinden ödün verilmemesinden ötürü okullaşma seviyesi ve öğretmen istihdamındaki yetersizlik üzerine odaklanmıştır. Diyarbakır ve diğer doğu illerinde okullaşma sorununun aşılması için 1928’den itibaren İl Özel İdaresi’nden maarif tahsisatının artırılması konusu gündeme getirilmiştir. Vilayetten ve Umumi Müfettişlikten gelen bu taleplere uygun olarak sayım, kazanç, arazi ve müsakkafat vergilerinden maarife ayrılan pay arttırılmıştır. 1923’ten itibaren eğitime yapılan tahsisat artışı Dünya Ekonomik Buhranı döneminde dahi devam etmiştir.⁶⁹

Bilindiği üzere cumhuriyetin ilk dönemlerinde nüfusun eğitim düzeyine sirayet eden birçok gelişme vardır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi çoğunlukla eğitim kuramlarının, öğrenci ve öğretmenlerin nitel ve nicel durumları açısından Türkiye ortalamalarının altında kaldığını belirtmiştik. Osmanlı yenileşme döneminde istenilen reformların gerçekleştirilememesi, ilmiye sınıfının çağın gereksinimlerine göre yetiştirilememesi, I. Dünya savaşının yıkıcı sonuçları, kurtuluş savaşı ve seküler eğitim

⁶⁹ Öğüt- Çadırcı, a. g. m., s. 6.

sisteminin kurulmaya çalışılması, maddi olanaksızlıklar vb durumlar bu sonucu doğuran temel etmenlerdir.

Diyarbakır tüm bu olumsuzluklardan büyük oranda etkilenen kentlerin başında gelmektedir. Bunu sayım yıllarına göre 6 yaş ve üzeri yaşlardaki Diyarbakır nüfusunun okur- yazar durumunu inceleyerek anlamak mümkündür. Diyarbakır nüfus sayımı yıllarına göre okuryazar durumu tablo 2’de olduğu gibidir.⁷⁰

Tablo 2. 1927- 1950 yılları arası Diyarbakır Vilayeti’nde 6 yaş ve üzeri bireylerin okur- yazar durumu ile kadınların erkeklere göre oranı.

Nüfus (6 ve +)				Okuma — Yazma Bilen			Oran (% olarak)		
Sayım Yılı	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
1927	192195	96 300	95 895	6 626	5 643	983	6,89	5,86	1,03
1935	213973	107 109	106 864	12 268	10 191	2 077	11,45	9,51	1,94
1945	192828.	95 876	96 752	28 037	22 991	5 046	29,18	23,97	5,21
1950	240363	122 613	117 750	32 592	27 364	6228	27,59	22,31	5,28

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Türkiye Cumhuriyet’inin kuruluş dönemlerinde Diyarbakır’da okuma yazma oranı çok düşüktür. Ancak bölge üzerine hazırlanan raporlar neticesinde eğitim reformları gerçekleştirilmiş ve bu hususta gelişme kaydedilmiştir. Yukarıdaki tablo incelendiğinde kademeli olarak her 5 ile 7 yıllık süreçler sonunda okur-yazar sayısı katlanmıştır. 1927 yılında bu oran toplamda % 6,89 düzeylerinde iken, 1960 yılında % 39,04 düzeylerine ulaşmıştır.

İttihat ve Terakkicilerin Osmanlı’nın son dönemlerindeki eğitimde engelleyici tutumlarına rağmen, Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte Türkiye’de laik eğitime geçilmesiyle birlikte tüm ülkede olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde de yeniden bir toparlanma süreci başlamıştır. Atatürk devrimleri ekseninde yaşamın tüm alanlarında başlayan yenilikler, özellikle eğitim alanında kendisini göstermiştir.⁷¹

⁷⁰ Şevket Beysanoğlu- Adil Mutlu- vd., *1973 Diyarbakır İl Yıllığı*, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1973, s. 265.

⁷¹ Demirtaş, a. g. m., s. 64.

2.2. İlk Mektepler

Osmanlı Devleti döneminde sıbyan mektepleri, eğitimin ilk kademesidir. Mahalle içinde kurulan, çocuklara dini bilgilerin yanında okuma-yazma öğretildiği, daha çok, “Mahalle Mektebi” olarak adlandırılan, günümüzde ilkokula tekabül eden okullardır. Çocukların dört ile yedi yaş aralığında başladığı, erkek ile kızların ayrı ya da karma eğitime alındığı bu mektepler, daha çok fakir, yetim çocuklara yönelik özellik taşır. Özellikle hayırseverlerin yaptığı yardımlar ile vakıfların akarlarından destek bulan bu okullar, çocukların etik ve dini kimi bilgileri edindiği, beraberinde okuma-yazma faaliyetlerinin içinde bulunduğu, tek göz odadan oluşan, bir hocanın verdiği derslerden ibaret eğitim ve öğretim kurumudur. Osmanlı'nın son döneminde birden çok öğretmenin zorunlu tutulduğu sıbyan mektepleri, zaman içinde Cumhuriyet Dönemi'nin ilk mekteplerine zemin hazırlamıştır. 1903 Tarihli Maarif-i Umumiye Salnamesi'nde Diyarbakır'deki sıbyan okulları ile ilgili şu bilgiler mevcuttur: 14 Hamidiye İptidai, 3 İptidai, ve 124 sıbyan okulu. Gayri Müslimlere ait 4 iptidai ve 23 sıbyan. toplam sıbyan mektebi sayısı 168 olarak verilmiştir.⁷²

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise il merkezinde Meşrutiyet döneminden kalma 6 ilkokul vardır. Bunlar: Hadım-ı Terakki-i Hamidi Mektebi İptidaisi, Şule-i Terakki-i Hamidi Mektebi İptidaisi, Feyz-i Terakki-i Hamidi Mektebi İptidaisi, Burhan-ı Terakki-i Hamidi Mektebi İptidaisi, Nümune-i Terakki-i Hamidi Mektebi İptidaisi, Dar-ül İrfan-ı Hamidi Enas Mekteb-i İptidaisi'dir.⁷³ Bu mektepler Sultan Abdulhamit Han zamanında açıldıkları için hepsinin sonunda “Hamidi Mektebi İptidaisi” ibaresi yer alır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra söz konusu tabir kaldırılmıştır.⁷⁴ Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bu okullar yeni rejim konjonktürüne uygun bir biçimde dönüştürülüp, yeniden isimlendirilmiştir.

2.2.1. Cumhuriyet Döneminde İlk Mekteplerde Müfredat Durumu

Aşağıda umumi müfredata dair malumat verilmiştir. 1923-1950 yılları arası Türkiye'de hazırlanan müfredat ve programlar Diyarbakır'da da aynen uygulanmıştır. Bu kaniya varmamızın temel nedeni ise o dönemde açık ilkokulların günümüze ulaşan arşivlerinde bulunan kütüklerine ulaşılarak tarafımızca incelenip teyit edilmiş, küçük çaplı farklılıklar tespit edilerek düzeltmeler yapılmıştır.

⁷² Korkusuz, *a. g. m.*, s. 141, 142.

⁷³ Komisyon, *1967 Diyarbakır İl Yıllığı*, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1967, s. 244.

⁷⁴ Komisyon, *2000'e 5 Kala Diyarbakır*, (Diyarbakır Valiliği Yayını), Diyarbakır, 1995, s. 182.

İlk mekteplerle ilgili program geliştirme çabaları Cumhuriyet'ten hemen önce başlamıştır. TBMM'nin kurulmasından hemen sonra ilkokullara bir çeki düzen verme hareketi başlamıştır. Milli Eğitim işlerini bir programa bağlamak için 'Türkiye Öğretmenler Kurultayı' 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında Ankara'da toplanmıştır. M. K. Atatürk buradaki toplantıda: "... güçlerimizin kaynaklarını, ulusal sınırlarımız içindeki yurt parçalarına yayılmış olan düşmanlara karşı kullanmak zorunda olduğumuz için, eğitim işlerimize ayırabildiklerimiz, gelecekteki ulusal eğitimimizin dayanacağı temeli atmaya yetmez. Gene de, geniş ve yeterli koşullara ve araçlara kavuşuncaya değin geçecek savaş günlerinde de tam bir dikkat ve özenle işlenip çizilmiş bir ulusal eğitim programı yapmak ve eldeki eğitim örgütlerimizi bugünden, verimli bir çalışmaya yöneltecek ilkeleri hazırlamak için çalışmalıyız" ifadelerini kullanmıştır.⁷⁵ Program üzerinde düşünülen reform düşüncelerinin izleri kurtuluş savaşı yıllarına denk düşmektedir.

Atatürk'ün, 1 Mart 1922 tarihinde Meclis I. dönem 3. toplantısı başında yaptığı açılış konuşmasında, onun gene çetin sorunlar arasında ilkokul programına zaman ayırabilmiş olması dikkate değer. Orada programın özü hakkında söyledikleri ise önemlidir: Örneklenecek olunursa, Atatürk: "*Ülkenin sahibi ve sosyal kuruluşların temel ögesi olan köylülerimizin eğitimden yoksun bırakıldıklarını...*" "*İzleyeceğimiz siyasada eğitim programının temelini cahilliği yok etmek, köylülerimize okuma yazma öğretmek ona vatanım, ulusunu, dinini, dünyasını tanıttak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlakla ilgili bilgiler vermek ve dört işlemi öğretmek olacaktır*" ifadelerini kullanmıştır.⁷⁶ Aslında bu sözler eğitimin ilk kademesine ilişkin ilk öneri olarak da telakki edilebilir.

Kurtuluş savaşı başarıya ulaştıktan sonra artık yeni devlet rejimine denk sistemin kurulması zaruri hal almıştır. Nitekim Cumhuriyet Dönemi'nde ilköğretim konusunda dikkati çeken iki önemli uygulama vardır. Birincisi 1924 Anayasası ile Türk vatandaşları için zorunlu ve devlet okullarında parasız olduğu tekrarlanan ilköğrenimin 1931'den itibaren ancak Türk okullarında yapılabileceği hükmü getirilmiştir. Böylelikle tüm yabancı okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış olacaktı. İkinci uygulama ise, 1926'da her düzeydeki öğretimden her türlü ücret alınması kaldırılmış fakat 1948'e

⁷⁵ M. Hüsnü Cızırtı, *İlköğretim, Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 1983, s. 270.

⁷⁶ T. C. Maarif Vekilliği, *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri, Ana Programa Hazırlıklar*, Seri: A, No: 1, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, s. 6.

kadar ilköğretim giderleri ve ilkokul öğretmenlerinin maaşları il özel idareleri bütçelerinden karşılanmıştır. Bu idareler, cılız bütçeleriyle bu çok önemli kamu hizmetinin giderlerini tatmin edici biçimde karşılayamamıştır. Dolayısıyla okullar, araç-gereçsiz, öğretmenler de aylarca maaşsız kalmıştır. Bu durum ilköğretimin, bütün çabalara rağmen istenilen seviyeye çekilememesinin ana sebebini teşkil etmiştir.⁷⁷

Bu sıkıntılar içerisinde sürdürülen eğitim reformunun bir ayağı olan I. Heyeti İlmiye'nin 15 Temmuz - 15 Ağustos 1923 tarihleri arasındaki toplantısında ilkokul programlarında değişiklikler öngörülmüş, akabinde ikinci Heyeti İlmiye'nin 1924 yılındaki toplantısında ilkokul süresinin 6 yıldan 5 yıla indirilmesi kararlaştırılmıştır. Bilindiği gibi, 3 Mart 1924 tarih 430 sayılı Tevhidi Tedrisat (Eğitim Birliği) yasasıyla da Şeriye ve Evkaf Nezareti ile özel vakıfların tüm okulları Millî Eğitim Bakanlığına devredilmiştir.⁷⁸

Tablo 3. 1924 tarihli erkek ilk mekteplerinin haftalık ders cetveli.⁷⁹

Dersler	1. Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf	5.Sınıf
Alfabe	12	-	-	-	-
Kıraat	-	4	3	2	2
İmla	-	2	2	1	1
Tahrir	-	1	-	2	2
Sarf	-	-	-	1	1
Yazı (Sülüs ve Rik'a)	-	2	1	1	1
Kuran-ı Kerim ve Din Dersleri	-	2	2	2	2
Hesap	2	3	3	3	2
Hendese	-	-	-	1	2
Tarih	-	-	1	2	2
Coğrafya	-	-	1	2	2
Tabiat Tetkiki, Ziraat, Hıfzısıhha	3	3	2	2	2
Müşahabat-ı Ahlakiye, Malumatı Vataniye	1	1	1	1	1
Resim	2	2	2	2	2
El İşleri	2	2	2	2	-
Musiki	2	2	2	1	1
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	1	1

⁷⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)*, A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları: 114, Ankara, 1982, s. 217.

⁷⁸ Cızırtı, a. g. m., s. 270.

⁷⁹ Kırpık, "Müfredatın Değişim Tarihi", *Eğitime Bakış Dergisi*, Yıl 10, S. 29, Ankara, 2014, s. 25.

Ancak 1924 yılı ders programı pek uygulanmamış, bu programın yerine 1926 yılı müfredatı uygulanmaya alınmıştır. Hazırlanan 1926 müfredatında John Dewey'in üzerinde durduğu "Hayat Bilgisi, Toplu Tedris ve İş Okulu" kavramlarına da yer verilmiş, 1925-1926 öğretim yılında bazı pilot okullarda denenmiş, 1927 senesinde de uygulanmaya başlanmıştır.⁸⁰

Cumhuriyet yönetimi daha sonra 1935 yılında uygulanmasına başlanan "İlk Mektepler Müfredatı"nda gerekli değişiklikleri yaparak, 1936'dan itibaren "Yeni İlkokul Müfredatı"ny yürürlüğe koymuştur. İlk defa milli eğitimin amaçlarına geniş kapsamlı olarak bu müfredatta yer verilmiştir. Ayrıca 1936 yılında Köy Okulları için ayrı bir program yapılmıştır. Bu programda, müfredatın yanında derslerin uygulanış biçimi de vurgulanmıştır. Buna göre her gün derslerden 15 dakika önce temizlik yapılacaktır. Her ders 40 dakika olup, ziraat işleri 1 saat olarak belirlenmiştir. Ders başlangıç saatleri başöğretmen müfettişleri ile beraber tayin edilmiştir.⁸¹

1936 programı ve köy okulları program projesi günün ihtiyaçlarına göre yeniden dizayn edilmiştir. 1937- 1938 müfredatı ise bir yıl denendikten sonra, 1939 yılında 11 yıl uygulanacak olan müfredat hazırlanmış, bu müfredatta ders saati 34'ten 9'a indirilmiş, Fen Bilgisi dersi tekrar kaldırılarak Fizik, Kimya ve Tabiat Bilgisi şeklinde değiştirilmiştir. Biyoloji, Hıfzısıhha ve Tabii İlimler dersleri kaldırılmış, bu iki ders Tabiat Bilgisi dersi adı altında toplanmıştır. "Serbest Çalışmalar" dersi kaldırılmış, "Ev İdaresi" dersi sadece kızlara mahsus olmak üzere "Biçki Dikiş" adını almıştır. Söz konusu bu program 1949'a kadar uygulanmıştır. 1948 tarihinde ilkokul için hazırlanan program ise, Cumhuriyet tarihinin en uzun yürürlükte kalan müfredatı özelliğini kazanmıştır.⁸²

⁸⁰ Kırpık, a. g. m., s. 25.

⁸¹ Kırpık, a. g. m., s. 25.

⁸² Kırpık, a. g. m., s. 25.

Tablo 4. 1948 yılı ilk kademe haftalık ders cetveli

Dersler	Birinci Devre			İkinci Devre	
	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf	5.Sınıf
Hayat Bilgisi	5	6	7	-	-
Türkçe	10	7	7	6	6
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Yurttaşlık	-	-	-	2	1
Tabiat Bilgisi	-	-	-	3	3
Matematik	4	4	4	4	5
Aile Bilgisi	-	-	-	2	2
Resim İş	4	4	4	2	2
Yazı	-	2	1	1	1
Beden Eğitimi	2	2	2	1	1
Toplam	26	26	26	26	26

Köy okullarında ise vaziyet, kent okul müfredatından farklıdır. Temmuz 1939'da toplanan "Birinci Maarif Şurası"nda köylerde ilk tahsilin verimini artırmaya dönük kararlar alınmıştır. Buna göre üç sınıflı tek öğretmenli köy okullarının beş sınıflı okullar haline getirilmesine karar verilmiştir. 1939-1940 yılı başından itibaren üç sınıflı ve tek öğretmenli köy okullarında 4. ve 1940-41'den itibaren de 5. Sınıf oluşturma kararları alınmıştır. Tek öğretmenli ve üç sınıflı köy okullarımızın beş sınıfa çıkarılması, köy ilk okul müfredat programlarının yeniden tetkik ve yenilenmesini de zaruri kılmıştır.⁸³

⁸³ T.C. Maarif Vekilliği, *Köy İlkokul Programı Projesi*, İstanbul Maarif Matbaası, 1939, s. 5.

Tablo 5. Müfredat tadili sonrası oluşan köy okullarındaki ders grafiği

Dersler	Birinci Devre			İkinci Devre	
	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf	5.Sınıf
Hayat Bilgisi	3	3	4	-	-
Türkçe	10	9	8	5	5
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Yurt bilgisi	-	-	-	1	1
Tabiat Bilgisi	-	-	-	2	2
Aile bilgisi	-	-	-	1	1
Aritmetik (Geometri)	4	4	4	3	3
Resim	1	1	1	1	1
Yazı	-	1	1	1	1
Toplam	18	18	18	18	18

Yukarıda genel köy okulları ders cetvelini görmekteyiz. Diyarbakır vilayetindeki köy okullarında bu müfredatın uygulanıp uygulanmadığı tarafımızca kontrol edilmiştir. Silvan ilçesi sınırları içerisinde yer alan Silvan Gazi İlkokulu arşivinde 1931-1943 dönemleri arası öğrenci şهادetnameleri⁸⁴ incelenmiş ve yukarıda belirtilen müfredatın aynısı ile ek olarak tabloda belirtilmemiş olan Jimnastik dersi işlenmiştir. Dolayısıyla genel ders programlarının Diyarbakır vilayeti için kullanılan ders programı olarak adlandırılması yanlış olmayacaktır.

1948 yılına gelindiğinde köy ilköğretim programında Müzik ve Beden Eğitimi dersleri için ayrıca bir saat ayrılmamıştır. Bu dersler için derslerden önce 20 dakikalık bir zaman dilimi uygun görülmüştür. Köy okullarında haftada 26 saat ders işlenmiştir. Bunun 6 saati 'Tarım-İş' çalışmalarına, 20 saati ise diğer derslere ayrılmıştır.⁸⁵

Türkiye geneli uygulanan bu müfredatın Diyarbakır vilayeti ilkokullarında da aynen uygulandığını, dönemin ilkokullarının arşivlerine gerçekleştirilen ziyaret esnasında öğrenci kütük defterlerinde görülmüştür. Bu husus ile ilgili belgeler kayıt

⁸⁴Silvan Gazi İlkokulu Arşivi, *Talebe Şهادetname Defteri (1931-1932)*. (Söz konusu defter tarafımızca arşivde görüntülü olarak kayıt altına alınmıştır.)

⁸⁵ Kırpık, a. g. m., s. 27.

altına alınmış olup bazı ilgili nüshalar tezimizin ekler bölümünde istifadeye sunulmuştur.

Yukarıda verdiğimiz müfredata uygun faaliyet içerisinde olan, Cumhuriyet dönemi şehir merkezinde bulunan ilkokulların tarihsel gelişim, öğrenci ve eğitim durumları sonraki başlıkta işlenmiştir.

2.2.2. Diyarbakır Merkezinde Bulunan İlk Mektepler

2.2.2.1. Gazi İlkokulu

Gazi İlkokulu, Diyarbakır'da açılan ilk mektep olup 1883 yılında Melik Ahmet caddesi üzerinde, Melik Ahmet Camii'nin yanında Askeri Rüşdiye Mektebi adıyla eğitime başlamıştır. 1912 yılının Nisanına kadar Rüşdiye olarak eğitim faaliyetini sürdürmüştür.⁸⁶ 1915 yılında Numune Mektebi adıyla eğitim veren okul, Cumhuriyet'in ilanından sonra Gazi İlkokulu ismiyle hizmet vermiştir.⁸⁷ Şuanda Gazi İlkokulu adında bir okul mevcuttur. Ancak şuanda mevcut bu okul tarihini anlattığımız okul değildir. Ama araştırmaya konu ettiğimiz Gazi İlkokulu'nun arşivi şuanda bu okulda muhafaza edilmektedir. Bu okulun arşivinde yaptığımız incelemede diploma ve öğrenci kütük defterlerinde, 1925-1933 seneleri arasında okulun adının "Gazi Mustafa Kemal Mektebi" olarak geçtiğini; 1933 senesinden itibaren de sadece "Gazi Mektebi" ifadesi okul adı olarak kullanıldığını tespit ettik.

Cumhuriyet döneminde uzun bir dönem Gazi İlkokulu olarak eğitim ve öğretim hayatını sürdürmüş olan bu okul, daha sonra yıktırılarak yerine Tevfik Fikret İlköğretim Okulu inşa edilmiştir. Söz konusu okul günümüzde eğitim faaliyetlerini sürdürmektedir.⁸⁸

Şubat 2015 tarihinde bu okulun arşivinde yaptığımız incelemede yapılan tespitler şu şekildedir: Okul arşivi tasnif edilmemiş ve gelişi güzel vaziyetinden dolayı tüm çabalarımıza rağmen ancak 1931-1939 arası dönemle ilgili öğrenci not defterlerine ulaşabildik. Bu okula ait en eski bilgi kaynağı 1931-1932 yılı 5. sınıfa ait not kayıt defteridir. Bu defter içerisinde çıkan 3.sınıf öğrencilerine ait not çizelgesinden elde edilen bilgiye göre bu okul söz konusu yılda karma eğitim vermiştir. Bu sene zarfında 3. kademedeki 52 öğrenci eğitim almıştır. Ayrıca 'Etvaz ve Mesai Cüzdanlarının Kaydına

⁸⁶ Yıldız, a. g. e., s. 168.

⁸⁷ Çağlayan Ercan, "Cumhuriyet Döneminde Diyarbakır'da Eğitim (1923-1950)", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 7, Sayı XIX, Eylül, 2014, s. 630.

⁸⁸ Yıldız, a. g. e., s. 169.

Mahsus Defter' incelenmiş olup, yukarıda müfredat başlığı altında verdiğimiz genel ders programının aynen uygulandığı tarafımızca teyit edilmiştir.

1932-1933 eğitim- öğretim döneminde bu okulda 195 erkek, 53 kız öğrenci eğitim almıştır. 129 erkek, 39 kız öğrenci üst sınıfa geçerken, 66 erkek, 16 kız sınıf tekrarına kalmıştır. Söz konusu dönem sonunda beşinci sınıfta 9 erkek, 1 kız sınıf tekrarına kalırken, 18 erkek, 3 kız diplomalarını alarak mezun olmuşlardır.⁸⁹

1933-1934 eğitim öğretim döneminde bu okulda toplam 133 erkek, 99 kız toplam 233* öğrenci eğitim almıştır. Bu öğrencilerden 56'sı erkek, 19'u kız toplam 75 öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır. 5.Sınıfta 31 erkek, 2 kız bulunurken 6 erkek ve 2 kız sınıf tekrarına kalmış, 25 erkek diplomalarını alarak mezun olmuşlardır.⁹⁰

1934-1935 ders senesinde bu okulda 255 öğrenci eğitim almıştır. Cetvelin kız-erkek ayrım adedi bölümü tahrip olduğundan toplam kız- erkek ayrımı 1. kademedен 5. kademeye kadar olan kız öğrenciler tek tek sayılarak elde edilmiştir. Buna göre bu sene zarfında 203 erkek, 52 kız öğrenci eğitim almıştır. 5. kademedе bulunan 32 erkek, 14 kız öğrenciden, 5 erkek, 6 kız sınıf tekrarına kalmış, toplam 35 öğrenci mezun olmuştur.⁹¹

1935-1936 eğitim-öğretim döneminde ise 203'ü erkek, 50'si kız toplam 253 öğrenci mevcuttur. Bu yılın öğretim döneminde toplamda 52 erkek, 22 kız öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır. 5. Kademedе buluna 20 erkek, 3 kız öğrencinin tamamı mezun olmuştur.⁹²

1936-1937 ve 1937-1938 dönemlerine ait defterlerde tahribat fazla olduğundan sağlıklı veriye ulaşamadık. Bu yıllara ait öğrenci istatistikleri hakkında bilgi veremiyoruz. 1938-1939 eğitim ve öğretim döneminin sene başında 165 erkek, 71 kız toplam 236 öğrenci kayıtlıdır. Dönem sonunda 10 öğrenci eksilerek mevcut 226'ya düşmüştür. Sene sonunda 26 erkek, 19 kız öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır. Bu sene zarfında 22 öğrencinin babası çiftçi, 21'i işçi, 72'sinin esnaf, 67'si memur, 4'ünün babası da serbest meslek erbabıdır. 5.sınıfta okuyan 29 erkek, 2 kız öğrenciden 2 erkek hariç gerisi mezun olmuştur.⁹³

⁸⁹ Gazi ilkokulu Arşivi, 1932-1933 Ders Senesine Ait İmtihan Cetveli Defteri

* Yıla ait imtihan cetvelinde kız erkek sayıları toplamı yekunde verilenden 1 eksik çıkmaktadır. Nedeni bulunamadı. Muhtemelen toplamda hata yapılmıştır.

⁹⁰ G. İ. A., 1933-1934, İmtihan Cetveli Defteri

⁹¹ G. İ. A., 1934-1935, İmtihan Cetveli Defteri

⁹² G. İ. A., 1935-1936, İmtihan Cetveli Defteri

⁹³ G. İ. A., 1938-1939, İmtihan Cetveli Defteri

Okulun arşivinde 1940-1950 arası yıllara ait defterler bulunamadı. Okul Yenişehir ilçesi sınırları içerisinde Şehitlik Caddesi üzerinde, Diyarbakır Milli Eğitim Müdürlüğü bitişiğinde eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam etmektedir.

2.2.2.2. İsmet Paşa İlköğretim Okulu

Bu okulun kuruluş dönemiyle ilgili Ayşegül Doru makalesinde “İsmet Paşa İlköğretim Okulu 1925-1926 eğitim ve öğretim döneminde, Rüşdiye (Ortaokullar) kaldırılıp yerlerine İdadi (Lise) kurulunca, Mardin Kapı’da eski Duyun-u Umumiye binasında İdadi olarak hizmete açılmıştır. Bu yapı Hükümet Konağı’nın arkasında küçük taş bir binadır. Burada aynı zamanda (Sıbyan) okulu ile birlikte eğitim verilmektedir. İsmet Paşa İlkokulu binasında öğretime devam eden idadi, daha sonra buradan kaldırılmıştır”⁹⁴ şeklinde bilgi vermektedir. Ancak yaptığımız araştırmada bu bilginin doğru olmadığı saptandı. Zira bu okulda eğitim görmüş öğrencilerin vermiş olduğu bilgiler aksi yöndedir.

Gazi İlkokulu’nun ilk binası olan ve açılış döneminde Rüşdiye, sonrasında 1915 senesinde Numune Mektebi olarak kullanılan bina 1938’den itibaren İsmet Paşa İlkokulu’na tahsis edilmiştir.⁹⁵ Bu okul Numune Mektebi binasına geçmeden evvel 1936-1938 seneleri arasında Cemiloğulları konağında faaliyet yürütmüştür.

1940 senesinde bu okulun birinci sınıfında okuyan Diyarbakır’lı Musa Tutka (Gazcı Musa olarak tanınır) birinci sınıfta gözünde trahom tespit edildiğinden Cumhuriyet İlkokulu’ndan İsmet Paşa İlkokulu’na gönderildiğini, İsmet Paşa okulunun bugün hala ayakta olan Cemil Paşa Konağı binasında faaliyet gösterdiğini, bir yıl sonra tekrar iyileştiğinde Cumhuriyet İlkokulu’na geri döndüğünü anlatır.⁹⁶ Evvelce, 1916’da Erkan-ı Harbiye Reisi Binbaşı İsmet (İnönü) Beyin konuk olduğu Cemil Paşa konağı, 1936 2. Cemiloğulları sürgünü döneminde bu okula tahsis edilmiştir. Dolayısıyla okula İsmet Paşa ismi konmuştur.⁹⁷ 1945 yılına kadar Melik Ahmet Camii yanında eğitim veren bu okul daha sonra bugünkü binasına taşınmıştır.

⁹⁴ http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/21/18/708361/, Erişim Tarihi: 13. 02. 2015.

⁹⁵ Bu bilgi okul arşivinin duvarında çerçeve içerisine alınmış okul tarihçesi adlı metinden derlenmiştir. Metin tarafımızca kayıt altına alınmıştır.

⁹⁶ Şeyhmus Diken, *Diyarbakır Diyarım Yitirmişem Yanarım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 61.

⁹⁷ Şeyhmus Diken, *Sırını Surlarına Fısıldayan Şehir: Diyarbakır*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 102.

Bu okul bir dönem trahom* okulu olarak da kullanılmıştır. O dönemi yaşamış Gazeteci-yazar Mehmet Mercan'ın aktarımına göre bu okula sadece trahomlu öğrenciler alınırdı. Kentin hangi semtinde olursa olsun trahomlu olduğu saptanan öğrenci bu okula gelmek zorundaydı. Trahomlu öğrenciler bu okulda sürekli tedavi altında tutuluyor, hastalığı geçenler diğer okullara gönderiliyordu.⁹⁸

Yaptığımız yoğun araştırmalara rağmen hangi binalarda hangi dönemlerde eğitim verdiği tam olarak saptanamadı. Ancak 1986 yılı ve sonrası ile ilgili bilgi mevcuttur. Şöyle: 1986 yılında İsmet Paşa İlkokulu onarıma alınmış olup 1990 yılına kadar onarımda kalmış, 1990 yılında yeniden kendi binasına taşınmıştır. 1997-98 öğretim yılında ilköğretim okuluna dönüştürülerek eğitim- öğretime devam etmiştir.

Bu okula gerçekleştirdiğimiz ziyarette binanın sürekli yer değişimi ve zamanın tahribatı neticesinde Cumhuriyet'in ilk dönemine ait arşivinin bulunmadığı bilgisi tarafımıza okul idaresince iletilmiştir. Şuanda bu okul Ziya Gökalp Mah. Yeşil Sok No: 3 Sur İçi – Diyarbakır adresinde eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmektedir.

2.2.2.3. Yeni İlkokul

Bu okul ilk eğitim hayatına, Osmanlı döneminde mevcut Numune Mektebi binasında başlamıştır. Konuyla ilgili olarak Hatip Yıldız eserinde şu bilgiyi nakleder: "... Askeri Rüşdiye Mektebi için müstakil bir binanın yapım çalışmaları 1881 yılında başladı. Bu çalışmaları yürütmek üzere bir 'Tamirat Komisyonu' kuruldu. Sözü edilen mektebin temelini atılması ve birinci katın inşaatının tamamlanması, Diyarbekir Valisi İzzet Paşa zamanında; inşaatın muntazaman ikmali ve mektebin açılışı ise Semih Paşa'nın Valiliği sırasında gerçekleştirildi. Diyarbekir merkezinde, Melik Ahmet Paşa mahallesinde yer alan Melik Ahmed Camii bitişiğinde 1883 Şubat başında açılan Askeri Rüşdiye Mektebi, sözü edilen yeni binasında aynı tarihte eğitime başladı. Vali Hacı Hasan Efendi tarafından 1890 yılında tamir edilen mektebin, 1912 yılı Nisanına kadar eğitim faaliyetlerine devam ettiği tespit edilebilmektedir. Ancak mekteb binası, muhtemelen 1915 yılı Nisan veya Mayıs ayında 'Numune Mektebi'ne dönüştürülmüştür."⁹⁹

* Bulaşıcı göz hastalığı.

⁹⁸ Aygül Doru, *Tarihte Diyarbakır'da Eğitim, Diyarbakır Sosyo Kültürel Tarihi 1* (Siyasi ve Kültür Tarihi, Koordinatör: Yusuf Kenan Haspolat), İstanbul, 2013, s. 463.

⁹⁹ Yıldız, a. g. e., s. 168.

Bu bilgiden yola çıkarak okulun ilk binası ve eğitim faaliyet şekli hakkında bilgi sahibi olmuş oluyoruz. Sonrasındaki faaliyetleri hakkında da bilgi sahibiyiz. Okulun şimdiki binasına gerçekleştirdiğimiz ziyarette ise şu bilgiler tarafımızca derlenmiştir: “Okul binasını ilk olarak 1879 yılında Diyarbakır’da vali olarak bulunan İzzet Paşa, bir katlı olarak yaptırmıştır. Ödenek yokluğundan ikinci katını yaptırmadan inşaat durdurulmuştur. İzzet Paşa’nın Diyarbakır’dan ayrılmasıyla yerine tayin edilen vali Semih Paşa 1882 yılında ödenek bulup, inşaatı devam ettirmiştir. Okul ikinci katını da yaptırdıktan sonra Askeri Rüştüye olarak öğretime açılmış, Askeri Rüştüye 1903 yılına kadar faaliyet gösterdikten sonra bilinmeyen nedenlerle kapatılmıştır. Böylece boş kalan okul bu defa Erkek Sanat Okulu’na tahsis edilmiştir. 1908 yılına kadar beş yıl Erkek Sanat Okulu olarak hizmet vermiştir. Ancak yine bilinmeyen nedenlerle erkek Sanat okulu dağıtılmış*, 1908 yılında adı belli olmayan altı sınıflı bir ilkokul olarak hizmete sunulmuştur. 10 yıl ilkokul olarak hizmet veren okulumuz 1918 yılında tekrar Erkek Sanat okuluna devredilmiş, 1926 yılına kadar ikinci defa 8 yıl Erkek Sanat Okulu olarak hizmet vermiştir. Tamir- tadilat gerekçesiyle yeniden boşaltılmıştır. 1934 yılında onarılan okul, aynı yıl Akşam Kız Sanat Okulu’na tahsis edilmiştir. Dört yıl Akşam Kız Sanat Okulu olarak hizmet verdikten sonra 1938 yılında görülen lüzum üzerine Akşam Kız Sanat Okulu Dağ kapı dışında bulunan Numine evlerden birine taşınmıştır. Boş kalan okul bu defa İsmet Paşa İlkokulu’na tahsis edilmiştir. İsmet Paşa İlkokulu söz konusu bu binada 1945 yılına değin öğretim yapmış ardından İsmet Paşa İlkokulu bugünkü binasına taşınmıştır. Sonrasında eğitim kadrosu yenilenerek Yeni İlkokul tekrar hizmete açılmıştır. 1945’ten 1974 yılına kadar iki katlı olarak Yeni ilkokul adıyla hizmet veren okul, eğitim ve öğretime istenilen şekilde cevap veremediği gerekçesiyle boşaltılıp, geçici olarak Ali Paşa ve İnönü ilkokulları yerleştirilmiştir. 20 Temmuz 1974’te okul binası yıktırılıp 3 katlı olarak yeniden inşa ettirilmiştir.”¹⁰⁰

Söz konusu bu okulun arşivinde yaptığımız incelemede ilk dönemlere ait öğrenci kütüklerinin bulunmadığı ve sınırlı sayıda çoğu yıpranmış bazı belgelere ulaştık. Öğrenci kütüğü olarak 1945-1953 dönemlerine ait ilkokul 5. sınıf kademesi öğrencileriyle ilgili verilere ulaştık. Veriler şu şekildedir: 1945- 1946 eğitim öğretim döneminde 38 kız, 78 erkek öğrenci olmak üzere toplam 116 öğrenci mevcuttur. 1946-1947 yılında ise 65 erkek, 28 kız öğrenci toplam 93 öğrenci mezun edilmiştir. 1947-

* Bu süreç ile ilgili geniş bilgi için Sanat Mektebi başlığımı inceleyebilirsiniz.

¹⁰⁰ Okul arşivlerini ziyaretlerim esnasında Yeni ilkokul Arşivi’nde öğrenci kütükleri incelenip söz konusu bu bilgi oradan derlenmiştir.

1948 senesinde 42 erkek ve 18 kız öğrenci mezun olabilecek durumdadır. 1948-1949 yılında bu sayı giderek azalmış ve 19 kız ve 38 erkek olmak üzere toplam öğrenci düzeyine gerilemiştir. 1949-1950 yılı kütüklerini incelediğimizde öğrenci mevcudu 16 kız, 26 erkek toplam 42 sayısını bulmuştur. 1950- 1951 eğitim öğretim döneminde 4 kız 44 erkek toplam 44 öğrenci son kademedeki mezun olabilecek düzeydedir. Bu yıl içerisindeki kız öğrenci sayısındaki aşırı düşüş dikkatlerden kaçmamaktadır. Eğitimin son kademesinde 1951-1952’de 10 kız 20 erkek toplam 30, 1952-1953’te ise 9 kız 26 erkek olmak üzere toplam 34 öğrenci mevcuttur. 1953-1954 döneminde 7 kız, 33 erkek toplam 40 öğrenci vardır.¹⁰¹

Bu okul halen Sur İçi semtinde Melik Ahmet Caddesi üzerinde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir.

2.2.2.4. Ziya Gökalp İlkokulu (Mekteb-i Nisa)

Mekteb-i Nisa olarak bilinen Ziya Gökalp İlkokulu’nun inşasına 1910 yılında başlanmıştır. 13 yıl kız okulu olarak kullanıldıktan sonra 1926 yılında ilkokula çevrilerek, Diyarbakır’ın yetiştirdiği değerli ünlü fikir adamı Ziya Gökalp’ın adı verilmiştir. Bundan sonra Ziya Gökalp İlkokulu olarak burada hizmet vermeye başlamıştır. Gazeteci Mehmet Mercan’ın anlatımına göre bu okul Diyarbakır’da bilinen en eski ilkokuldur. Dağkapı’da, Dört Yol semtindeki sokakta bulunan Ziya Gökalp İlköğretim Okulu Osmanlı döneminde İnas Mektebi İptidaisi, yani Kız İlkokulu olarak öğretime açılmıştır.¹⁰² Daha sonra Ziya Gökalp İlkokulu adıyla hizmet vermeye başlamıştır.

Yaptığımız yoğun araştırmalara rağmen 1923-1950 dönemleri arası faaliyetleri hakkında bilgi edinilememiştir. Zira okul tarafımızca ziyaret edilmiş, ancak arşivinin muhafaza edilmeyişinden kaynaklı olarak bilgi derlenememiştir. 1950 yılı sonrası genel tarih seyri ise şu şekildedir: 1962 yılında okul büyük bir tamirattan geçmiş, çatı ve ikinci katın döşemeleri tamamen değiştirilmiştir. 1966 yılında okulun doğusunda bulunan otel belediyeden alınarak okula devredilmiş sonra yıkılıp bahçe alanına katılmıştır. 1969 yılında binanın güneyine iki katlı bir derslik ilave edilmiştir. Okul iki katlıdır. Girişin bulunduğu kısmın iki yanı dışa çıkıntı yapmıştır. Dikdörtgen plana sahip yapının ortasında bulunan hol etrafında birimler sıralanmaktadır. Yapının duvar

¹⁰¹ Yeni İlkokul Arşivi, 1945-1950 Dönemleri arası 5. Sınıflara Ait İlköğretim Diploma Defterleri.

¹⁰² Doru, a. g. m., s. 464.

kalınlığı 70 cm. kalınlığındadır. Malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Süsleme açısından oldukça sadedir.¹⁰³

Okula yapmış olduğumuz ziyaret esnasında çektiğimiz okulun fotoğrafını ekler bölümünde bulabilirsiniz. Söz konusu ziyaret esnasında arşivinde yaptığımız incelemede ilk dönemlerine ait öğrenci kütük, diploma ve muallim sicil defterlerinin yıllar içerisinde çeşitli sebeplerle kaybolduğunu öğrendik. Bu okulun arşivinde en eski kayıt 1950-1951 ders yılı dönemi A-B şubelerine ait ilköğretim diploma defteridir.

Bu okul Sur İçi semtinde Gazi Caddesi üzerinde bulunan Merkez Bankasının arka tarafına düşen, Ziya Gökalp sok, No:18 adresinde ilk binasında eğitim faaliyetlerini sürdürmektedir.

2.2.2.5. Süleyman Nazif İlkokulu

Okulun arşivini araştırmak üzere gerçekleştirdiğimiz ziyarette, bu okulun sur içinde 1934 yılında açıldığını, ismini de Diyarbakırlı Şair Süleyman Nazif'ten aldığını öğrendik. Bu okulun mevcudiyetini o dönemde eser kaleme alan Usman Eti'den de teyit etmek mümkündür.¹⁰⁴

Okul hakkında Milli Eğitim Müdürlüğü'nün resmi web sitesinde şu bilgiler verilmektedir: "Süleyman Nazif İlköğretim okulu Diyarbakır'ın Sur ilçesinde bulunmaktadır ve o çevrenin eğitim öğretim yuvası olarak görülmektedir. Şair Süleyman Nazif'in adını alan bu okul 1934 yılında kurulmuştur. A, B, C olarak üç bloktan oluşmakta, günümüzde 66 derslik, bir bilgisayar odası, bir laboratuvar, bir harita odası, kütüphane, seminer salonu ve rehberlik servisi vardır".¹⁰⁵

Bu okula yaptığımız ziyarette okul bahçesi içinde B Bloğun bitişiğinde düzenli kesme bazalt taşından yapılmış eski bir binanın var olduğunu gözlemledik. Cumhuriyet öncesinde bu yapının kilise olduğu bilgisine eriştik. Halen bu yapı atıl olarak, okul bahçesi içerisinde. Ayrıca okul arşivine de girerek araştırma dönemimizle ilgili öğrenci kütük ve diploma defterlerini inceledik. Düzenli olmayan, tasnifsiz durum göze çarpan ilk husus olmuştur. Bu incelemede 1934-1950 arası defterlere ulaşılamadı. Arşivde görülen en eski arşiv defter 1951 yılına aittir. 1951-1960 arası defterler

¹⁰³ Bu bilgi Ziya Gökalp İlkokulu'nun duvarında yer alan ve ne zaman yazıldığını öğrenemediğimiz rölove planından alınmıştır.

¹⁰⁴ Usman Eti, *Diyarbakir*, Diyarbakir Matbaası, Diyarbakir, 1937. s. 75.

¹⁰⁵ <http://suleymannazifik.meb.k12.tr/>, Erişim Tarihi, 20. 05. 2015.

incelenip, istatistik kısımları tarafımızca görüntülenerek kopyalanmıştır. Arşivinde söz konusu dönemden itibaren günümüze değin defterler mevcuttur.

12 Aralık 2015 tarihine kadar bu okul Sur İlçesi Fatih Paşa Mahallesiindeki en eski binasında ilköğretim okulu olarak eğitim ve öğretim faaliyetini sürdürmekteydi. Ancak söz konusu tarihte terör olayı nedeniyle bu okul yakılmıştır. Yakılmadan kısa bir süre önce okulun arşivi ziyaret edilmiş, mevcut belgelerin bir kısmı tarafımızca kayıt altına alınmış ve tarafımızca çekilmiş yakılmadan önceki fotoğrafları ekler bölümünde verilmiştir.

2.2.2.6. Cumhuriyet İlkokulu

Diyarbakır Sur içinde 1926 yılında açılmıştır. Bu okulun binası ilkin bir Ermeni asilzadesi olan Hosrep Efendi'nin evidir. Kapısı şimdilerde Merheli bahçesi olarak bilinen Mor Hanna bahçesine açılmış.¹⁰⁶ 1935 yılında bu okulda eğitim görmüş olan Fuat İplikçi, okulun öğretmenleri hakkında malumat verir. Buna göre söz konusu yılda okulun müdürü İsmail Hakkı Bey'dir. Kör Kerim Bey, Abdulhalim Bey, Hanbelili Ali Bey de okulun öğretmenleridir. Bu okulda söz konusu dönemde Hıristiyan ve Yahudi çocuklarının da Müslüman çocuklarıyla birlikte eğitim aldığı ve gri önlük üzerine beyaz yaka taktıkları nakledilmiştir¹⁰⁷ (Okul giyim şeklinin 1929'dan önce serbest olduğu sonrasında 1935'lere kadar ise lacivert, yakadan aşağı beş düğmeli kapalı ve iki tarafından cepli kıyafetlerden oluştuğunu ve Rus gömleklerine benzediğini ve her sabah "Etti Cumhuriyeti, tesis etti hürriyeti" marşının okunduğu söz konusu dönemde okulda öğrenci olan Abdulsettar Hayati Avşar bizlere aktarmıştır).¹⁰⁸

Okulun arşivinde yaptığımız çalışmada 1930-1949 arası dönemlerine ait diploma defterlerine ulaştık. Söz konusu yıllarda 471'i erkek, 171'i kız olmak üzere toplam 636 öğrenciye eğitim hizmeti verilmiştir. Yıllara göre dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Bu bilgiyi Şeyhmus Diken, Abdülsettar Hayati Avşar'la yaptığı mülakattan aktarır. Geniş bilgi için bkz. Diken, a. g. e., s. 293.

¹⁰⁷ Diken, a. g. e., s. 264, 265.

¹⁰⁸ Diken, a. g. e., s. 264, 266.

¹⁰⁹ Cumhuriyet İlkokulu Arşivi, *1930-1949 Diploma Defterleri*.

Tablo 6. 1930-1949 seneleri arası Cumhuriyet İlkokulu Diploma Defterlerine göre öğrenci sayı ve cinsiyete göre dağılımı

Ders Yılı	Erkek	Kız	Toplam
1930-1931	7	4	11
1931-1932	15	6	21
1932-1933	13	6	19
1933-1934	13	4	17
1934-1935	24	4	28
1935-1936	24	6	30
1936-1937	19	4	23
1937-1938	19	4	23
1938-1939	20	2	22
1939-1940	21	8	29
1940-1941	25	5	30
1941-1942	19	7	26
1942-1943	32	4	36
1943-1944	30	14	44
1944-1945	43	17	60
1945-1946	35	20	55
1946-1947	43	18	61
1947-1948	39	20	59
1948-1949	30	17	47
Genel Toplam	471	171	636

Yukarıda verilen tablodan da anlaşıldığı üzere 1943 yıllarına değin kız öğrenci sayısının erkek öğrencilerine oranı çok düşüktür. Kızların eğitim hayatına katılım oranı 1943'ten itibaren artış göstermiştir. Bu okul halen ilk açıldığı binada yani Diyarbakır merkez Sur ilçesi sınırları içerisinde Cemal Yılmaz Mahallesi Çizmeci Sokak No:3 adresinde eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmektedir.

2.2.2.7. İnönü İlkokulu

Diyarbakır'da umumi müfettişlik devrinde yaptırılan Kız Sanat Enstitüsü binası ile Vilayet Konağı ve Memur Evleri'nin yapımından artı kalan ödenekle 1938 yılında yaptırılmıştır. 1938-1939 ders döneminde öğretime açılan okul, 2. Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün soyadı bu okula verilmiştir. İlk inşa edildiğinde çevresinde evler yoktur. Öğrenciler sur içindeki okulların büyük sınıflarından seçilerek bu okula nakledilmiştir. Böylelikle 1940-1941'de ilk mezunlarını vermiştir. Beş sınıf üzerinden açılan okul, zamanla gelişmiş 1954-1960 ders yılında 6 dersane ve 12 öğretmenle çift öğretime geçmiştir. 1970-1971 öğretim yılında 7 dersane ve 14 öğretmen, 1971-1972 öğretim yılında ilave olarak 2 dersane, öğretmenler odası ve idare odaları dönemin valisi Mehmet Karasarılıoğlu tarafından yaptırılmıştır.¹¹⁰

Bu okula da tarafımızca ziyaret gerçekleştirilip dönem ile ilgili araştırma yapılmıştır. Dönemle ilgili arşivlerin saklandığı bir oda mevcut değildir. Bir idarecinin hassasiyetinde eski defterler, odasındaki bir dolapta muhafaza edilmektedir. Zira onlarda tasnifli değil iç içe ve karışık, yıpranmış bir halde bulunmaktadır. Ulaşabildiğimiz en eski diploma defteri 1943-1944 dönemine aittir. Ancak yıpranmış olan bu defterin sonunda cetvel sayfası bulunmadığından bu döneme ait bilgi derleyemedik.¹¹¹ 1944-1945 dönemi diploma defterine göre son kademedeki toplam 87 öğrenci mevcut olup, 32 kız, 53 erkek mezun vermiştir. 2 öğrenci tekrara kalmıştır.¹¹² 1945-1946 ders yılı son kademe A ve B şubelerinde toplam 90 öğrenci eğitime tabidir. 23 kız, 57 erkek mezun olurken, 10 öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır.¹¹³ 1949-1950 ilköğretim diploma defterine göre de bu sene zarfında toplam 46 öğrenci mevcuttur. 10 kız, 34 erkek öğrenci mezun olurken 2 öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır.¹¹⁴

İnönü İlkokulu, merkez Yenişehir ilçesi Şehitlik Caddesi TRT binası bitiğinde eğitim-öğretime devam etmektedir.

2.2.3. Vilayet Genelinde İlkokullarda Genel Durum

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Maarif istatistiklerinden ve gerekse söz konusu mahalde bulunan okulların arşivlerinde edindiğimiz bilgilere göre Diyarbakır merkezde 7 tane ilkokul ve 1 adet de ana okul düzeyinde okul açılmıştır. Bunlar yukarıda tek tek

¹¹⁰ http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/21/17/746204/, Erişim Tarihi, 30. 04. 2015.

¹¹¹ İnönü Ortaokulu Arşivi, *1943-1944 Diploma Defteri*.

¹¹² İnönü Ortaokulu Arşivi, *1944-1945 Diploma Defteri*.

¹¹³ İnönü Ortaokulu Arşivi, *1945-1946 Diploma Defteri*.

¹¹⁴ İnönü Ortaokulu Arşivi, *1949-1950 Diploma Defteri*

açıkladığımız Ziya Gökalp (1926), Gazi (1925), Yeni İlkokulu (1945), Cumhuriyet (1926), Süleyman Nazif (1934), İsmet Paşa (1925) ve İnönü (1939) okullarıdır.¹¹⁵ Diyarbakır il sınırları içerisinde 1932 yılında ise 22 ilkokul mevcuttur. Bu okullara devam eden öğrenci sayısı 950'si kız, 1370'i erkek olmak üzere toplam 2320'dir. Bu ilkokulların 4'ü il merkezinde, 18'i ilçe, bucak ve köylerde dir.¹¹⁶ Maarif istatistikleri, il yıllıkları ve okulların arşivlerinin ışığında ilerleyen bölümlerde bu okullar hakkında genişçe bilgi verilmiştir.

1936 İl Yıllığında okulların yerleşke dağılımları şu şekilde verilmiştir:

- “Diyarbakır merkezinde: Gazi, İsmet Paşa, Cumhuriyet, Ziya Gökalp, Süleyman Nazif¹¹⁷
- Osmaniye kazası mektebi.
- Çermik kazası mektebi.
- Merkeze merbut: Dicle nahiyesi mektebi. Eğil, Tepe, Bismil, Kadıköy, Seyit Hasan.
- Osmaniye'ye merbut, Balahor köyü, Çermiğe merbut Alos köyü.

Diğer sekiz mektep icarla temin edilmiştir”.¹¹⁸

Ayrıca vilayet merkezinde İpek Böcekçiliği mektebinden başka hususi olarak iki dikiş ve biçki yurdu ve bir Ana Mektebi açılmıştır.¹¹⁹

Cumhuriyet döneminin ilk evrelerinde yaşamış olan Gazeteci- yazar Mehmet Mercan'ın aktardığı hatıralarına göre Diyarbakır 1940 yılı ilk mekteplerin mahallelere göre dağılım durumu şu şekildedir: Fatih Paşa mahallesinde Süleyman Nazif İlkokulu, Dağkapı mahallesinde Ziya Gökalp İlkokulu, Urfakapı semtinde Melik Ahmet Paşa Camii yanında yer alan Gazi İlkokulu, Alipaşa ve Behrampaşa mahallelerinde İnkılap İlkokulu, Husrevpaşa mahallesinde Cumhuriyet İlkokulu. Ayrıca Behrampaşa Mahallesinde Cemil Paşa Konağı olarak bilinen binada İsmet Paşa İlkokulu vardı.¹²⁰

Yukarıda verilen merkez okulları dahil 1923 senesinde Diyarbakır vilayetinde toplam 18 okul vardır.¹²¹ 1927'de Diyarbakır Milli Eğitim Müdürlüğü yeni laik eğitim sisteminin gereksinimlerine göre teşkilatlandırılmıştır. Buna göre Diyarbakır'a 40 lira

¹¹⁵ 1967 Diyarbakır İl Yıllığı, s. 245.

¹¹⁶ 1973 Diyarbakır İl Yıllığı, s. 268.

¹¹⁷ Eti, a. g. e., s. 75.

¹¹⁸ Basri Konyar, 1936 Diyarbakır İl Yıllığı, C.III, Ankara, 1936, s. 176.

¹¹⁹ Konyar, a. g. e., s. 176.

¹²⁰ Doru, a. g. m., s. 463.

¹²¹ Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923-1943, Maarif Matbaası, Ankara, 1944, s. 87.

maaşlı bir Maarif Müdürü, 15 lira maaşlı 1 baş katip ve 20 lira maaşlı 2 müfettiş bu teşkilat içerisinde görev almışlardır.¹²²

Yine cumhuriyet döneminin ilk 9 yıllık (1926-1932) durum analizi şöyledir: 1926-1927 ders yılında Diyarbakır merkezde 2 erkek ve 2 kız olmak üzere toplam 4 mektebin var olduğunu görmekteyiz. Bu okullar toplamda 10 dersliklidir. 581 erkek ve 63 kız öğrenci okumuştur. Diyarbakır'a bağlı Silvan ilçesinde 1 erkek ilk mektebi ile 2 karma mektebin varlığı görülmekte ve bu mektepler toplamda 8 dersliğe sahiptir. Söz konusu sene dahilinde 166 erkek, 17 kız öğrenci mektebe devam etmiştir. Bir diğer kaza olan Lice'de 3 derslikli 1 mektep, mevcuttur. Okuyan öğrenci sayıları ise 88 erkek, 30 kız şeklindedir. Osmaniye kazasında 3 mektep mevcut olup, 6 dersliklidir. 79 erkek ve 16 kız öğrenci kayıtlıdır. Kulp ilçesinde 1 derslikli 1 mektep mevcuttur. Bu mektepte 46 erkek öğrenci bulunurken kız öğrenci kaydı yoktur. Çermik ilçesinde ise derslik adedi bilinmemekle birlikte 4 mektep mevcuttur. Bu mekteplerde 154 erkek, 10 kız öğrenci eğitim almıştır.¹²³ Görüldüğü üzere kızlarda okullaşma oranı çok düşüktür. Kulp ilçesinde hiç kız öğrencinin olmayışı dikkat çekicidir.

1927- 1928 yıllarında ise şehirlerde 10, köylerde 10 toplamda 20 adet ilkokulun mevcut olduğunu görmekteyiz. Şehirlerdeki mekteplerin 1. Sınıfında şehirlerde 323 erkek ve 170'i kız; köylerde 226 erkek, 91 kız öğrencinin okuduğunu görmekteyiz. 2. sınıfta şehirde 208 erkek, 106 kız, köylerde ise 106 erkek, 15 eğitim almıştır. 3. sınıflarında şehirde 181 erkek, 68 kız ve köylerde 41 erkek 5 kız öğrenci mevcuttur.¹²⁴ Görüldüğü üzere 1. Kademe öğretiminde hem erkek hem kız öğrenci adedi 2. ve 3. Kademedен yüksektir. Dolayısıyla üst sınıflarda eğitimini sürdüren öğrenci oranı düşüktür. Özellikle de 3. Sınıfta kız öğrencilerde okullaşma oranı %90 düşüş göstermiştir. 4. sınıflarda ise şehir merkezinde 113 erkek, 50 kız, köylerde 10 erkek, hiç kız yok. 5. kademe ise şehir merkezinde 69 erkek, 23 kız, köylerde 4 erkek ve hiç kız yok. Yılın tüm kademelerindeki toplamı şehir merkezlerinde 1814 öğrenciye tekabül etmektedir.¹²⁵ Bu sayı içerisinde aynı yıl mezun olan öğrenci sayısı ile ilgili herhangi bir veriye ulaşamadık. Son kademe olan ilk mekteplerdeki 5. Sınıf öğrencilerinin 1. Sınıfa başlama sayısı ile orantılandığında okula devam oranının yaklaşık olarak altıda bir olduğunu görmekteyiz.

¹²² TC Maarif Vekaleti, *1926-1927 İstatistik Yıllığı*, C. 4, Devlet Matbaası, 1929, s. 3.

¹²³ TC Maarif Vekaleti, *1926-1927 İstatistik Yıllığı*, s. 100, 101.

¹²⁴ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, No: 26, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s. 16.

¹²⁵ BİUM, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, s. 17.

1927-1928 yılında şehirlerdeki ilk mektep muallimleri ve meşeleri ise şu şekildedir: İçlerinde yüksek mektep mezunu yoktur. Muallim mektepleri mezunu olarak 31 erkek, 1 kadın vardır. 7 erkek ve 5 kadın muallimlik hukukunu ve şهادetnamesine haizdir. Muvakkat ve daimi muavinler olarak 4 erkek, 1 kadın vardır. Toplamda 42 erkek ve 7 kadın muallim görev yapmıştır. Aynı yıllarda ise köylerde 4 Muallim mektebi mezunu erkek, 3 muallimlik hukukunu ve şهادetnamesine haiz erkek, muvakkat ve daimi muavinler statüsünde 5 erkek, 1 kadın olmak üzere toplamda 12 erkek ve 1 kadın muallim görev yapmıştır.¹²⁶

1928-1929 eğitim-öğretim yılında ise şehir merkezinde 19, köylerde 6 olmak üzere toplam 25 okul vardır. Bir önceki yıla nazaran 6 adet yeni okul açılmıştır. 1. sınıfların şehir merkezi öğrenci adedi 474 erkek, 199 kız şeklindedir. Köylerde 152 erkek, 5kız öğrenci mevcuttur. 2. sınıfta şehir merkezinde 258 erkek, 95 kız öğrenci vardır. Köylerde 34 erkek, 6 kız öğrenci şeklindedir. 3.sınıfta şehirde 297 erkek, 53 kız; köylerde 7 erkek hiç kız yok. 4. sınıf şehir merkezinde 173 erkek, 46 kız; köylerde kız ve erkek öğrenci bilgisine ulaşılamadı. 5. sınıflarda ise şehir merkezinde 133 erkek, 28 kız öğrenci ve yine 5. Kademin kırsal öğrenci bilgisine ulaşamadı.¹²⁷ Maarif istatistiklerinde öğrenci kaydı gözükmemekte, kanaatimce öğrencinin mevcut olduğu ancak dönemin şartlarından kaynaklı bildirim eksikliğinden dolayı kırsal kesimlerin 4 ve 5. kademelerindeki öğrenci bilgisi yer almamaktadır. 1928- 1929 döneminde il sınırları dahilinde toplam 1960 öğrenci eğitim görmüştür.

1928-1929 eğitim-öğretim döneminde şehirlerdeki ilk mektep muallimleri ve meşeleri ise şu şekildedir: İçlerinde yüksek mektep mezunu yoktur. Muallim mektepleri mezunu olarak 37 erkek vardır. Vekillik statüsünde 37 erkek 8 kadın olmak üzere toplamda 74 erkek ve 8 kadın muallim görev almıştır.¹²⁸ Bir önceki yılın aksine bu ders yılında muallim şهادetnamesi olan kişi yoktur. Daha ziyade vekil statüsünde görevlendirmeler yapılmıştır. Eğitimde öğretmen niteliğinin düşük olduğu aşikardır. Yeni rejim idaresinin eğitim alanında istediği hedefe ulaşamamasının yegane nedeni işte bundan kaynaklanmaktadır.

Aynı eğitim-öğretim döneminde kırsalda 6 erkek muallim görev yapmıştır.¹²⁹

¹²⁶ BİUM, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, s. 78, 79.

¹²⁷ BİUM, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, s. 16, 17.

¹²⁸ BİUM, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, s. 78.

¹²⁹ BİUM, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, s. 79.

1929-1930 eğitim ve öğretim döneminde şehir merkezinde 10, köylerinde 14 olmak üzere il sınırları dahilinde 24 mektep vardır. Bir önceki yılda şehir merkezinde mevcut 9 okulun bu dönemde kapandığını, köylerde ise 8 adet yeni okulun açıldığını görüyoruz. Söz konusu eğitim öğretim döneminde şehir merkezinde 1. sınıflarda 271 erkek, 162 kız, köylerde 329 erkek, 22 kız öğrenci mevcuttur.¹³⁰ Köy okulundaki öğrenci artışı ile şehirdeki mevcudun düşüş nedeni köylerdeki okullaşmanın artmış olması, şehirlerde ise okulların kapanmış olmasından kaynaklıdır. 2.sınıflarda şehir merkezinde 235 erkek, 109 kız; köylerde 167 erkek, 6 kız şeklindedir. 3. sınıfta şehirde 183 erkek, 97 kız, köylerde 108 erkek ve 1 kız öğrenci mevcuttur. 4.sınıfta 165 erkek, 58 kız, köylerde 11 erkek mevcut iken hiç kız öğrenci yoktur. 5. sınıfta ise şehirde 157 erkek, 44 kız; köylerde 8 erkek bulunurken, hiç kız öğrenci yoktur. 1929-1930 döneminde toplam öğrenci sayısı 2133 adettir.¹³¹

1929-1930 eğitim-öğretim döneminde şehirlerdeki ilk mektep muallimleri ve menşeleri ise şu şekildedir: İçlerinde yüksek mektep mezunu yoktur.Muallim mektepleri mezunu olarak 54 erkek,1 kadın vardır.4 erkek ve 5 kadın muallimlik hukukunu ve şهادetnamesine haizdir.Muvakkat ve daimi muavinler olarak 5 erkek,1 kadın vardır.toplamda 63 erkek ve 7 kadın muallim görev yapmıştır. Aynı yıllarda ise köylerde 6 Muallim mektebi mezunu erkek, 11 muallimlik hukukunu ve şهادetnamesine haiz erkek, Muvakkat ve daimi muavinler statüsünde 3 erkek,1 kadın olmak üzere toplamda 20 erkek ve 1 kadın muallim görev yapmıştır.¹³²

1930-1931 eğitim ve öğretim döneminde şehir merkezinde 9 köylerde 14 mektep vardır.Bir önceki yıla göre şehir merkezinde 1 okulun daha kapandığını görüyoruz.1.sınıflarında şehir merkezinde 336 erkek,154 kız;köylerde 212 erkek,34 kız öğrenci mevcuttur.2.sınıflarında şehirde 246 erkek,93kız;köylerinde 103 erkek,10 kız öğrenci vardır.3.sınıfta şehirde 199 erkek,71kız;köylerde 73 erkek,4 kız öğrenci eğitim almıştır.4.sınıfta şehir merkezinde 172 erkek,42 kız;köy öğrenci adedi hakkında bilgi kayıtlarda mevcut değildir.Son kademe olan 5.sınıfta şehirlerde 152 erkek,54 kız,yine köylerde öğrenci sayısı bilinmemektedir. 1930-1931 yıllarında Diyarbakır'da okula devam eden toplam öğrenci sayısı 1955'tir.¹³³

¹³⁰ BİUM, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, s. 16.

¹³¹ BİUM, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, s. 17.

¹³² BİUM, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, s. 78, 79.

¹³³ BİUM, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, s. 16, 17.

1930- 1931 ders yılında şehirlerdeki ilk mektep muallimleri ve meşelerine gelince: İlçerinde yüksek mektep mezunu yoktur. Muallim mektepleri mezunu olarak 49 erkek, 10 kadın vardır. 5 erkek ve 2 kadın muallimlik hukukuna ve şهادetnamesine haizdir. Toplamda 54 erkek ve 12 kadın muallim görev yapmıştır. Köylerde ise Muallim mektepleri mezunu olarak 7 erkek vardır. 9 kız muallimlik hukukuna ve şهادetnamesine sahiptir. 1 erkek muallimde muvakkat ve daimi muavinler statüsündedir. Toplamda 17 erkek muallim görev yapmıştır.¹³⁴

1931-1932 yılına gelindiğinde Diyarbakır merkezde 9, köylerinde ise 13 toplamda 22 okul vardır. İl içinde 1. sınıfta okuyan 358 erkek, 145kız; köylerinde ise 229 erkek, 50 kız öğrenci mevcuttur. 2.sınıfta şehirde 199 erkek, 82 kız, köylerde 87 erkek,6 kız eğitim almıştır. 3. sınıfta şehir merkezinde 211 erkek, 79 kız; kırsalında ise 81 erkek, 5 kız mevcuttur. 4. sınıfta merkezde 180 erkek, 59 kız; köylerde 7 erkek var iken kız öğrenci yoktur. 5.sınıfta şehirde 130 erkek, 24 kız, kırsalında 5. Kademedeki öğrenci mevcut değildir. Söz konusu senede toplamda 1932 öğrenci eğitim almıştır.¹³⁵

1931-1932 eğitim-öğretim döneminde şehirlerdeki ilk mektep muallimleri ve meşeleri ise şu şekildedir: İlçerinde yüksek mektep mezunu yoktur. Muallim mektepleri mezunu olarak 45 erkek, 7 kadın vardır. 10 erkek ve 3 kadın muallimlik hukukuna ve şهادetnamesine sahiptir. Muvakkat ve daimi muavinler olarak 1 kadın ve vekil muallim olarak yine 1 kadın vardır. Toplamda 55 erkek ve 12 kadın muallim görev yapmıştır. Aynı yıllarda ise köylerde 3 Muallim mektebi mezunu erkek, 12 muallimlik hukukunu ve şهادetnamesine haiz erkek, muvakkat ve daimi muavinler statüsünde 1 erkek olmak üzere toplamda 16 erkek muallim görev yapmıştır.¹³⁶

1932- 1933 eğitim-öğretim yılında resmi, hususi, ecnebi, Türk ekalliyet mektepleri dahil okul adedi şehir merkezinde 4, Osmaniye, Lice, Kulp, Silvan, Çermik ilçelerinde de birer okul olmak üzere toplam 9 ilk mektep mevcuttur.¹³⁷ Köylerde ise, merkeze bağlı köylerde 7, Osmaniye ilçesine bağlı köyde 1, Çermik köylerinde 2, Lice ve Silvan ilçelerine bağlı köylerde ise 1'er adet olmak üzere toplamda 12 ilk mektep vardır.¹³⁸ Köy-Şehir toplamı 21 mekteptir. Bu okullardan şehirlerde bulunanlarda görev yapan 55'i erkek,16'sı kadın olmak üzere toplam 71 muallim mevcuttur. Köylerde ise

¹³⁴ BİUM, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, s. 78, 79.

¹³⁵ BİUM, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, s. 16, 17.

¹³⁶ BİUM, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, s. 78, 79.

¹³⁷ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *1932-1933 Maarif İstatistiği*, No: 31, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s. 38, 39.

¹³⁸ BİUM, *Maarif 1932-1933 İstatistiği*, s. 40.

16 erkek muallim görev almıştır. Söz konusu eğitim- öğretim yılında şehir ve köylerde görev yapan toplam muallim sayısı 87'dir.¹³⁹ Diyarbakır'da muallim başına 23 öğrenci düşmektedir.¹⁴⁰

1932-33 yıllarında Diyarbakır merkezde 1137 erkek, 414 kız öğrenci olmak üzere toplam 1551 öğrenci vardır. Bu öğrencilerden 110'u erkek, 27'si kız toplam 137'si mezun olmuştur. Köylerde bu sayı şu şekildedir: 406 erkek, 47 kız toplam 453 öğrenci var iken, BİUM istatistiğinde köylerde mezun olan öğrencinin bulunmadığı bilgisi mevcuttur.¹⁴¹

Söz konusu öğretim döneminde resmi, hususi, ecnebi, Türk ekalliyet mektepleri dahil öğrenci toplamı 2004 adettir. Verilerde dikkatleri çeken bu kadar öğrenciden sadece 137 öğrencinin mezun olmuş olmasıdır. Mezuniyet oranı % 6,8 oranına tekabül etmektedir ki bu da Diyarbakır'da ilk mektep eğitiminin oldukça yetersiz, verimsiz olduğunun delilidir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki bu tablo dönemin okur yazar oranıyla orantılıdır. Yukarıda ilgili dönemle ilgili verdiğim istatistiki veride okur yazar oranı, mektep çıkışı sayısı ile orantılı olduğunu görmekteyiz. Eğitim alan kesimin çoğunluğu o dönemlerde Diyarbakır'da çeşitli memuriyetlerde bulunan farklı bölgelerden gelen ailelerin çocuklarından oluştuğu kanısındayım. Yerli halkın eğitim devam düzeyi % 2'leri geçmez.

Tüm bu olumsuzluklar merkezin dikkatini çekmiş olmasına rağmen, kanayan yaraya neşter vurulmamıştır. Zira doğuya ayrılan bütçe tutarlarından bu tespite ulaşmak pekte zor olmasa gerek. Nitekim yaptığımız incelemelerde umumiyetle doğu bölgelerine ayrılan bütçe, Batı bölgelerine nazaran çok düşüktür. Örneğin İzmir'de 952,656, Adana'da 239,159, Amasya'da 107,765 lira iken, Diyarbakır'da bu miktar 88,906 liradır. Erzincan ve Hakkari çok daha düşüktür.¹⁴² Diyarbakır'da öğrenci başına devlete çıkan masraf yıllık 34 liradır.¹⁴³

1933-1934 öğretim yılında Diyarbakır'da eğitim durumu şöyledir: Türk hususi mekteplerinden 1 adet ana mektep vardır. Resmi gündüz eğitim veren ilk mektep statüsünde ise 22 adet mevcuttur.¹⁴⁴ Söz konusu ders senesi zarfında faaliyette bulunan bilumum ilk mekteplerle fiilen ve hükmen müstahdem bulunan asil ve vekil muallimler

¹³⁹ BİUM, *Maarif 1932-1933 İstatistiği*, s. 2.

¹⁴⁰ BİUM, *Maarif 1932-1933 İstatistiği*, s. 1.

¹⁴¹ BİUM, *Maarif 1932-1933 İstatistiği*, s. 3.

¹⁴² BİUM, *Maarif 1932-1933 İstatistiği*, s. 160.

¹⁴³ BİUM, *Maarif 1932-1933 İstatistiği*, s. 12.

¹⁴⁴ BİUM, *Maarif 1932-1933 İstatistiği*, s. 6.

ve aynı ders senesinde umumi imtihan arifesinde bu mekteplerde mevcut bulunan öğrenciler ile ilgili bilgiler ise şu şekildedir: Yukarıda da belirtildiği gibi 1933-1934 senesinde mevcut olan bir adet ana mektepte 1 muallim ve 16 talebe vardır. Mevcut olan 22 ilk mektepte ise 82 muallim nezaretinde 2202 öğrenci eğitim almıştır.¹⁴⁵ 78 muallim asil kadroda yer alırken 4 muallim ise vekil muallim statusündedir.¹⁴⁶ Yıl içerisinde 78 asil muallimden 5'i erkek 6'sı kadın toplam 11 muallim ailevi mazeretlerden, 8 erkek, 2 kadın 10 muallim idari sebeplerden ve 1 erkek inzibat komisyonu kararı gerekçeleri dolayısıyla toplam 22 muallim nakil edilmiştir. Yine aynı yıl içerisinde 12 muallim idari cezalara çarptırılmıştır.¹⁴⁷

1937-1938 eğitim ve öğretim dönemlerine gelindiğinde daha önce faaliyet gösteren 1 adet ana mektebin bu senede kapandığını görmekteyiz. İlk mektep olarak faaliyet gösteren 23 adet eğitim kurumu mevcuttur.¹⁴⁸ Bu 23 adet ilkökul eğitim kurumlarında toplam 93 muallim görevlendirilmiş ve yine toplamda 3308 adet öğrenci eğitim almıştır.¹⁴⁹ Bu öğrencilerin 1849'u ilçe ve köylerinde geriye kalan 1459 öğrenci ise vilayette ve bu vilayetlere bağlı merkez köylerde okula gitmiştir. Aynı yıl içerisinde 84'ü erkek, 46'sı kız toplam 130 öğrenci okullardan ayrılmıştır. 880 öğrenci ise sınıfta kalmıştır.¹⁵⁰ Yukarıda 93 muallim bilgisi vermiştik. Ancak aynı sene istatistiklerinde bütçeye kayıtlı 94 muallim gözükmekte lakin, yaptığımız araştırmada bir muallimin görev yapmadığı anlaşılmaktadır. Bu öğretmenlerin 78'i şehirde 16'sı ise köylerde görev yapmaktadır. 87 muallim asil, 7 muallim ise vekil kadrosundadır.¹⁵¹ Bu sene içinde Diyarbakır eğitimine ayrılan bütçe miktarı 403,771 liradır. Bu tutarın kültür faaliyetlerine ayrılan miktarı ise 91,643 liradır.¹⁵²

1938- 1939 eğitim ve öğretim döneminde Diyarbakır'da gündüz eğitimli 24 adet ilkökul vardır.¹⁵³ Bu okullarda eğitim veren öğretmen sayısı 105 iken eğitim alan öğrenci sayısı ise 3625'tir.¹⁵⁴ Bu sene zarfında bu okulların Diyarbakır vilayetindeki

¹⁴⁵ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif 1933-1934 Muallimler İstatistiği*, No: 58, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s. 10.

¹⁴⁶ BİUM, *Maarif 1933-1934 Muallimler İstatistiği*, s. 35.

¹⁴⁷ BİUM, *Maarif 1933-1934 Muallimler İstatistiği*, s. 86, 87.

¹⁴⁸ Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü, *Maarif 1937-1938 İstatistiği*, No: 145, Sühulet Basımevi, İstanbul, 1939, s. 16.

¹⁴⁹ BİUD, *Maarif 1937-1938 İstatistiği*, s. 20.

¹⁵⁰ BİUD, *Maarif 1937-1938 İstatistiği*, s. 54, 55.

¹⁵¹ BİUD, *Maarif 1937-1938 İstatistiği*, s. 115.

¹⁵² BİUD, *Maarif 1937-1938 İstatistiği*, s. 140.

¹⁵³ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif 1938-1939 İstatistiği*, No: 186, Ulusal Matbaa, Ankara, 1942, s. 14.

¹⁵⁴ BİUM, *Maarif 1938-1939 İstatistiği*, s. 18.

dağılımı şu şekildedir: Merkezde 7, Bismil’de 4, Çermik’te 4, Eğil’de 2, Kulp 1, Lice’de 2, Ergani’de 2, Silvan’da 2.¹⁵⁵ Bu okullarda görev alan muallimler hakkında verilen bilgi şu şekildedir: Şehirlerde 63 erkek, 21 kadın asıl kadroda ve 1 erkek vekil kadrosunda toplam 85 öğretmen görev alırken, köylerde ise 18 erkek öğretmen asıl kadroda, 2 öğretmen de vekil kadrosunda toplam 20; şehir ve köy toplamı öğretmen sayısı 105’tir.¹⁵⁶ Söz konusu senede Diyarbakır vilayetinin toplam bütçesi 410,549 lira iken bu bütçeden ilk maariife ayrılan miktar 116,568 liradır.¹⁵⁷

1939-1940 ders yılında Diyarbakır’da 26 resmi gündüzlü ve 18 eğitimci olmak üzere toplam 44 ilkokul mevcuttur.¹⁵⁸ Merkezde 8, Bismil’de 4, Çermik’te 4, Eğil’de 2, Kulp 1, Lice’de 2, Ergani’de 2, Silvan’da 2 ve Çınar’da 1 olmak üzere toplam 26 gündüzlü eğitim yapan resmi ilkokul vardır.¹⁵⁹ Söz konusu eğitim ve öğretim döneminde 4606 öğrenci ve 129 öğretmen mevcuttur.¹⁶⁰ Şehirde 67 erkek, 25 kadın toplam 92 öğretmen, köylerde ise 19 erkek toplam 111 öğretmen bilgisine ulaşılmıştır.¹⁶¹ 18 adet eğitimci ilk okullarda ise 2’si gezici başöğretmen olmak üzere toplam 18 eğitimci görevlendirilmiştir.¹⁶²

Diyarbakır vilayetine tahsis edilen toplam bütçe 457,956 liradır. Bu bütçeden maariife tahsis edilen miktar 154,754 liradır.¹⁶³

1940-1941 eğitim öğretim yılında Diyarbakır vilayetinde toplam 27 ilk okul mevcuttur. Bu okulların vilayet genelindeki dağılımı şu şekildedir: Merkez kazada 7, merkez köyde ise 1 olmak üzere toplam 8 ilkokul. Bismil’de 5, Çermik’te 4, Eğil’de 2, Kulp 1, Lice’de 2, Ergani’de 2, Silvan’da 2 ve Çınar’da 1 ilkokul.¹⁶⁴ Şehir ve ilçe merkezlerinde ders kesim itibariyle 4094, köylerinde ise toplam 920 öğrenci eğitim almıştır.¹⁶⁵ Gündüzlü eğitim yapan merkez okullarında bütçede kayıtlı toplam 115 öğretmen mevcuttur. Şehirlerde 64’ü erkek, 29’u kadın toplam 93 öğretmen, köylerde

¹⁵⁵ BİUM, *Maarif 1938-1939 İstatistiği*, s. 20, 21.

¹⁵⁶ BİUM, *Maarif 1938-1939 İstatistiği*, s. 157.

¹⁵⁷ BİUM, *Maarif 1938-1939 İstatistiği*, s. 182.

¹⁵⁸ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif 1939-1940 İstatistiği*, No: 187, Ulusal Matbaa, Ankara, 1942, s.14.

¹⁵⁹ BİUM, *Maarif 1939-1940 İstatistiği*, s. 10, 11.

¹⁶⁰ BİUM, *Maarif 1939-1940 İstatistiği*, s. 18.

¹⁶¹ BİUM, *Maarif 1939-1940 İstatistiği*, s. 124.

¹⁶² BİUM, *Maarif 1939-1940 İstatistiği*, s. 131.

¹⁶³ BİUM, *Maarif 1939-1940 İstatistiği*, s. 150.

¹⁶⁴ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif 1940-1941 İstatistiği*, No: 199, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1943, s. 11.

¹⁶⁵ BİUM, *Maarif 1940-1941 İstatistiği*, s. 59.

ise 22 erkek öğretmen görevlidir.¹⁶⁶ Eğitimli gezici köy okullarında ise 5'i başöğretmen olmak üzere toplam 34 öğretmen görevlendirilmiştir.¹⁶⁷

Söz konusu yıllarda Diyarbakır vilayeti bütçesi 500,058 lira iken, bundan maarife ayrılan pay 152,679 liradır.¹⁶⁸ Başka bir devlet kaynağına göre ise bütçe miktarı 115,540 liradır.¹⁶⁹ İki ayrı dönemde basılmış devlet istatistiğindeki bu farklılığın nedeni tespit edilememiştir.

1941-1942 öğretim dönemine girildiğinde Diyarbakır vilayetinde toplam 60 ilkokul ve bu okullarda görev yapan 160 öğretmen, 4757 öğrenci vardır. Bir önceki seneye göre 1 okul eksilirken, 11 öğretmen artmış ancak öğrenci miktarı toplamda 1179 kişi eksilmiştir.¹⁷⁰ Bu eksilme II. Dünya savaşının yıkıcı etkisinden kaynaklandığı kanaatindeyim.

Söz konusu ders yılında merkezde 7 ve merkez köyünde 1 adet okul mevcuttur. Bismil'de 6, Çermik'te 3, Eğil'de 2, Kulp'ta 2, Lice'de 3, Ergani'de 1, Silvan'da 2 ve Çınar'da 1 ilkokul olmak üzere toplamda 28 gündüzlü resmi eğitim veren ilkokul vardır.¹⁷¹ Ayrıca resmi eğitimli 32 köy ilkokulu mevcuttur.¹⁷² Bu köy okullarında 1950 erkek, 1556 kız toplam 3506 öğrenci eğitime tabi tutulmuştur.¹⁷³

1941-1942 döneminde Diyarbakır'a 449,548 lira bütçe ayrılırken, bu bütçe içindeki maarife tahsis edilen miktar ise 166,658 liradır.¹⁷⁴ Bir önceki eğitim öğretim dönemine ayrılan maarif bütçe payı %7 oranında artırılmıştır.

¹⁶⁶ BİUM, *Maarif 1940-1941 İstatistiği*, s. 126.

¹⁶⁷ BİUM, *Maarif 1940-1941 İstatistiği*, s. 133.

¹⁶⁸ BİUM, *Maarif 1940-1941 İstatistiği*, s. 153.

¹⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1940-1941, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, s. 253.

¹⁷⁰ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif 1941-1942 İstatistiği*, No: 227, Ankara Basım ve Ciltvi, Ankara, 1944, s. 20.

¹⁷¹ BİUM, *Maarif 1941-1942 İstatistiği*, s. 12.

¹⁷² BİUM, *Maarif 1941-1942 İstatistiği*, s. 36.

¹⁷³ BİUM, *Maarif 1941-1942 İstatistiği*, s. 118.

¹⁷⁴ BİUM, *Maarif 1941-1942 İstatistiği*, s. 151.

Tablo 7. 1923- 1950 yılları arası Genel Nüfus Sayımına göre İlkokulların yıllara göre gelişme durum özeti. ¹⁷⁵

Yıllar	Okul Sayısı	Öğretmen sayısı			Öğrenci sayısı			Mezun sayısı		
		T	E	K	T	E	K	T	E	K
1926 - 1927	26	75	63	12	1 906	1701	205	-	-	-
1934 - 1935	22	83	60	23	2651	2 065	586	177	119	58
1939 - 1940	44	129	104	25	4 606	3 474	1132	444	352	92
1944 - 1945	74	177	146	31	7 061	5 067	1994	513	388	130
1949 - 1950	125	249	199	50	9 438	7 095	2 343	717	579	138

Yukarıda verilen tablodan da anlaşılacağı üzere Cumhuriyetin ilk beş senesindeki okul sayısı 1940'lı yıllara gelindiğinde yaklaşık olarak bir buçuk kat artmışken, 1950 eğitim- öğretim dönemine gelindiğinde artış oranı beş kat oranına ulaşmıştır. Keza öğrenci sayısındaki artış da yine benzer oranlarda gerçekleşmiştir.

Tablo 8. 1923- 1950 arası resmi ilkokulların beşer dönemlik aralıklarla genel durumu.

Yıllar	Resmi İlkokullar				
	Şehir İlkokulları	Köy İlkokulları			
		Öğretmenli	Öğretmenli Eğitimli	Eğitmenli	Toplam
1923-1927	-	-	-	-	26
1927-1935	10	12	-	-	22
1935-1940	15	-	-	18	44
1940-1945	15	23	-	36	74
1945-1950	15	53	9	48	125

¹⁷⁵ 73 İl Yıllığı, s. 268.

Şehir ilkokullarındaki okul artış oranı da yabana atılamayacak orandadır. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde 10 olan okul sayısı, 1950 senesine gelindiğinde 15 adete ulaşmıştır. Yukarıda uzunca bahsettiğimiz ve grafikte özetlediğimiz öğrenci verilerinden anlaşılacağı üzere her bir üst sınıfa geçişte öğrencilerin bir kısmı devam sağlamamıştır. Başlangıçta yer alan öğrenciler kademeli olarak her yıl eğitim hayatından ayrılmıştır. Yıllara göre ilk mekteplerin sayısında sürekli değişiklik olduğundan ve özellikle kırsalda yer alan okullar hakkında günümüze ulaşmış bir bilgi olmadığından yıllara göre aynı okullardan toplan mezun adedini çıkaramadık. Yekun üzerinden hareketle ilk kademedeki öğrencinin 5 yılı tamamlama oranı yarısından daha azdır.

Muallim durumu da çok değişkenlidir. Anlaşılacağı üzere Söz konusu yıllarda Yüksek Mektep mezunu muallimlere Diyarbakır'da görev verilmemiştir. Muallim mektebi mezunu az olduğu için açık vekil öğretmenlerle giderilmeye çalışılmıştır. Bu da Doğu bölgesinde eğitim alanında hezimet yaratmıştır.

Diyarbakır'da, umumiyetle Cumhuriyet Dönemi'nin ilk 27 yıllık döneminde programlı sürdürülebilir bir eğitimin sağlanamadığını görmekteyiz. Her ne kadar atılım ve hamlelerde bulunulmuşsa da dönemin şartları buna müsaade etmemiştir. Muallim istatistiklerinde yıllık değişimler bunun en bariz delilidir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş evresinde eski müfredat ve sistemler uygulanmaya devam edilmiştir. Lozan Antlaşması döneminde toplanan maarif kongresinde alınan kararların uygulanamadığını biliyoruz. Ancak 1924 yılında gelindiğinde İkinci Heyeti İlmiye toplantılarında ilk mektep ve diğer kademelerin müfredatlarında değişim kararı alınarak sonraki yıllarda yeni kitaplar basılmıştır. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk müfredatı söz konusu toplantı ile belirlenmiştir. Bu müfredatın Diyarbakır köy mekteplerinde muallim sıkıntısından dolayı uygulanamadığını yine o dönemi yaşamış kişilerin ağzından öğrenmiş bulunmaktayız. Özellikle kırsalda yoğun olarak kullanılan Kürtçe ve Zazaca dillerinin çoğunlukla kullanılması, Türkçeye hakimiyetten yoksunluk bunun temel nedenini teşkil etmiştir.

Dolayısıyla yukarıda ilk mekteplerden önce vermiş olduğumuz okur-yazar tablosundan da anlaşılacağı üzere 1936 yılına gelindiğinde ilk dönemde % 6,89 düzeylerinde bulunan okur yazar sayı oranı %12'lere çıkmıştır. Bu nedenle müfredatların uygulanma başarısı nispi oranda artmıştır. Özellikle 1936 yılında yeni

İlkokul Müfredatının yayınlamasıyla eğitim grafiği iyileşme sağlamıştır. Çünkü kırsala dönük müfredata teori derslerinin yanında uygulama dersleri eklenmiştir.

2.2.4. Okul Öncesi Mektepler

2.2.4.1. Ana Mektepler

Maarif istatistiklerinde ilkokulların yanında anaokulu statüsünde eğitim veren bir kurumun varlığına da rastlıyoruz. Söz konusu kayıtlarda 1926-27 eğitim yılında bir anaokuluna rastlamaktayız. Bu mektep Diyarbakır merkezdedir ve 1 adettir. Okul üç kademededen ibarettir. İlk kademesinde 35, ikinci kademesinde 34, üçüncü kademesinde 23 erkek olmak üzere toplamda 92 öğrenci kayıtlıdır. Baba meslekleri ise 14'ü Tüccar, 9 Esnaf ve Sanaatkar, 41 Memur, 6 Amele, 7 servet sahibi, 15'i de diğer meslek erbabı şeklindedir. Bu okulda 2 muallim görevlendirilmiştir. Sene zarfında masrafı 363 Liradır.¹⁷⁶ Ana mektebinde hiç kız öğrenci bulunmamaktadır. Ayrıca sonraki senelerde devam etmeyen öğrenci sayısı 11'dir. Devam oranının ilk mekteplere oranla yüksektir.

Sonraki senelere ait maarif istatistiklerinde bu okulla ilgili bilgi mevcut değildir. Tetkik eser ve vb kaynak taramamızda da mekteple ilgili başka herhangi bir bilgiye erişilemedi.

2.2.4.2. İlk Tatbikat Mektepleri

Ana mekteplerinin dışında yine söz konusu devlet kaynaklarında 1927-28 eğitim öğretim yılında bir adet ilk tatbikat mektebine rastlamaktayız. Bu mektepte okumuş kız öğrenci hakkında bilgi mevcut değildir. Mevcut bilgiler şu şekildedir: Diyarbakır M.T. mektebi 1. sınıf 20, 2. sınıf 14, 3. sınıf 28, 4. sınıf 28, 5. sınıfta da 23 olmak üzere toplamda 113 öğrenci mevcuttur. Söz konusu yılda toplam mezun sayısı 23'tür.¹⁷⁷

2.3. Orta Mektepler

Osmanlı Devleti'nde başlayan batılılaşma çabalarından sonra milli eğitim alanında yapılan yenilikler sonucu yeni orta eğitim kuruluşları teşekkül etmiştir.¹⁷⁸ Cumhuriyetle beraber inkılapçı hükümet geçmişin eksik olduğunu yeni rejimle bu hususta düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu beyan edeceklerdir. İsmet İnönü bunu şöyle ifade edecektir: *"Hakikat şudur ki 50- 60 seneden beri iyi bir orta öğretim kurmamış*

¹⁷⁶ TC Maarif Vekaleti, *1926-1927 İstatistik Yıllığı*, s.136, 137.

¹⁷⁷ BİUM, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, s. 30.

¹⁷⁸ *73 İl Yıllığı*, s. 262.

olduğumuzun zararlarını memleketin bütün hayatında ve idaresinde daima çekmişizdir.” Lise Müdürlerine hitap ederek: “Meslekten ve esaslı yetişmiş öğretmen kadrosu kurmak ve onların eline asrın en yeni vasıtalarını vermek başlıca emelimizdir. Fakat sizden gelecek Türk cemiyetinin şerefli kurucuları olmak vazifesinin hakkıyla ifasını isteriz.”¹⁷⁹

Bu mülahazalar güdümünde Diyarbakır’da Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren ortaöğretim düzeyinde eğitim veren okullar ile mesleki/teknik eğitim veren okullar açılmıştır. 1923-1950 dönemlerinde Diyarbakır’da 8 adet orta okul mevcuttur. Bunlar sırasıyla Diyarbakır Erkek Orta/Sanat Mektebi, Diyarbakır Erkek Muallim Mektebi, İpek Böcekçiliği Mektebi, Kız Sanat Mektebi ve Diyarbakır, Ergani, Bismil, ve Silvan orta mektepleridir.¹⁸⁰ Bunların bazıları Osmanlı döneminden kalan Diyarbakır İdadisi, Daru’l-Muallimin-i Sıbyan ve Sanat Mektepleridir. Cumhuriyet’in ilanından sonra da varlıkları devam etmiş, isim değişiklikleriyle konumları farklı olmasına rağmen günümüze kadar gelmiştir. Meslek ortaokulları ile ilgili bilgi üçüncü bölümde verilmiştir.

2.3.1. Orta Mekteplerde Program- Müfredat Durumu

Cumhuriyet kuruluncaya değin birçok değişikliğe uğrayan programlara bakıldığında 1922’de oluşturulan ortaokul programı büyük oranda Osmanlı’dakinin devamı mahiyetindedir. Cumhuriyet’in ilanından sonra kabul edilen ilk yenilikçi ortaokul programı 1924 yılına aittir.¹⁸¹

¹⁷⁹ T.C. Maarifi 1923-1943, Maarif Vekaleti, Maarif Matbaası, Ankara, 1944, s. 27.

¹⁸⁰ Eti, a. g. e., s. 74.

¹⁸¹ Kırpık, a. g. m., s. 27.

Tablo 9. 1924 yılı itibariyle uygulanan ortaokul programı

Dersler	1. Sınıf		2. Sınıf		3.Sınıf	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
Türkçe Edebiyat	7	7	5	5	4	4
Ecnebi Lisani	5	5	5	5	5	5
Malumat- Vataniye	-	-	1	1	1	1
Din Dersleri	1	1	1	1	-	-
Tarih	2	2	2	2	2	2
Coğrafya	2	2	1	1	1	1
Hayvanat	1	1	-	-	-	-
Fizyoloji	-	-	-	-	2	2
Nebatat	-	-	1	1	-	-
Arziyat	-	-	-	-	1	1
Fizik	-	-	2	2	2	2
Kimya	-	-	1	1	2	2
Riyaziyat	5	5	4	4	4	4
Resim	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	1	1	1	1	1	1
Ev İdaresi	-	-	1	1	-	-
Çocuk Bakımı	-	-	-	-	1	1
Atölye	2	1	1	1	-	-
Labaratuvar	1	1	1	1	1	1
Yekun	28	28	28	28	28	28

Yukarıda verilen 1924 yılına ait ortaokul programında, 1927’de öğretmen ve müfettiş raporlarına dayanılarak Tarih, Riyazat ve Coğrafya derslerinde değişiklik yapılmış, Din dersi de programdan çıkarılmıştır. 1924 programı üç yıl uygulandıktan sonra yapılan incelemeler sonucunda Edebiyat Tarihi, Coğrafya, Tarih, Riyaziye (Matematik) programlarında değişiklik yapılmıştır. Daha önceki programlarda liselerin dördüncü sınıfında Edebiyat dersinde Edebi bilgilere yer verilerek tarihe hiç yer verilmediğinden, 1927 programında 3 saatten 2’si Edebi Bilgilere 1 saati de tarihe

ayrılmıştır. Tarih dersi için kitabının çok hacimli olduğuna ve ders saatinin azlığına dikkat çekilmiştir.¹⁸²

1931-1932 orta mektepler müfredatında ve özel eğitim programlarında Tarih ve Yurt Bilgisi derslerine yeni bir bakış getirilmiştir. Bu dönemde “Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti” tarafından basılan tarih ve coğrafya kitapları ortaokul ve liselerde okutulmaya başlanmıştır. Söz konusu tarihlerden sonra müfredat 1937-38 döneminde tekrar değişime uğramış ve 1938-1949 dönemi arası uygulanmıştır.¹⁸³

Tablo 10. 1938-1949 ders yılı dönemlerinde uygulanan program

Dersler	1-2-3 Erkekler/ 1-2-3 Kızlar					
	Sınıf 1	Sınıf 2	Sınıf 3	Sınıf 1	Sınıf 2	Sınıf 3
Türkçe	6	4	4	5	4	4
Yazı	2	-	-	-	-	-
Tarih	2	2	2	-	-	-
Coğrafya	-	2	2	-	-	-
Yurt Bilgisi	-	2	2	-	-	-
Yabancı Dil	5	4	4	-	-	-
Matematik	5	4	4	-	-	-
Beden Eğitimi	1	1	1	-	-	-
Resim	2	1	1	1	1	1
Müzik	1	1	1	-	-	-
Fizik	-	3	3	-	-	-
Kimya	-	-	-	-	-	-
Tabiat Bilgisi	3	3	2	-	-	-
Askerlik	-	2	2	-	1	1
Biçki Dikiş	-	-	-	2	1	1
Toplam	27	27	26	9	9	9

Daha sonra 22- 31 Ağustos 1949 yılında toplanan “ Dördüncü Milli Eğitim Şurası“ yeni hazırlanan müfredat programını incelemiş, yeni programını ilköğretimle uyumlu bulmuş, Tarih ve Tabiat derslerinin müfredatlarının yeniden gözden

¹⁸² Kırpık, a. g. m., s. 28.

¹⁸³ Kırpık, a. g. e., s. 28.

geçirilmesine, imtihanların objektif yapılmasına karar verilmiştir. Bu programda haftalık ders saati 32 saate çıkarılmıştır.¹⁸⁴

Yukarıda Türkiye Milli Eğitiminin 1924-1950 Müfredat durumunu özetledik. Söz konusu müfredat ve ders saatleri Diyarbakır orta mekteplerinde de uygulanmıştır. Dolayısıyla Diyarbakır il merkezi müfredat durum ve ders saati yukarıda belirtilen şekildedir.

2.3.2. Okul, Öğrenci ve Öğretmenlerin Genel Durumu

Diyarbakır'da Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ortaokul düzeyinde eğitim veren okullar ile mesleki/ teknik eğitim veren okullar açılmıştır. 1926- 1927 Maarif istatistiklerinden anlaşıldığı üzere Diyarbakır'da, Diyarbakır Erkek Orta/ Sanat Mektebi ve Diyarbakır Erkek Muallim Mektebi olmak üzere iki ortaöğretim kurumu mevcuttu. 1930'da İpek Böcekçiliği Mektebi ve 1936'da da Kız Sanat Mektebi'nin açılmasıyla Diyarbakır'da dört orta ve mesleki- teknik okul faaliyet göstermiştir. 1940'lı yıllarda Bismil, Ergani ve Silvan'da birer ortaokul açılmasıyla vilayetteki ortaokul yediye sekize çıkmıştır.¹⁸⁵ Ayrıca 1950'den itibaren yeni orta mektepler dahil olmuştur. Bunlar, İmam-Hatip ortaokulu (1954), Diyarbakır Koleji (1956) ve Ali Emiri Ortaokulu'dur (1958).¹⁸⁶

Mevcut öğrencilerin bu mektepleri bitirip diploma alma oranları çok düşüktür. Başladığı orta mektebini bitirenlerin sayısı %10 dolaylarındadır. Bu oran 1954'ten itibaren ancak %3- 4 artışla % 13-14 düzeyine erişebilmiştir. Bu da Diyarbakır'ın eğitim açısından 1950'li yıllara kadar geri kaldığını gösterir.

¹⁸⁴ Kırpık, a. g. e., s. 29.

¹⁸⁵ Çağlayan, a. g. m., s. 634.

¹⁸⁶ 73 İl Yıllığı, s. 273.

Tablo 11. Diyarbakır eğitim kurumlarının da içinde yer aldığı Cumhuriyet'in ilk on yılında Türkiye orta mekteplerin genel durum tablosu.¹⁸⁷

Resmi Orta Mektepler	Mektep Adedi	Muallim Adedi			Talebe Adedi			Mezun Olanlar		
		E	K	Yekun	E	K	Yekun	E	K	Yekun
1923-1924	72	-	-	796	-	-	5905	-	-	-
1924-1925	64	609	111	720	5634	1115	6749	-	-	-
1925-1926	68	-	-	760	6532	1727	8259	-	-	-
1926-1927	66	627	71	698	9126	2283	11409	-	-	-
1927-1928	70	-	-	747	12727	2408	15135	1493	349	1842
1928-1929	71	630	135	765	13459	4370	17829	1482	474	1956
1929-1930	75	737	205	942	15151	5003	20154	1965	660	262
1930-1931	77	805	222	1027	16089	5007	21096	2259	707	2966
1931-1932	77	722	223	945	18762	5688	24450	2713	802	3515

Tablo 12. Diyarbakır Vilayeti'nde 1927- 1932 öğretim dönemlerindeki orta mektep durum tablosu.¹⁸⁸

Seneler	Öğrenci Adedi								Yatılı ve Gündüzlü öğrenci						Mezun olanlar		
	1.Sınıf		2.Sınıf		3.Sınıf				Gündüz		Ücretli		Ücretsiz				
	E	K	E	K	E	K	Yekun		E	K	E	K	E	K	E	K	Yekun
1927-28	75	-	55	-	26	-	156	-	-	-	-	-	21	-	21	-	21
1928-29	66	18	58	11	26	2	150	31	104	31	40	-	6	-	26	2	28
1929-30	95	12	50	10	29	8	174	30	137	32	36	-	1	-	27	7	34
1930-31	97	-	66	-	34	-	197	-	153	39	5	-	-	-	33	-	33
1931-32	93	15	78	8	43	8	214	31	171	31	39	-	4	-	31	2	33

Cumhuriyet'in ilk döneminde lise kısmı kapatılmış bir orta mektep bulunmaktaydı. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında Diyarbakır eğitim faaliyeti bakımından ülke ortalamasının oldukça gerisinde yer almaktaydı. Zira 1945 yılına kadar bölge eğitim merkezi olan Diyarbakır'da genel-düz eğitim veren tek bir orta mektep mevcuttur. Söz konusu mekteplere devam eden öğrenci sayısı da oldukça azdır.

¹⁸⁷ BİUM, *Maarif 1923- 1932*, s. 32.

¹⁸⁸ BİUM, *Maarif 1923- 1932*, s. 38.

Tablo 13. 1926- 1950 arası dönemde resmi ortaokullarda genel durum.¹⁸⁹

Yıllar	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı			Öğrenci Sayısı			Diploma Alanlar		
		T	E	K	T	E	K	T	E	K
1926-1927	1	11	11	-	123	123	-	13	13	-
1934-1935	1	-	-	-	383	341	42	77	69	8
1939-1940	1	16	11	5	575	477	98	113	90	23
1944-1945	1	13	9	4	502	418	84	77	65	12
1949-1950	4	26	16	10	566	462	104	74	54	20

Görüldüğü üzere 1949 yılına değin Diyarbakır'da 1 ortaokul bulunmaktadır. O da Diyarbakir Lisesi'nin orta kademesidir. Okulun öğrenci sayısı her geçen sene daha da artmıştır. Ancak mezun öğrenci sayısı istikrarlı değildir. İlk dönemlerinde artış gösteren mezun sayısı II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle azalmıştır.

2.3.3. Lise Eğitimi

2.3.4. Liselerde Müfredat Durumu

Okulların eğitim programları ile müfredatını biçimlendiren faktörler çok çeşitli ve griftir. Bu karmaşıklığın nedenleri için, sosyal değişmelerin ortaya çıkardığı yeni ihtiyaçlara bakmak gerekir. 20. yüzyıl Türk toplumu gibi yapısal hayatini kaybetmiş bir imparatorluk düzenini geride bırakarak çağdaş muasır medeniyetler seviyesine uygun bir düzene geçişi hedefleyen, bu amaçla reformist yaklaşımlarla gerçekleştirilen düzende toplum sosyal değişmelerinin okul programları üzerindeki etkisinin daha belirgin olması beklenir. Ayrıca, okuldan ne gibi işlevler beklendiği, okulun hangi tür gayelere hizmet etmesi gerektiği konusunda benimsenen görüşlere göre de eğitim programının şekillendiği bir realitedir. Söz konusu program değişikliklerine tesir eden önemli bir diğer unsur da, okula giden öğrenci kitlesinin özellikleriyle, öğrenci kompozisyonunda meydana gelen değişikliklerdir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin batılılaşma çabalarının görüldüğü son döneminde Cumhuriyet'in ilanına değin okul düzeninde bir kargaşa yaşanmıştır. Bu kargaşaya son vermek için 1924 yılında Milli Eğitim Bakanı Vasıf Çınar başkanlığında toplanan ve İkinci Heyeti İlmiye toplantısında önemli kararlar alınmıştır. 1923'te toplanan ilk bilim kurulu gibi, ülkenin tanınmış eğitimcileri ile seçkin bilim ve fikir adamlarını bir araya getiren İkinci Heyeti İlmiye,

¹⁸⁹ 73 İl Yıllığı, s. 279.

altı yıl süreli ilköğretimin beş yıla indirilmesini kararlaştırmış; ortaöğretim kurumlarını ilkokula dayalı üç yıllık ortaokul ve bunu izleyen üç yıllık dönemi de lise olarak belirlemiştir (5+ 3+ 3). Cumhuriyet Türkiye'sinde genel ortaöğretim kurumları, 1924 yılında kararlaştırılan bu tanıma göre gelişmiştir. Akabinde liselerin program ve esasları belirlenmiştir.¹⁹⁰

Cumhuriyet yönetiminde lise programları üzerinde yapılan değişikliklerde sayılan bütün bu faktörlerin izlerini görmek mümkündür.¹⁹¹

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk lise programı, 1924 programıdır. Bu programda Tarih dersleri üzerinde durulmuş, Tarih ders programından saltanatla ilgili kısımlar çıkartılmış, Kurtuluş Savaşı'nın tarihi, Türkiye Devleti'nin kuruluşu, Sevr ve Lozan anlaşmaları, Cumhuriyetin ilanı, Hilafetin Kaldırılması gibi konular eklenmiştir. Edebiyat Şubesine "Türk Medeniyet Tarihi" dersi konmuş, her iki şubeye de Sosyoloji dersi eklenmiştir.

Tablo 14. 1924 yılında kabul edilen Cumhuriyet döneminin ilk lise müfredatı.¹⁹²

Dersler	4. Sene	5. Sene	6. Sene	
			Fen	Edebiyat
Türkçe ve Edebiyat	3	3	2	5
Ecnebi Lisani	5	5	5	5
Tarih	2	2	2	4
Coğrafya	1	1	1	1
Tabiiyat	3	2	2	2 Saat Hayvanat 1 Saat Nebatat
Arziyat	-	2	-	Yarım Saat Nebatat Yarım Saat Araziye
Fizik	2	2	2	-
Cebir	3	2	1	-
Hendese ve Resm-i Hatti	4	3	4	-
Labaratuvar	2	1	3	2

¹⁹⁰ Turhan Oğuzkan, *Orta Dereceli Genel Öğretim Kurumlarının Gelişmesi Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1983, s. 286, 301.

¹⁹¹ Oğuzkan, a. g. e., s. 301.

¹⁹² Kırpık, a. g. m., s. 30.

Arabi	2	2	-	4
Farisi	1	1	-	2
Felsefe	-	2	2	4
İçtimaiyat	-	-	2	2
Mekanik (Mihanik)	-	-	2	-
Kozmografya	-	-	2	1
Müsellesat (Geometri)	-	2	-	-
Kimya	2	2	2	-
Toplam	30	30	30	30

Bakanlık 1926 yılında “ Erkek Lise Sınıflarıyla Erkek Muallim Mekteplerinin Son İki Sınıflarında İcra Olunacak Askeri ve Tedrisat Talimleri Hakkında Talimatname” göndermiş ve uygulanmasını istemiştir. Askeri tedrisat dersi, 1927 programında gösterilmediği halde 1927-1928 programında uygulanmıştır. 1928 yılında Latin esaslı Türk alfabesinin kabul edilmesiyle, 1929-1930 öğretim yılında lise müfredatından Arapça ve Farsça dersleri kaldırılmıştır. Bu derslerin yerine ikinci bir yabancı dil konulması düşünülmüş, ancak tam olarak bir yabancı dilin bile öğretilmediği ve öğretilmeyeceği endişesiyle 1932-1933 öğretim yılında yabancı dil programdan çıkarılmıştır. Latin alfabesi ile en çok Türkçe dersi üzerinde durulmuş ve yeni bir program hazırlanmıştır. 1931 programında bazı dersler bir ders adı altında birleştirilmiş Nebati ve Hayvani Fizyoloji ile Arziyat dersleri “Tabiiyat” dersi altına; Müsellesat, Cebir, Hendese, Nazari Hesap, Mihanik ve Kozmoğrafya dersleri ise “Riyaziye” adı altında toplanmıştır.¹⁹³

Daha önce parça parça düzenlenen program 1937’de yeniden düzenlenmiş ve 1949 yılına kadar kullanılmıştır.

¹⁹³ Kırpık, a. g. m., s. 31.

Tablo 15. 1937-1938 yılında düzenlenen ve 1949 yılına kadar uygulanan liselerin haftalık ders dağıtım çizelgesi.¹⁹⁴

Dersler	1. Yıl	2. Yıl	3. Yıl	
			Edebiyat	Fen
Türkçe	3	3	5	2
Tarih	2	2	3	1
Coğrafya	2	2	1	1
Matematik	5	4	2	8
Fen Bilgisi ve Kimya	2	2	1	2
Fizik	2	2	1	2
Tabii İlimler	3	2	1	1
Yabancı Dil	5	5	5	3
Cimnastik	1	1	1	1
Askerlik (erkeklerle)	2	2	2	2
Askerlik (kızlara)	1	1	1	1
Kimya Labaratuvarı	1	1	½	1
Labaratuvar (Kızlara)	1	1	1	1
Fizik laboratuvarı	1	1	½	1
Fizyoloji ve Sosyoloji	-	-	7	3
Psikoloji	-	2	-	-
Toplam	32	32	32	30

Yukarıda bahsettiğimiz umumi program, Diyarbakır'da bulunan Diyarbekir İdadisi'nde de (Ziya Gökalp Lisesi) aynen uygulanmıştır. Okulun arşivinde tarafımızca inceleme yapılmış olup, “1928-1929 ders yılı Şehadetname ve Sınıf Geçme Defteri” ile sonraki dönemlere ait program değişikliğinin analizi için “1937-1938 yılı Bitirme Diploma Defteri” incelenerek, programın örtüşüp örtüşmediği kontrol edilmiş ve aynen uygulandığı tarafımızca tespit edilmiştir. Söz konusu defterlerin ilgili bölümleri dijital ortamda kopyalanarak alınmıştır.

¹⁹⁴ Akyüz, a. g. e., s. 220.

2.3.5. Diyarbakır Ziya Gökalp Lisesi

Halen günümüzde faaliyet gösteren Ziya Gökalp Lisesi'nin geçmişi Osmanlı döneminde açılan Diyarbekir* İdadisi'ne dayanır. 1889 tarihinde Vali Hasan Paşa zamanında temeli atılan okul, öğretime 1892'de başlamıştır.¹⁹⁵ Söz konusu zamana ait 1308/ 1892 Tarihli Vilayet Salnâmesi'nde idadi inşaatına başlandığı bilgisi yer alır. İbrahim Tokay'ın 1938 yılında çıkardığı Ülke Mecmuası'nın Diyarbakır özel sayısında okul binasının inşa yeri ile ilgili şu bilgiye yer verilmiştir: "Dicle'ye bakan sed üzerinde, Dağ kapı dışındadır."¹⁹⁶ İnşaatının tamamlandığı 9 Nisan 1891 tarihinde halkın padişaha şükran duyduğunu, duacı ve memnun olduklarını ifade eden şehrin ulema ve ileri gelenlerinin altına imza attıkları bir telgraf saltanata gönderilmiştir.¹⁹⁷

Okulun eğitim ve öğretime başladığı dönemdeki öğretmen kadrosu şu şekildedir: Arapça-Ulum-i Diniyye Muallimi Müderris Mahmud Efendi, Tarih Muallimi Mehmed Ali Bey, Fransızca Muallimi Hüseyin Efendi, Arapça ve Farsça Muallimi Osman Efendi, Hesab ve Hendese ve Usûl-i Defter Muallimi İsmail Hakkı Efendi, Hat Muallimi Abdusselam Efendi, Resim Muallimi Abdulkadir Efendi. Öğrenci sayısı: 135 leylî 35, nehari 100, hademe sayısı 7'dir.¹⁹⁸

1892 senesinde okul yatılıya dönüştürülmüştür. Bu idadi 1898 tarihine kadar beş sınıflıdır.¹⁹⁹ 1895 dolaylarında yedi yıllık idadi statüsündedir. 1901 yılına gelindiğinde eğitim süresi yeniden beş yıla indirilmiştir.²⁰⁰ 1893 yılında Diyarbakır idadisinde toplam 128 Öğrenci vardır. Bu öğrencilerin 16'sı paralı yatılı, 26'sı parasız yatılı, 86'sı ise gündüzlü statüsündeydi. Parasız yatılı öğrencilerden ikisi Gayrı Müslimdir.²⁰¹ 1894 Tarihi'nde Diyarbekir İdadi Mektebi Görevli Öğretmen Kadrosu şu şekildedir: Müdür Hüseyin Celal Efendi, Muavin-i Evvel İsmail Hakkı Efendi, Muavin-i Salis Ali Efendi, Katip Mehmet Efendi, İmam Müderris Mahmud Efendi, Tabib Kolağası Yorgi Efendi, Ambar Memuru Arif Efendi, Mubaye-Satın Alma Memuru Hasan Efendi.²⁰²

* Diyarbekir adı, Cumhuriyet döneminde Diyarbakır olarak değiştirildiğinden sonraki dönemde Diyarbakır Lisesi olarak anılacaktır. İsim değişikliğiyle ilgili resmi gazete için bkz. TC Resmi Gazete, Tesis Tarihi: 7 Teşrinievvel 1336- 1920, 18 Kanunuevvel, 1937 Cumartesi, Sayı: 3786, s. 1.

¹⁹⁵ 73 İl Yıllığı, s. 262.

¹⁹⁶ Abakay- Şimşek, a. g. e., s. 70.

¹⁹⁷ BOA, Y. MTV, 49/107.

¹⁹⁸ Şimşek, a. g. e., s. 67.

¹⁹⁹ 73 İl Yıllığı, s. 262.

²⁰⁰ Yıldız, a. g. e., s. 189.

²⁰¹ Somel Selcuk Aksin, "Taşranın Denetimi ve Asimilasyonu: Diyarbakır'da Sivil Devlet Eğitiminin Ortaya Çıkışı (1868- 1908)", *Diyarbakır Tebliğleri: Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Ed.: Cengiz Aktar, Hrnt Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, Temmuz, 2013, s. 15.

²⁰² Şimşek, a. g. e., s. 66.

Yukarıda kuruluş dönemini aydınlatmaya çalıştığımız bu idadi, yörede birçok kaza ve kasabanın öğrencilerini çekerek güzel bir fonksiyon icra etmiştir. Ancak 1913 yılında İdadi okulları kaldırılınca, 1913-1915 yıllarında tam devreli Sultani haline getirilmiştir. (Diyarbakır İdadisi bundan itibaren Diyarbakır Sultanisi adını almıştır.) Yine bu senelerde I. Dünya Savaşının çıkmasıyla okulun ikinci devresi, yani idadi/lise kısmındaki öğrencilerin askere alınması, bu okulun lise kısmının kapatılmasına sebep olmuştur. Tek devreli yani, ortaokul seviyeli olma durumu 1921 yılına kadar devam etmiştir.²⁰³

1921-1922 yılında lise kısmı yeniden açılmıştır. 1926 yılı başında toplanan Üçüncü Heyeti İlmiye, liselere yeniden düzen verilmesi ve muayyen merkezlerde kuvvetli liseler açılması tavsiyesinde bulunmuş ve Türkiye’de lise sayısı 19’a indirilmiştir.²⁰⁴ Umumiyetle bu düşünceler ön plandayken, bir de Diyarbakır merkezli çıkan Şeyh Sait İsyanı dolayısıyla görülen lüzum üzerine lise kısmı tekrar kapatılmış ve 1932 yılına kadar ortaokul olarak hizmet vermiştir.²⁰⁵

Tablo 16. Cumhuriyetin ilk on yılında Diyarbakır İdadisi’nin dersane adedi ile öğrenci durumu.²⁰⁶

Ders Yılı	Dershane Adedi	Kız	Erkek	Toplam	Mezun Olan
1923-1924	4	-	39	39	6
1924-1925	4	-	60	60	5
1925-1926	4	-	111	111	14
1926-1927	4	-	123	123	12
1927-1928	4	12	144	156	21
1928-1929	5	31	193	214*	28
1929-1930	6	29	199	228	34
1930-1931	5	-	197	197	33
1931-1932	6	31	214	245	53
1932-1933	7	30	256	286	25

²⁰³ Korkusuz, a. g. e., s. 181.

²⁰⁴ Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz, MEB Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s. 143.

²⁰⁵ 73 İl Yıllığı, s. 262; İbrahim Sarı, *Şehrimiz Diyarbakır*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 2, İstanbul, 1996, s. 76.

²⁰⁶ 73 İl Yıllığı, s. 265.

* 73 İl Yıllığı’nda alıntılanan bu tabloda, toplam öğrenci sayısı 214 olarak verilmiş, ancak 31 kız ve 193 erkek öğrenci toplamı 224 yapmakta, dolayısıyla tabloda verilen toplam 214 değeri yanlış olup doğrusu toplamda 224 öğrenci olmalıdır.

Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün, 1 Ekim 1932'de gerçekleşen Diyarbakır'a ilk ziyaretini esnasında, Halkevi Başkanı Tahsin Cahit Bey'in, Diyarbakır Lisesi'nin tekrar açılması zaruriyetini nedenleriyle birlikte arz etmesi neticesinde İnönü, liseyi tekrar açma sözü vermiş ve akabinde 1932-1933 eğitim ve öğretim yılında lise kısmı tekrar açılmıştır.²⁰⁷

İki devreli olarak yeniden açılan Diyarbakır Lisesi hakkında, Basri Konyar tarafından 1934 yılında hazırlanan ve 1936'da basımı yapılan Diyarbakır İl Yıllığı'nda şu ifadeler kullanılır:

“Diyarbakır öteden beri irfan hayatına müştak bir şehirdir. Bu memleket irfan yolundaki yüksek kabiliyetini ezeli zekâ ve istidadını Süleyman Nazif, Ziya Gökalp, Ali Emiri ve İshak Sukuî gibi yetiştirdiği büyük ilim ve fikir adamlar ile isbat edebilir.

Bu memleketimin öz evladı irfan hayatına ebedî bir aşkla koşmaktadır. Bunu yakından bilen Cumhuriyet Hükümetimiz, çok büyük bir isabetle Diyarbakır'de bir lise açtı. Geçen seneden beri faaliyete geçen lisemiz gittikçe büyüyen bir hızla tekâmüle doğru ilerlemektedir. Talebe miktarı büyük bir farkla artmaktadır. Memleketin münevver unsurunu hazırlamak gibi nurlu bir hayat kaynağı olan lise Diyarbakır'ın irfan hayatında yükselen bir mihrab halini almıştır.

*Hükümetimizin değerli reisi sayın İsmet İnönü'nün eseri olan bu liseyi Diyarbakırlılar candan bir sevgi ve alaka ile yaşatacaktır.”*²⁰⁸

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk 30 yılında bu okulun adı Diyarbakır Lisesi'dir. İlk yapıldığı yıllarda Dicle nehrine nazır Fiskaya'da tedrisat yapan lise, 1948-49 öğretim yılında şimdilerde adı “Lise Caddesi” olan bölgede, binası tamamlanarak yeni yerine taşınmış, sonrasında 1953 yılında okulun adı “Ziya Gökalp Lisesi” olarak değiştirilmiştir.²⁰⁹

Cumhuriyet devrinde açıldığı ilk sene yani 1932-1933 eğitim öğretim yılında liseye ilk olarak 23 öğrenci alınmıştır. Yıl sonu ders kesim tarihi itibarıyla okulun orta ve lise kısmında 1. sınıf, I. devresinde yatılı (leyli) öğrenci bulunmazken, pansiyonda 9'u ücretli, 1'i ücretsiz 10 erkek öğrenci; gündüzlü (nehari) eğitimde ise 106 erkek ve 15 kız öğrenci olmak üzere toplam 131 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilerin 129'u bir üst sınıfa geçerken, 2 kız öğrenci okulu terk etmiştir. 1. sınıfın II. devresinde ise 23

²⁰⁷ Dicle Kaynağı Diyarbakır Lisesi Mecmuası, S. 1, 1 Mayıs 1934, s. 1; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi - Cumhuriyet Dönemi*, C.III, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Neyir Matbaacılık, Ankara, 2001, s. 1038.

²⁰⁸ *1936 Diyarbakır İl Yıllığı*, s. 175.

²⁰⁹ İbrahim Evirgen, *Diyarbakır Hatırası*, Yelkovan Yayınları, Ankara, 2014, s. 31.

erkek öğrenci kayıtlı olup biri ücretli olarak pansiyonda kalmaktadır. Bu öğrencilerin tamamı sınıf geçerek bir üst kademeye geçmiştir. 2. sınıfın I. devresinde 73 erkek, 12 kız toplam 85 öğrenci vardır. Bunlardan 8 erkek öğrenci pansiyonda ücretli olarak kalmaktadır. Bu öğrencilerin 3'ü kız olmak üzere 20'si sınıf tekrarına kalmış, 1 erkek öğrenci okulu terk etmiş, 64'ü bir üst sınıfa geçmeye hak kazanmıştır. 3. sınıf I. devrede ise 44 erkek 3 kız toplam 47 öğrenci vardır. Pansiyonda 6'sı ücretli 1'i ücretsiz 7 erkek öğrenci kalmaktadır. 29 öğrenci okulu bitirirken 18'i sınıf tekrarına kalmıştır. Söz konusu sene zarfında toplam öğrenci sayısı 286'dır.²¹⁰ Bu sene zarfında 13'ü erkek 2'si kadın 15 öğretmen okulda görev yapmıştır.²¹¹ Bu yılın toplam bütçesi 16,173 liradır.²¹²

1933-1934 ders yılında 8 derslikli lisede 36 kız, 332 erkek toplam 368 öğrenci vardır. Bu öğrencilerden 40'ı mezun olmuştur. 1934-1935 yılında 2 derslik artırılarak 10 dersliğe çıkarılmış; 42 kız, 495 erkek toplam 537 öğrenci eğitim almıştır. Verilen toplam rakamlar hem lise hem ortaokulun tümünü kapsamaktadır.²¹³ 1937 yılında eserini kaleme alan Usman Eti, 1935-1936 ders yılında bu lisede toplam 760 öğrenci ve 22 öğretmen bilgisi verir. Ayrıca okul bina kapasite mevcudunun az olduğu dolayısıyla ek olarak bir pavyon inşaatının yapıldığını haber verir.²¹⁴ Bu pavyon (Fizik, Kimya Laboratuvarı ve Dershane) Kültür Mahallesi Başkarakol yanında 25 Ekim 1939 tarihi itibarıyla hizmete açılmıştır.²¹⁵

1937-1938 ders yılında lise kısmında I. devrede 477, II. devrede de 289 olmak üzere toplam 766 öğrenci eğitim görmüştür. II devre öğrencilerinden 41 erkek, 3 kız sınıf geçememiştir. Bu öğrenciler için hizmet veren öğretmen sayısı 11'dir.²¹⁶ Okulun orta kısmında 391 erkek, 86 kız toplam 477 öğrenci vardır. Bu öğrencilerden 127 erkek, 12 kız sınıf tekrarına kalmıştır.²¹⁷ Okulun tümünde 18'i erkek, 3'ü kadın toplam 21 öğretmen görev yapmıştır. Bu senede okul için devletin ayırdığı bütçe 41,623 lira, pansiyon gelirleri* 11,917 olmak üzere toplam bütçesi 53,540 liradır.

²¹⁰ BİUM, *Maarif İstatistiği 1932-1933*, s. 209.

²¹¹ BİUM, *Maarif İstatistiği 1932-1933*, s. 214.

²¹² BİUM, *Maarif İstatistiği 1932-1933*, s. 217.

²¹³ Doru, a. g. m., s. 468.

²¹⁴ Eti, a. g. e., s. 73.

²¹⁵ T.C. Maarifi 1923-1943, s. 35.

²¹⁶ BİUD, *Maarif İstatistiği*, s. XXI.

²¹⁷ BİUD, *Maarif İstatistiği*, s. 201.

* 1938 tarihinden itibaren "Muvazane-i Umumiye Kanunu, 9. Madde" gereğince okul pansiyonunda kalan yatılı öğrencilerden 160 lira alınması kararlaştırılmıştır. Geniş bilgi için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, C. 25, İçtima: 3, 23. V. 1938, s. 359.

1938-1939 eğitim öğretim döneminde bu okulun lise kısmının 1. sınıfına 119 erkek ve 12 kız toplam 131 öğrenci yeni kayıt yaptırmıştır. Bu öğrencilerden 50'si yıl içerisinde çeşitli sebeplerle okuldan ayrılmıştır. Orta kısım ile beraber okula yeni kayıt yaptıran toplam öğrenci sayısı 294'tür. Okulun tüm devrelerinde ders kesim tarihi itibarıyla toplam 505 öğrenci mevcuttur. Tüm kademelerden sınıfı geçen öğrenci adedi 300; sınıf tekrarına kalan öğrenci adedi ise 195'tir.²¹⁸ Kalan-geçen öğrenci grafiğine bakıldığında öğrenci başarı oranı % 40'tır.

Söz konusu sene zarfında okulun I. devresinde 10 erkek, 2 kadın yani 12 öğretmen; II. devresinde de 8 erkek ve 1 kadın olmak üzere toplam 21 öğretmen görev yapmıştır. Okulun toplam bütçesi 51, 565 liradır. Bu miktarın 18, 879 lirası pansiyon geliridir. Bu pansiyon gelirinin 18,749 lirası öğrenciden alınmıştır. Geriye kalan 32, 686 lira da devletin aktardığı bütçedir.²¹⁹

1939-1940 ders yılına gelindiğinde artık II. Dünya Harbi patlak vermiştir. Almanya ile saldırmazlık antlaşması imzalayan Türkiye, savaşın dışında kalmayı tercih etmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında lise kısmı kapatılan okul, bu dönemde aynı kaderi yaşamamış ve eğitim-öğretim faaliyetlerini devam ettirmiştir. Sene başında lise kısmına 129'u erkek, 12'si kız toplam 141 öğrenci; orta kısmına ise 201 erkek, 23 kız toplam 224 öğrenci yeni kayıt yaptırmıştır. Sene sonunda lise kısmındaki bu öğrencilerden 54'ü, orta kısımdan ise 37 öğrenci eğitime devam etmeyerek okuldan ayrılmıştır. Okulun genelinde 814 erkek, 138 kız olmak üzere toplam 952 öğrenci varken bir üst sınıfa geçen ya da mezun olan öğrenci sayısı 799'dur. Liseye kayıtlı 337 erkek, 40 kız toplam 377 öğrenci varken, biri hariç gerisi başarılı olmuştur. Orta kısmında ise 477 erkek, 98 kız toplam 575 öğrenci vardır. Bu öğrencilerden 553'ü üst kademeye geçmiş ya da mezun olmuştur.²²⁰ Görüldüğü üzere orta kısmında öğrenci başarı düzeyi daha yüksektir. Okul bitirme ve devam etme oranı da aynı şekildedir. Ayrıca okulun toplam öğrenci mevcuduna bakıldığında bir önceki senenin 2 katı civarına erişmiştir.

Söz konusu sene de okulun I. devresinde 11 erkek, 5 kadın, II. devresinde ise 9 erkek, 2 kadın olmak üzere toplam 27 öğretmen görev yapmıştır. Bu bilginin derlendiği maarif istatistiğinde öğretmenlerin toplam yekun satırında 16 adet öğretmen yazılmakta. Bu yazım yanlışından kaynaklanmaktadır. Çünkü cetveldeki öğretmenler sayıldığında

²¹⁸ BİUM, *Maarif İstatistiği 1938-1939*, s. 290, 291.

²¹⁹ BİUM, *Maarif İstatistiği 1938-1939*, s. 347, 351.

²²⁰ BİUM, *Maarif İstatistiği 1939-1940*, s. 266, 267.

yekun 27'dir.²²¹ Okulun yıllık bütçe toplamı 53, 822'dir. Devletin aktardığı tutar 34,944 lira iken pansiyondan elde edilen gelir 18,878 liradır. Pansiyon gelirinin 18,846 lirası öğrenciden elde edilmiştir.²²²

1940-1941 yılına gelindiğinde okulun lise kademesinin 2 şubeli 1. sınıfına 109 erkek, 10 kız toplam 119 öğrenci; orta kısmında ise 5 şubeli 1. sınıfına 218 erkek, 49 kız toplam 267 öğrenci kayıt olmuştur. Bu yılda okula yeni katılan toplam öğrenci adedi 386'dır. Okulun tüm kademelerinde söz konusu yılda toplam 1088 öğrenci kayıtlı iken 1066'sı başarılı olmuştur. Lise evresinde toplam 411, orta kısmında ise toplam 677 öğrenci vardır. Bunlardan 657'si başarılı olmuştur.²²³ Görüldüğü üzere bir önceki yıla göre öğrenci mevcudunda artış vardır. Öğrenci başarı çitası da yükselmiştir.

Okulun I. devresinde 8'i erkek, 6'sı kadın 14; II. devresinde de 10'u erkek, 5'i kadın, her iki devrede toplam 29 öğretmen görev yapmıştır. Okulun yıllık toplam bütçesi 64, 771 liradır. Öğrenciden alınan yıllık toplam pansiyon ücreti 20,913 lira iken bütçesine eklenen tutar 18,237 liradır.²²⁴

1941-1942 ders yılında lise bölümüne 150'si erkek, 20'si kız 170 öğrenci kayıt yaptırmıştır. Bu öğrencilerden 19'u sene içerisinde eğitimlerini yarıda keserek okuldan ayrılmıştır. Yine aynı dönemde okulun orta kısmına 183 erkek, 38 kız toplam 221 öğrenci kayıt yaptırmış; bunların 14'ü eğitimlerine devam etmemişlerdir. Söz konusu yılda okulun tüm kademelerinde toplam 1071 öğrenci kayıtlıdır. Bunlardan 438'i lise, 633'ü ise ortaokula kayıtlıdır. Lise kısmında 4, orta kısmında 10 öğrenci dışında tamamı mezun olmuş yada başarı göstererek üst sınıfa geçmeye hak kazanmıştır.²²⁵

Okulun I. devresinde 4'ü erkek, 6'sı kadın 10 ve II. devresinde 10'u erkek, 5'i kadın toplam 25 öğretmen görev yapmıştır. Öğretmenlerin tamamı asil kadroda olup vekil öğretmen yoktur. Okulun toplam bütçesi 56,876 liradır. 34,095 lira devlet bütçesinden, 22,781 lira da okul pansiyon ücretlerinden tahsis edilmiştir. Okulun pansiyonunda kalan öğrencilerden elde edilen gelir 25, 547 liradır.²²⁶

1942-1943 eğitim-öğretim dönemine gelindiğinde lisenin 1. sınıflarına (2 şube) 120 erkek, 6 kız toplam 126 öğrenci kayıt yaptırırken, orta kısmına da 165 erkek, 37 kız öğrenci toplam 202 öğrenci kayıt yaptırmıştır. Bu öğrencilerden liseye kayıt yaptırmış

²²¹ BİUM, *Maarif İstatistiği 1939-1940*, s. 330.

²²² BİUM, *Maarif İstatistiği 1939-1940*, s. 340.

²²³ BİUM, *Maarif İstatistiği 1940-1941*, s. 271.

²²⁴ BİUM, *Maarif İstatistiği 1940-1941*, s. 334, 344.

²²⁵ BİUM, *Maarif İstatistiği 1941-1942*, s. 278, 279.

²²⁶ BİUM, *Maarif İstatistiği 1941-1942*, s. 350, 358.

olanlardan 29, ortaokula kayıt yaptıranlardan da 46 öğrenci dönem içinde kayıt silmiştir. Okulun lise kısmının toplam öğrenci adedi 448 iken bunların 408'i erkek, 40' ı da kız öğrencidir. Tüm kademelerdeki bu öğrencilerden 115'i sınıf tekrarına kalmıştır. Orta kısımda ise 485 erkek, 113 kız toplam 598 öğrenci kayıtlıdır. Bu öğrencilerden 290'ı sınıf tekrarına kalmıştır.²²⁷

Okulun I. devresinde 8'i erkek, 8'i kız 16 öğretmen ve II. devresinde 13'ü erkek, 5'i kadın 18, yani toplamda 34 öğretmen görev yapmıştır. Öğretmenlerden 4'ü stajyerdir. Okulun toplam bütçesi 87,333 liradır. 49,081 lira devlet bütçesinden gelen gelir, 38,252 lirası da okul pansiyonundan elden edilen gelirden oluşmaktadır. Sene zarfında okul öğrencilerinin kaldığı pansiyondan elde edilen toplam gelir 28, 483 lira'dır.²²⁸

1943-1944 ders yılında lise evresinin 3 şubeli 1. sınıfına 196 erkek, 9 kız toplam 205 öğrenci kayıt yaptırmıştır. Bu öğrencilerden 6'sı okulu yarıda bırakmıştır. Ortaokul kanadının 1.sınıfının 3 şubesine 132 erkek, 23 kız toplam 155 öğrenci kayıt yaptırmıştır. Yine bu öğrencilerden 114'ü seneyi tamamlamadan kayıt sildirmiştir. Okulun tüm kademelerinde 829 erkek, 111 kız toplam 940 öğrenci vardır. 394 erkek, 29 kız toplam 423 öğrenci lise, 435 erkek, 82 kız toplam 517 öğrenci de orta kısma devam etmiştir. Sene sonunda lisede 177, ortaokulda 135 öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır. 116 erkek, 13 kız liseden, 58 erkek, 9 kız ise ortaokuldan mezun olmuştur. Söz konusu senede okuldan mezun olan toplam öğrenci sayısı 196'dır.²²⁹

Söz konusu senede okulda toplam 35 öğretmen görev yapmıştır. Bu öğretmenlerden 11 erkek, 4'ü kadın 15'i okulun I. devresinde; 12 erkek, 8 kadın da II. devresinde görevlidir. Öğretmenlerden 4'ü stajyer, 5'i ücretlidir. Okulun toplam bütçesi 88, 074 liradır. Bu bütçenin 56,434 lirası devlet bütçesinden; 31,640 lirası da pansiyon gelirlerinden oluşmaktadır.²³⁰

1944-1945 eğitim öğretim döneminde, lise kısmının 1. sınıfının 2 şubesine 42 erkek, 5 kız toplam 47 öğrenci; orta kısmının 1. Sınıfının 3 şubesine de 100 erkek, 23 kız toplam 123 öğrenci kayıt yapmıştır. Sene içerisinde orta kısımdan 265, lise kademesinden de 159, toplam 424 öğrenci çeşitli sebeplerle eğitimini yarım bırakarak

²²⁷ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, Yayın No: 238, Ankara, 1945, s. 284, 285.

²²⁸ BİGM, *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, s. 350, 358.

²²⁹ BİGM, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1943-1944*, Yayın No: 247, Pulhan Matbaası, 1945, s. 102,103.

²³⁰ BİGM, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1943-1944*, s. 102, 182.

okuldan ayrılmıştır. Ders kesim tarihi itibariyle lisenin tüm kademesinde 18'i kız toplam 415; ortaokulda ise 84'ü kız toplam 502 öğrenci vardır. Okulun sene zarfında her iki kısımda 102 kız, 815 erkek toplam 917 öğrenci vardır. Bu öğrencilerden lisede 376, orta kısımdan da 242 öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır. Orta kısımda 77, liseden de 79 öğrenci yıl sonunda mezun olmuştur.²³¹ Bu yılın en dikkat çekici yönü eğitimi yarım bırakan öğrenci sayısıdır. Normal mevcudun neredeyse % 50'si eğitim hayatından ayrılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisi altında darboğazda olan ülke halkının hanesine yansımaları olarak telakki etmek pekala mümkündür.

Okulun I. devresinde 9 erkek, 4 kadın; II. devresinde 11 erkek, 8 kadın toplamda 32 öğretmen görev yapmıştır. Bu öğretmenlerden 8'i stajyer, 3'ü de ücretli öğretmendir. Okulun toplam bütçesi 100,396 liradır. Devletten tahsis edilen miktar 60,050 lira iken, okul pansiyon gelirinden bütçeye aktarılan tutarı ise 40, 346 liradır. Yıl genelinde öğrenciden alınan toplam pansiyon ücreti 37, 893 liradır.²³² Okulun toplam bütçesi bir önceki yıla oranla yaklaşık % 13 civarı artmıştır. Bu oran öğrenci sayısı ile paralellik arz etmekte çünkü öğrenci sayı artış oranı ile bütçe artış oranı orantılıdır.

1946-1947 ders yılına gelindiğinde okulun ortaokul kısmına 179 erkek, 42 kız toplam 221 öğrenci kayıt yaptırmıştır. Bu 1. sınıf öğrencileri 4 şubede eğitim görmüştür. Bu öğrencilerden 48'i dönem içinde okuldan ayrılmıştır. Tüm kademedan ise toplam 127 öğrenci yıl içinde okuldan ayrılmıştır. Orta kısımda 290 erkek, 89 kız toplam 379 öğrenci mevcuttur. Bu öğrencilerden 164'ü sınıf tekrarına kalırken, 72 öğrenci mezun olmuştur. Söz konusu senede lise kısmında ise 344 erkek, 33 kız toplam 377 öğrenci mevcuttur. Bu öğrencilerden 7'si kız olmak üzere 124'ü 1. Sınıfa yeni kayıt yaptıranlardır. Bunların 66'sı sene içinde okuldan ayrılırken tüm kademelerinden okuldan ayrılan öğrenci sayısı ise 120'dir. Bu öğrencilerden 246'sı sınıf tekrarına kalırken, 126 öğrenci ise diploma almaya hak kazanmıştır. Her iki kademedede toplam 756 öğrenci vardır.²³³ 1945 senesinin ders kesim tarihine göre öğrenci sayısında bu dönemde azalma gözlemlenmiştir. Bu oran yaklaşık % 15 civarıdır.

Söz konusu dönemde toplam 36 öğretmen görev yapmıştır. Bunların 11 erkek, 5 kadın olanı I. devrede; 12 erkek, 6 kadın da II. devrede görev almıştır. Bunların 2'si stajyerdir. Okulun toplam bütçesi 131, 447 liradır. 42, 823 lirası pansiyon gelirleri, 88,

²³¹ BİGM, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1944-1945*, Yayın No: 271, Pulhan Matbaası, 1947, s. 100, 101.

²³² BİGM, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1944-1945*, s. 170, 180.

²³³ BİGM, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1946-1947*, Yayın No: 296, Pulhan Matbaası, 1948, s. 110, 111.

624 lirası ise devletin tahsis ettiği miktardır. Sene zarfında devlet ve özel bütçelerle, öğrencilerden alınan pansiyon ücretlerinin tamamı 44, 992 liradır.²³⁴ Bütçe tutarı 2 yıl öncesine göre % 30 artmıştır.

1947-1948 eğitim öğretim dönemine girildiğinde okulun orta kısmına 179 erkek,40 kız toplam 219 öğrenci ilk sınıfa kayıt olmuştur. Bunlardan 109'u yani nerdeyse yarısı sene içinde okuldan ayrılmıştır. Tüm orta kademelerinden ayrılan öğrenci sayısı ise 196'dır. Tüm sınıflarda eğitim alan öğrenci sayısı 407'dir. Bunların 79'u kız öğrencidir. Bu öğrencilerden 162'si sınıf tekrarına kalırken, 56'sı mezun olmuştur. Okulun lise kısmının 1. sınıfına bu yıl kayıt yaptıran öğrenci sayısı 124 iken bunun yalnızca 7'si kız öğrencidir. Bu öğrencilerden 88'i dönem içerisinde çeşitli sebeplerle okuldan ayrılmıştır. Görüldüğü üzere ilk sınıfa kayıt yaptıranların 4/3'ü kayıt sildirmiştir. Tüm sınıflarından okuldan ayrılan öğrenci sayısı 148'dir. Ders kesim tarihi itibariyle bütün şubelerinde 341 erkek, 31 kız toplam 372 öğrenci mevcuttur. Doğrudan doğruya ve bütünleme ile sınıfta kalan öğrenci sayısı 3'ü kız toplam 104'tür. Sene sonunda 93 öğrenci mezun vermiştir.²³⁵

Bu yıl ders kesim tarihi itibariyle lise ve orta kesiminde toplam 779 öğrencisi olan okulda toplam 35 öğretmen görev yapmıştır. I. devresinde 6 erkek, 9 kadın; II. devresinde ise 11 erkek, 9 kadın dağılımı şeklindedir. 5'i stajyer öğretmendir. Okula devlet bütçesinden 166, 076 lira, 62, 353 lira da pansiyon ücretlerinden olmak üzere toplam ayrılan bütçesi 228, 429 liradır. Okul pansiyonunda kalan öğrencilerden elde edilen pansiyon geliri 44,992 liradır.²³⁶ Bir önceki yıla göre öğrenci ve öğretmen sayısında artış olmamasına rağmen okul bütçesi bir hayli artmıştır.

1948-1949 yıllarına gelindiğinde bugünkü yerleşkesine taşınan okulun ortaokul evresininin 1. sınıfına 161 erkek, 38 kız toplam 199 öğrenci kayıt yaptırmıştır. Bu öğrenciler 4 şubeye bölünmüştür. Demek oluyor ki sınıf mevcutları 50 civarındadır. Dönem içerisinde bu yeni kayıtlı öğrencilerden 39'u okuldan ayrılmıştır. Ortaokulda tüm şubelerin toplam öğrenci sayısı 89'u kız olmak üzere 457'dir. Yıl sonunda bunlardan 209'u sınıfta kalmıştır. 51 öğrenci ise mezun olmuştur. Mevzubahis edilen eğitim öğretim döneminde lise kısmının 1. sınıfına ise 8'i kız, 113 öğrenci kayıtlıdır. Bu öğrenciler de 4 şubede okutulmuş, şube başına 28 öğrenci düşmüştür. Orta kısmına

²³⁴ BİGM, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1946-1947*, s. 176, 188.

²³⁵ BİGM, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1947-1948*, Yayın No: 307, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1949, s. 124, 125.

²³⁶ BİGM, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1947-1948*, s. 200, 2012.

nazaran eğitim standardında mevcut dağılımı söz konusudur. Bu ilk kademe öğrencilerden 44'ü eğitim hayatlarını yarıda keserek okuldan ilişkisini kesmiştir. Orta kısım ile birlikte yeni kayıtlı olan toplam 312 öğrenciden 111'i kayıt sildirmiştir. Bu da demek oluyor ki her okula kayıt yaptıran 3 öğrenciden 1'i devam etmemiştir. Lise kısmının tüm kademelerinde 22'si kız 314 öğrenci kayıtlıdır. Bunlardan 92'si sınıf tekrarına kalırken, 81'i mezun olmuştur.²³⁷

Okulun her iki devresinde eğitim gören toplam 771 öğrenci için görevlendirilen öğretmen sayısı 35'tir. I. devrede 8 erkek, 7 kadın, II. devrede de 11 erkek, 9 kadın dağılımı şeklindedir. 30'u asıl ve maaşlı, 5'i stajyer ve yardımcı öğretmendir. Okula devlet bütçesinden ayrılan pay 107, 738 liradır.²³⁸ Diğer senelerin aksine pansiyon gelirinden pay almadığı görülmektedir. Dolayısıyla önceki seneye oranla okul bütçesi azalmıştır.

1949-1950 ders yılında söz konusu Diyarbakır Lisesi'nin orta kısmının 1. sınıfına 28'i kız toplam 172 öğrenci kayıt olurken; dönem içerisinde bunların 78'i okuldan ayrılmıştır. Bu öğrenciler 3 şubede eğitim görmüştür. Orta kısma kayıtlı tüm öğrencilerden ise 140'ı okuldan ayrılmıştır. Toplam 6 şubesi bulunan bu kısımda ders kesim tarihi itibarıyla 89'u kız toplam 458 öğrenci mevcuttur. Bunların 113'ü sınıf tekrarına kalırken, 74'ü mezun olmuştur. Lise kısmının 1. Sınıfının tek şubesinde 5'i kız, 81 öğrenci kayıt yaptırmıştır. İlginç olan ise eğitim öğretim dönemi içinde 50'sinin kayıt sildirmiş olmasıdır. Ders kesim tarihi itibarıyla tüm kademelerinde 273 öğrenci eğitim almıştır. 36'sı sınıf tekrarına kalırken 77'si diploma almaya hak kazanmıştır.²³⁹

Toplam 731 öğrencisi bulunan okulda 31 öğretmen görev almıştır. I. devresinde 7 erkek, 8 kadın, II. devresinde ise 7 erkek, 9 kadın öğretmen vardır. 29'u asıl ve maaşlı iken 2'si ücretli ve stajyerdir. Okulun sene boyunca özlük hakları ile diğer giderler genel toplamı 252,420 liradır. Bu giderlerin 203, 279 lirası devlet bütçesinden, 49,141 lirası da okul pansiyon gelirlerinden karşılanmıştır.²⁴⁰

²³⁷ BİGM, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1948-1949*, Yayın No: 326, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A.O. Yeni Matbaa, Ankara, 1950, s. 150, 151.

²³⁸ BİGM, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1948-1949*, s. 225, 237.

²³⁹ BİGM, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1949-1950*, Yayın No: 335, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A.O. Yeni Matbaa, Ankara, 1952, s. 188, 189.

²⁴⁰ BİGM, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1949-1950*, s. 259, 271.

Tablo 17. Diyarbekir İdadisi'nin nüfus genel sayımı yıllarına göre durum özeti.²⁴¹

Yıllar	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı			Öğrenci Sayısı			Diploma Alanlar		
		Toplam	E	K	Toplam	E	K	Toplam	E	K
1934-1935	1	21	20	1	160	160	-	34	34	-
1939-1940	1	11	9	2	377	337	40	81	67	14
1944-1945	1	19	11	8	415	397	18	79	76	3
1949-1950	1	16	7	9	273	252	21	77	69	8

2.3.6. Ziya Gökalp Lisesi'nden yetişen ünlü kişiler

“Anne-babalar yolu izi olmayan köylerden lise tahsili yapsınlar diye Diyarbekir’e getirirlermiş çocuklarını. Sur içinin yoksul mahallelerinin eski bazalt taşlı evlerde, han türü küçük otel odalarında birkaç köylü çocuğunun, gaz lambasının ışığı altında, köylerinden getirdikleri erzak ve birkaç kuruşla okumaya çalıştıklarını,” yerel tarih çalışmalarından ve rivayetlerden öğreniyoruz. Bölgedeki binlerce öğrenciye kucak açan bu okulun tedrisinden bakalım hangi ünlüler geçmiş.*

²⁴¹ 73 İl Yıllığı, s. 279.

* Okulun yetiştirdiği şahsiyetler ve okul hatıraları hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Evirgen, a. g. e., s. 32; Mevlüt Mergen, *Peygamberler ve Sahabiler Şehri Sevdam Diyarbekir (Anılar ve Şiirler)*, Yelkovan Yayınları, Ankara, 2014, s. 198-218; M. Mustafa Bayraktar, “Bir Lise, Bir Şehir, Bir Tarih (Ziya Gökalp Lisesi)”, http://haberiklimi.net/bir-lise-bir-sehir-bir-tarihziya-gokalp-lisesi_m2280.html, Erişim Tarihi: 20. 03. 2015.

Tablo 18. Ziya Gökalp Lisesi'nden mezun ünlü kişiler listesi.

SANATÇILAR	YAZARLAR	EĞİTİMCİLER	SIYASETÇİLER	DİĞERLERİ
Bedri AYSELİ	Orhan ASENA	Selahattin	Mehmet Mehdi	Muzaffer
Ekrem DERE	Esmâ OCAK	YAZICIOĞLU	Eker	KARADEDE
Çoşkun	İhsan Fikret	Mehmet ÖZAYDIN	Abdulkadir AKSU	Erhan AKALINLAR
SABAH	BİÇİÇİ	Sedat ARITÜRK	Yılmaz	Nihat ÖZDEMİR
Taşkın SABAH	Muzaffer BUDAK	Zülküf GÜNERİ	KARAKOYUNLU	Gürel AYKAL
Azize GÜRSES	Remzi İNANÇ	Recep IŞIK	Metin CİZRELİ	Erdoğan AYKAL
	Mebrure DEĞER	Halil	Nurettin DİLER	Ethem Niyazi
	Necdet ADABAĞ	DEĞERTEKİN	Hikmet ÇETİN	BUDAK
	Şeyhmus DİKEN	Cahit GİRAY	İrfan	Felat CEMİLOĞLU
	Kadri GÖRAL	Burhan ENSARİ	YAZICIOĞLU	Nejat CEMİLOĞLU
	Reşit	Nebil	Recai	Zeyar CİZRELİ
	İSKENDEROĞLU	BÜYÜKPAMUKÇU	İSKENDEROĞLU	Hikmet
	Naşit ASENA	Halis ŞİMŞEK	Necat	HAMZAOĞULLARI
	Ruhi	Yusuf NERGİZ	CEMİLOĞLU	Mustafa Kürşat
	NEDİMOĞLU	Kadri GÜL	Osman OCAK	AKSU
	Yılmaz ÖZTÜRK	Nizamettin	Sait AYMAZ	Halil ÖTÜK
	Mıgırđıç	TOPRAK	Mehmet Emin	Ali İhsan KAYA
	MARGOSYAN	Abdurrahman	SEVER	Orhan HAMAMCI
		KAYA		Adnan İNCEOĞLU
		Nail ALP		Bülent İNCEOĞLU
		Selma ÖZALP		Ali TUTAL
		Vedat GÖRAL		
		Sabri BATUN		

Diyarbakır Ziya Gökalp Lisesi Marşı

Kalbimizde Dicle'nin hür ve asil bestesi

Yükselir ufuklarda gençliğin çelik sesi

Doğunun ilim adı kabiliyet destesi

Sarsılmaz bir kaledir Ziya Gökalp Lisesi

Amacımız bu yurda layık evlat olmaktır.

Ay yıldız gölgesinde yaşayıp kalkınmaktır.

Bu şerefle herkesin alını açık ve aktır.

Kalplerimizde şelaledir Ziya Gökalp Lisesi

Söz: Erdoğan AYKAL

Beste: Tefvik AYKAL

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE DİYARBAKIR'DA MESLEK VE AZINLIK MEKTEPLERİ İLE KÜLTÜREL HAYAT

İkinci bölümde söz ettiğimiz yeni rejim dönemi okullarının yanında düz eğitim veren orta mekteplerin dışında Osmanlı döneminde kurulmuş ve Cumhuriyet Dönemi'nde de varlığını devam ettiren orta dereceli meslek okulları mevcuttur. Düz ortaokulların aksine meslek ortaokullarında eğitim gelişmiştir. Bu okullar şunlardır: Erkek Sanat Enstitüsü (1928), Akşam Kız Sanat Okulu (1936), Diyarbakır Kız Sanat Enstitüsü (1944), Erkek İlk öğretmen Okulu (1949).²⁴²

Tablo 19. 1926-1950 arası Diyarbakır Meslek Okulları.²⁴³

Yıllar	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı			Diploma Alan			Öğretmen Sayısı		
		T	E	K	T	E	K	T	E	K
1926-1927	1	88	88	-	12	12	-	13	13	-
1934-1935	1	83	83	-	19	19	-	14	14	-
1939-1940	1	206	206	-	11	11	-	8	8	-
1944-1945	4	608	486	122	71	56	15	53	40	13
1949-1950	5	972	877	95	177	163	14	79	60	19

Yukarıda verilen meslek okulları tablosu incelendiğinde 1926, 1940 dönemlerinde hiç kız öğrencinin bu okullara alınmadığı görülmektedir. Kız sanat okulu başlığı altında tekrar incelemiş olduğumuz ve kız sanat ortaokullarına ait verdiğimiz tabloda da bu durum teyit edilmektedir. Ayrıca söz konusu dönem içerisinde mektebe başlayan ile mezun öğrenci sayısı arasındaki fark dikkat çekicidir. Okula başlayan öğrencilerin bitirme oranı yaklaşık % 15'lerdedir. II. Dünya Savaşı etkisinden olsa gerek 1940 eğitim öğretim döneminde bu oran%5'lere gerilemiştir. İlk dönemlere göre okula başlayan öğrenci sayısı 1940 yılında % 25 artmış iken öğretmen sayısı % 30 azalarak 8 öğretmene gerilemiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında grafiğin istikrarlı bir biçimde arttığı dolayısıyla eğitim- öğretimde çitanın yükseldiğini gözlemlemekteyiz.

²⁴² 73 İl Yıllığı, s. 272.

²⁴³ 73 İl Yıllığı, s. 281.

Diyarbakır’da meslek ve sanat okulları 1927 yılına kadar il ve belediyeler tarafından açılırken, eğitim faaliyetlerini bu kurumların denetimi altında sürdürebilmişlerdir. Ancak bu tarihten sonra kabul edilen bir kanunla, yalnız masrafları bu idarelerce karşılanmak üzere okulların eğitim programları, öğretmen yetiştirilmesi ve tayini Milli Eğitim Bakanlığı’na devredilmiştir.²⁴⁴ Söz konusu yıla kadar belediyeler ve il genel meclislerinin bu yetkiyi almış olması meslek okullarının arasında birliğin sağlanamaması ve eğitimde bütünlüğün korunamamasına neden olmuştur. Dolayısıyla program, yönetim ve öğrenci niteliği bölgeden bölgeye farklılıklar göstermiştir. Ayrıca finansmanı halkın öz kaynaklarına dayandığından 1923- 1928 tarihleri arasında öğrenci ve okul sayısında düşüşe neden olmuştur. Yukarıda verdiğimiz konuyla ilgili dönem tablolarında bu net olarak anlaşılmaktadır.

Kendi olanaklarıyla yeterli parasal kaynakları temin edilmeyen illere, meslek okullarına harcanmak üzere yardım edilmesini kapsayan ve bir yıl için geçerli olan 1941 sayılı yasanın olanakları, bir yıl sonra ortadan kalkınca bu okullar yine güç durumda kalmıştır. Öğretmen ve memur maaşları ödenemez olmuştur. Meslek okullarına parasal yardım sağlamak üzere 30 Mayıs 1931 yılında 1816 No’lu “Şehir ve Köy Yatılı Mekteplerinin 1931 Haziran ve Temmuz Ayları Maarifiyle Sanat Mekteplerine Yapılacak Muavenet Hakkında Kanun” çıkarılmıştır.²⁴⁵

Meslek okullarının parasal sorunlarının kısa süreli kanunlarla çözümlenemeyeceği ilgililerce anlaşılmaya başlanmıştır. 1916 sayılı kanun dört ay yürürlükte kaldıktan sonra meslek okulları yine kendi illerinin parasal olanaklarına bırakılmıştır. Meslek okullarını daha sürekli olarak parasal yönden desteklemek amacı ile 22 Temmuz 1931 yılında 1867 nolu “Sanat ve Yatılı Mekteplerinin İdaresi Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna göre iller dokuz bölgeye ayrılmış ve her bölgeye bir meslek okulu verilerek okulların parasal desteği o bölgeye giren illere bırakılmıştır. Bu kanun gereğince her il, kendine düşen sanat okulunun bütçesine gelir oranında katılmaya ve ayıracağı geliri sanat okulunun bulunduğu ile göndermeye zorunlu tutmuştur. Bu suretle sanat okulları birer bölge okulu halinde desteklenmeye başlanmıştır. Diyarbakır bölgesi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

²⁴⁴ Yıldız, a. g. e., s. 260.

²⁴⁵ Hıfzı Doğan, *Mesleki ve Teknik Eğitim, Cumhuriyet Döneminde Eğitim, Bilim ve Kültür Eserler Dizisi Atatürk Kitapları*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 1983, s. 376.

Tablo 20. Sanat Mektepleri eğitimi bakımından Diyarbakır'a bağlı İller.²⁴⁶

Diyarbakır Sanat Okulları Bölgesi			
Ağrı	Van	Elazığ	Malatya
Mardin	Tunceli	Muş	Hakkari
Urfa	Bingöl	Siirt	Bitlis

Yukarıda verilen tablodan da anlaşılacağı üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim faaliyetlerini sürdüren, ilkokul düzeyinde ve Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmeden önce eski öğretim programlarını uygulamaya devam eden Bölge Sanat Okullarından biri Diyarbakır Sanayi Mektebi'dir.

3.1. Sanat Mektebi

Birinci bölümde de zikredildiği gibi bu okulun kuruluşu Osmanlı'ya dayanır. 1848'de Zeytinburnu'nda açılıp kapanan ilk erkek sanayi mektebinden sonra, Mithat Paşa Rumeli valisiyken kimsesiz çocuklardan oluşan İslahhaneler açtırmıştır. Mithat Paşa devrinde İslahhaneler için bir nizamname de hazırlatmıştır. Bu nizamnameyle okulun müfredat durumu belirlenmiştir. 1885 senesinden itibaren de "Mekteb-i Sanayi" ismiyle anılmıştır.²⁴⁷

Diyarbakır'ın bu sanatkar yetiştiren okulu, 1908 yılına kadar sıfatını korumuş, Sanat Okulu Urfa Kapı Askeri Rüşdiye'ye nakil edildikten sonra 6.12.1931 tarihine kadar binası Darülmualimin olarak kullanılmıştır. Öğretmen Okulu'nun kapatılmasıyla Sanat okulu, 1931-1949'a kadar aynı binada eğitime ve öğretime devam etmiştir. 4 Eylül 1949 Yangını ile bina hasar görmüş, 1954 yılında tekrar onarılan okulda Erkek Sanat Enstitüsü beraberinde Akşam Tekniker Okulu da faaliyete geçmiştir.²⁴⁸

Anlaşılacağı üzere söz konusu izin ve teşvikler sonucunda Diyarbakır Valisi Kurt İsmail Paşa'nın ıslahhane olarak açtığı bu okul, geçirdiği birçok istihalelerden sonra Cumhuriyet Dönemi'nde Sanatlar Mektebi adıyla varlığını sürdürmüştür. Bu mektepte marangoz, doğramacı, duvarcı ve tuğlacı şubelerinden ibaret beş sınıfı ve yüz talebesi vardır. 1933'li yıllara gelindiğinde esaslı bir program dahilinde verimi artmıştır.

²⁴⁶Doğan, a. g. e., s. 376.

²⁴⁷Yıldız, a. g. e., s. 242.

²⁴⁸Abakay- Şimşek, a. g. e., s. 66- 73; 73 İl Yıllığı, s. 263.

Söz konusu yılda mektep 15 mezun vermiştir.²⁴⁹ Başarılı bir şekilde mezun olan öğrencilere belli oranda sermaye verilir, iş yeri açmalarına yardımcı olunmuş;²⁵⁰ ya da açılan imtihanı kazanmaları durumunda aynı okulda hoca olarak görevlendirilmiştir.²⁵¹

1938’de yazılan bir eserde Sanat Mektebi için şu ifadeler yer verilmiştir: “Cumhuriyet devrinde açılan Erkek Sanat okulu her sene hayata birçok sanatkar vermektedir. Memleketin san’at ve sanatkar ihtiyacını karşılamak gibi yüksek bir gaye ile açılan sanat okulu bilhassa son yıllar içinde fenni makine ve tezgahlarla teçhiz edilmek, yeniden marangoz ve demir aletleri için modern bina yapılmak suretiyle gayesine daha çok yakınlaşmıştır.”²⁵²

Tablo 21. Erken Cumhuriyet devrinde Sanat Mektepleri’nde okutulan ders programı.²⁵³

DERSLER	I.SINIF	II. SINIF	III. SINIF
Alfabe,Kuran-ı Kerim ve Malumat-ı Diniye	12	4	4
Hesap ve Hendese	4	4	4
Türkçe	5	4	4
Tarih ve Coğrafya	4	4	4
Elişleri,Resim ve Çizgi	3	-	-
Hüsn-i Hat ve Manzume	2	2	2
TOPLAM	30	18	18

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, daha önce beş yıllık olarak tasarlanan Sanayi Mektebi, Cumhuriyetin ilk yıllarında üç yıla indirilmiş ve ilk okul düzeyinde kültür dersleri okutulmaya başlanmıştır. Talebeler bu derslerin dışında kalan saatlerde atelyede demircilik, terzilik, marangozluk ve kunduracılık sanatlarını öğrenerek uygulamalı eğitim yapmışlardır.²⁵⁴

1933 yılına değin Türkiye’deki meslek okulları eğitim programlarında birlik bulunmadığını belirtmiştik. 1928 eğitim ve öğretim döneminde okullar arasında eğitim birliğinin sağlanması ve daha önce mevcut farklılıkları giderici bir program hazırlanmıştır. Böylece aynı düzeyde ve aynı bilgilerle diploma verecek okulların ilk

²⁴⁹ 1936 İl Yıllığı, s. 175.

²⁵⁰ 67 İl Yıllığı, s. 244.

²⁵¹ Korkusuz, a. g. e., s. 183.

²⁵² Cumhuriyetin 15. Yılında Diyarbakır, s. 63.

²⁵³ Yıldız, a. g. e., s. 260.

²⁵⁴ Yıldız, a. g. e., s. 260, 261.

mezunlarını verecekleri yıllar belirlenmiştir. Bu kapsamda Diyarbakır Sanat Mektebi için belirlenen eğitim ve öğretim dönemi 1933-1934 dönemidir.²⁵⁵

Diyarbakır Sanat Mektebinde yıllara göre durum şu şekildedir: 1927 yılında bu mektepte 6'sı asil kadro,6'sı da vekil olmak üzere toplam 12 erkek memur görevlendirilmiştir. Yine bu okulda 9 asil, 2 vekil toplam 11 erkek muallim eğitim vermiştir.²⁵⁶ Bu görevlilere yıllık toplam 11,674 lira maaş ödenmiştir. Yine inşaat tamirat ve diğer masraflar için bütçeden bu yıl için 17,814 lira kaynak aktarılmıştır.²⁵⁷

Diyarbakır Erkek Sanat Mektebi'nin 1927- 1928 eğitim öğretim yılında 1.sınıfta 29 erkek, 5. sınıfında da 21 erkek, toplam 50 öğrenci bilgisi mevcuttur. Biri hariç 49'u yatılı öğrencidir. Söz konusu sene zarfında 14 öğrenci mezun olmuştur.²⁵⁸

1928-1929 yılında 1.sınıfında 64 öğrenci mevcuttur. 64 de ücretsiz yatılı öğrencisidir.²⁵⁹ Bu okulun sonraki beş yılı içerisinde en fazla öğrenci kaydı bu sene zarfında gerçekleşmiştir. Sonraki yılın öğrenci adedine bakıldığında 6 öğrencinin bir üst sınıfa geçemediğini görmekteyiz. 4. sınıfa gelindiğinde 7 öğrencinin daha olmadığını görmekteyiz. Tekrara mı kaldıkları yoksa okuldan mı ayrıldılar bu konu ile ilgili bilgi mevcut değildir.

Söz konusu senede Erkek Sanat Mektebi'nin akşam öğretiminde ise 3 erkek muallim ve 45 erkek öğrenci vardır.²⁶⁰

1929-1930 yılında 1.sınıfında 27, 2.sınıfında ise 58 öğrenci vardır ve bunların tamamı ücretsiz yatılı öğrencidir. 1930- 1931 öğretim yılında ise 22 öğrenci 1. Sınıfa kaydedilmiştir. O sene okulun 3. Sınıfında 24, 4.sınıfında 51 toplam 97 öğrenci bilgisine sahibiz. Diğer yıllarda olduğu gibi bu öğrencilerin tamamı da ücretsiz yatılı öğrencisidir. 1931- 1932 yılında da 1.sınıfta 24, 3.sınıfta 18 ve 4. Sınıfta da 34 olmak üzere toplam 76 öğrenci bilgisi mevcuttur.²⁶¹ 1931 yılında 3 sınıfında 24 öğrenci var iken 1932 yılında 3.sınıfta 34 öğrenci bilgisi mevcut dolayısıyla 1931 sezonunda 10 adet 4.sınıf öğrencisinin sınıf tekrarına kaldığını düşünmekteyiz.

1932- 1933 eğitim öğretim döneminde 75 erkek öğrenci vardır. Bunların 49'u²⁶² teknik bölüm öğrencisidir. 13 muallimi vardır.²⁶³ Bu muallimler, 2'si Türk ve Avrupa

²⁵⁵ Doğan, a. g. m., s. 369.

²⁵⁶ TC Maarif Vekaleti,1926-1927 İstatistik Yıllığı, s. 33.

²⁵⁷ TC Maarif Vekaleti,1926-1927 İstatistik Yıllığı, s. 34.

²⁵⁸ BİUM, *Maarif 1923-1932*, s. 61.

²⁵⁹ BİUM, *Maarif 1923-1932*, s. 61

²⁶⁰ BİUM, *Maarif 1923-1932*, s. 64

²⁶¹ BİUM, *Maarif 1923-1932*, s. 61

²⁶² BİUM, *Maarif 1932-1933*, s. 230.

mekteplerinden, 2'si Darül-Funun'da,1'i liseden ve 8'i de Muallim mekteplerinin mezunlarıdır.²⁶⁴

Söz konusu yılda okulun toplam bütçesi 50,002 liradır. Bu bütçeden harcanan miktar 42,974 liradır. Bunların harcama kalemleri şu şekildedir: Maaş ve ücretler 18,048, iâşe 7,495, inşaat ve tamirat 3,191, diğ er masraflar 14,240 lira.²⁶⁵

1935-1936 senesinde bu okula yan tarafına modern bir atölye ilave edilmiştir. Söz konusu yılda 103 öğrenci eğitim alırken, öğretmen sayısı 12'dir.²⁶⁶ 1935 yılında okulun yanında 8.700 liraya inşa edilen modern atölye Ağaç İşleri Atölyesidir. Ayrıca 9.000 liraya bir pavyon inşa edilmiş; okul, fenni makine ve tezgâhlarla donatılmıştır.²⁶⁷

1936-1937 eğitim-öğretim yılında Sanat Mektebi'nde 12 öğretmen, 108 öğrenci mevcuttur.²⁶⁸

1937-1938 yıllarında bu okulda toplam 116 öğrenci vardır. Bu öğrencilerin 45'i birinci sınıftadır. 1'i ücretli, 97'si ücretsiz 98 öğrenci pansiyonda kalmaktadır. Söz konusu yılda 81 öğrenci doğrudan, 24'ü bütünlemeden sınıf atlarken 11 öğrenci de sınıf tekrarına kalmıştır.²⁶⁹

Söz konusu eğitim ve öğretim yılında Tesviyecilik ve tornacılık 2.sınıfında 16, 3.sınıfında 8 ve 4.sınıfında 8 olmak üzere toplam 32 öğrenci diploma almıştır. Demircilik sanatı 2.sınıf öğretiminden 11, 3.sınıfından 1 ve 4.sınıfından 1 toplam 13 öğrenci diploma almıştır. Bir diğ er bölüm olan marangozluk eğitimi alanlardan 2.sınıfta 12, 3.sınıfta 6 ve 4.sınıfta 6 olmak üzere toplam 24 öğrenci diploma almıştır. Diploma alan öğrenci toplamı 69'dur.²⁷⁰ Bu okulun sene zarfında görev yapan toplam muallim adedi 9'dur. Bu muallimlerden 2'si başka okul kadrosunda yer almakta ve geçici görevlendirmeye Erkek Sanat Mektebi'ne nakledilmişler.²⁷¹

Bu okulun1937-1938 yılı toplam bütçesi 40,710 liradır. Bu bütçeden öğretmen maaşlarına, 10,253 lira, okul memur ve müstahdemlerine yıllık 5340 lira harcama yapılmıştır. Levazım için 4,565 lira, iâşe için 10,569 lira, inşaat ve tamirat için 495 lira

²⁶³ BİUM, *Maarif 1932-1933*, s. 228.

²⁶⁴ BİUM, *Maarif 1932-1933*, s. 237.

²⁶⁵ BİUM, *Maarif 1932-1933*, s. 239.

²⁶⁶ Eti, a, g, e, s. 74.

²⁶⁷ Çağlayan, a. g. m., s. 635.

²⁶⁸ Çağlayan, a. g. m., s. 635.

²⁶⁹ Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü, *Maarif 1937-1938 İstatistiği*, No:145, Sühulet Basım Evi, İstanbul, 1939, s. 263.

²⁷⁰ BİUD, *Maarif 1937-1938*, s. 268.

²⁷¹ BİUD, *Maarif 1937-1938*, s. 280.

ve diğer masraflar için toplam 8,094 lira harcama yapılmıştır. Bu okulun pansiyonu ücretsiz olup öğrenciden herhangi bir gider alınmamıştır.²⁷²

1938-1939 öğretim yılında Diyarbakır Erkek Sanat Mektebi'nin 1.sınıfına 42 öğrenci alınmıştır. Tüm kademelerde toplam 133 öğrenci kayıtlıdır. Yıl içerisinde 1 öğrenci okuldan atılmış,türlü nedenlerle de 17 öğrenci okuldan ayrılmıştır. 26 öğrenci gündüz eğitiminde yer alırken 2 öğrenci ücretli ve 105 öğrenci de ücretsiz yatılı pansiyonda kalmaktadır. Bu öğrencilerden 11'i sınıf tekrarına kalmıştır. Bu öğrencilerden 52'si Tesviyecilik ve Tornacılık,16'sı Demircilik ve 25'i Marangozculuk eğitimi almıştır.²⁷³

Bu okulda sene zarfında 10 öğretmen görev yapmıştır.²⁷⁴ Ayrıca bu okulda öğrencilerin istifadesine açık bir kütüphane mevcuttur. Kütüphanede 957'si Türkçe basım, 171'de yabancı dil basımı toplam 1128 kitap bulunmaktadır.²⁷⁵

Bütçeden bu yıl için 42,492 lira tahsis edilmiştir. Bu miktarın 11,604 lirası ile öğretmen maaşları, 4,157 lirasıyla memur ve müstahdem maaşları ödenmiştir. Levazım için 5,132 lira, iâşe için 11,376 lira, inşaat ve tamirat için 503 lira ve diğer masraflar için 9,463 lira harcanmıştır.²⁷⁶

1939-1940 eğitim öğretim döneminde bu okula toplam 206 öğrenci kayıtlıdır. Bu öğrencilerden 50'si yeni kayıt olmuş 1.sınıf öğrencisidir. Yıl içerisinde 14 öğrenci okula devam edemeyerek ayrılmıştır. 52 öğrenci gündüz eğitiminde yer alırken 154 öğrenci yatılıdır. Bunun 4'ü ücretlidir. Yıl sonunda 41 öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır.²⁷⁷ Bu öğrencilerden 72'si Tesviye ve Tornacılık, 20'si Demircilik ve 37'si Marangozculuk bölümü eğitimi almıştır. Okulda 8 muallim görev yapmıştır.²⁷⁸ Okula ayrılan yıllık bütçe 45,796 liradır. 11,715 lira öğretmen maaşları, 4643 lirası da memur ve müstahdem maaşları olarak harcanmıştır. Levazıma 3914 lira, İâşeye 12,777 lira, inşaat ve tamirat işlerine 1250 lira, diğer masraflara da 10,426 lira harcanmıştır.²⁷⁹

1940-1941 öğretim döneminde okulda toplam 223 öğrenci mevcuttur. Bunlardan 62'si yeni kayıt olup birinci sınıftadır. Yıl içerisinde iki yıl üst üste sınıfta kaldığından 2

²⁷² BİUD, *Maarif 1937-1938*, s. 284.

²⁷³ Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü, *Maarif 1938-1939 İstatistiği*, No: 186, Ulusal Matbaa, İstanbul, 1942, s. 401.

²⁷⁴ BİUD, *Maarif 1938-1939*, s. 422.

²⁷⁵ BİUD, *Maarif 1938-1939*, s. 395, 396.

²⁷⁶ BİUD, *Maarif 1938-1939*, s. 428.

²⁷⁷ Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü, *Maarif 1939-1940 İstatistiği*, No: 187, Ulusal Matbaa, Ankara, 1942, s. 394, 395.

²⁷⁸ BİUD, *Maarif 1939-1940*, s. 427.

²⁷⁹ BİUD, *Maarif 1939-1940*, s. 433.

öğrenci, sebebi bilinmemekle beraber kovulan 2 öğrenci ve diğer sebeplerden 15 öğrenci olmak üzere toplam 18 kişinin kaydı silinmiştir. Bu öğrencilerden 78'i gündüz, 145'i yatılı öğrencidir. Yatılılardan 7'si ücretli gerisi ücretsiz olarak pansiyondan hizmet almıştır. Bu öğrencilerden 67'si sınıf tekrarına kalmıştır.²⁸⁰ Bu yıl içerisinde Tesviye ve Torna bölümünde 105 öğrenci öğrenim görmüştür. 5.kademesinde yer alan 9 öğrenciden 8'i mezun olup diploma almıştır. Demircilik bölümünde ise 30 öğrenci kayıtlı ve o sene 7 mezun vermiştir. Marangozluk öğrenci sayısı 26'dır. Son kademesinde 12 öğrenciden 11'i mezun olurken 1'i sınıf tekrarına kalmıştır.²⁸¹

Okulda 3'ü stajyer toplam 10 öğretmen görev yapmıştır.²⁸² Bu okulun 1940-1941 yılı toplam bütçesi 55,045 liradır. Bu bütçeden öğretmen maaşlarına 12,913 lira, okul memur ve müstahdemlerine yıllık 3959 lira harcama yapılmıştır. Levazım için 6,228 lira, iâşe için 15,133 lira, inşaat ve tamirat için 1797 lira ve diğer masraflar için toplam 14,493 lira harcama yapılmıştır. Bu okulun pansiyonu ücretsiz olup öğrenciden herhangi bir gider alınmamıştır.²⁸³

1941-1942 eğitim-öğretim döneminde diğer yıllardan farklı olarak bu yıl köy demircilik ve marangozluk kursu açılmıştır. Demircilik kursuna öğrenci kaydı bulunmamakla beraber marangozculuk kursuna 6 öğrenci kayıtlıdır.²⁸⁴ Hangi köy ve bölgede açıldığı bilgisi mevcut değildir. Söz konusu senede 197 öğrenci mevcuttur. 57'si birinci sınıfta olup o yıl kayıt yaptırmışlardır. 5 öğrenci 2 yıl üst üste sınıfta kaldığından 33'ü de başka sebeplerden toplam 38 öğrenci kaydı silinmiştir. 61 öğrenci gündüz eğitim almakta, 17'si ücretli 119'u ücretsiz olarak yatılı kısmında eğitim almışlardır. 19 öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır.²⁸⁵ İstatistik incelemesinde detayı bulunmamakla birlikte üst sınıfa geçişlerde sorumlu geçiş izni olduğu yani alttan ders kalmasına rağmen üst kademeye öğrenciler geçirilmiştir. Ancak kaç ders ve yöntemi hakkında bilgi sahibi değiliz.

Söz konusu yılda tesviye ve tornacılık bölümünde toplam 89 öğrenci vardır. Bunların 16 tanesi mezun olabilecek durumdayken 15'i mezun olmuş bir öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır. Demircilik bölümünde toplam 17 öğrenci mevcut olup sene

²⁸⁰ Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü, *Maarif 1940-1941 İstatistiği*, No: 199, Ankara Basım ve Ciltvi, Ankara, 1943, s. 407, 408.

²⁸¹ BİUD, *Maarif 1940-1941*, s. 407, 408.

²⁸² BİUD, *Maarif 1940-1941*, s. 446.

²⁸³ BİUD, *Maarif 1940-1941*, s. 453.

²⁸⁴ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1941-1942*, No: 227, Ankara Basım ve Citevi, Ankara, 1944, s. 378.

²⁸⁵ BİUM, *Maarif 1941-1942 İstatistiği*, s. 420, 421.

zarfında mezun sayısı son kademedeki sayı olan 2 öğrenci adedidir. Marangozculuk bölümünde toplam 20 öğrenci vardır. 5 tanesi son sınıftadır. 4'ü mezun olabilmiştir.²⁸⁶ Bu yıldan önceki 3 eğitim öğretim dönemi de dahil olmak üzere bu okulun elektrik bölümüne kayıt alınmamıştır. İstatistiklerde bu bölüm öğrenci alanları boş geçilmiştir.

Yıl içinde toplam 13 asil öğretmen görev yapmıştır.²⁸⁷ Okulun yıllık bütçesi 69,469 liradır. Bu miktarın 15,046 lirası öğretmenlerin, 4,748 lirası ise memur ve müstahdemlerin maaşlarına harcanmıştır. Levazımına 2,498 lira, iaşeye 19,968 lira, inşaat ve tamirata 6250 lirave diğer masraflara 19,511 lira harcanmıştır.²⁸⁸

1942-1943 ders yılında okulda tesviye ve tornacılık bölümünde yetmiş, demircilik bölümünde yirmi ve marangozculuk bölümünde dokuz olmak üzere toplam doksan dokuz öğrenci mevcuttu. Aynı yıl okulda on sekiz öğretmen görev yapmaktaydı. Okula bir yılda 156.587 lira harcama yapılmıştır.²⁸⁹

1944-1945 eğitim-öğretim yılında okul ismi Diyarbakır Erkek Sanat Enstitüsü olarak değiştirilmiştir. Aynı yıl okulda tamamı erkek olan otuz öğretmen görev yapmaktaydı ve okulda 384 öğrenci eğitim görmekteydi. 1944-1945 eğitim-öğretim yılında okul için 18.025 lira harcama yapılmıştır²⁹⁰

1945-1946 ders yılında okula 146 öğrenci yeni kayıt yaptırmıştır. Ancak bu öğrencilerden 16'sı yıl içerisinde çeşitli sebeplerle kayıt sildirmişlerdir. Ders kesim tarihi itibarıyla 446'sı gündüzlü, 180'i de yatılı olmak üzere okulun mevcudu 626'dır. 103'ü sınıf geçemeyerek tekrara kalmıştır. Sene sonunda 98 öğrenci mezun vermiştir. Kız Sanat Enstitüsü'nün aksine burada takip edilen yabancı dil çoğunlukla Almancadır. Okulun öğretmen kadrosu da dikkat çekicidir. Zira 31 öğretmenin sadece 9'u maaşlı asli görevde iken, 18'i stajyer ve 4'ü ücretli öğretmendir. Öğrenci sayısına bakıldığında öğretmen kalite niteliği zayıf kalmaktadır. Okulun senelik verilen bütçe tutarı 113, 644'tür.²⁹¹

1946-1947 yılına gelindiğinde okula 177 öğrenci dahil olmuştur. Dahil olan öğrenci sayısının geçen seneye nazaran % 25 artmasına rağmen devam problemi yaşanmıştır. Sene içinde 73 öğrenci okuldan ayrılmıştır. Okulun toplam mevcudu

²⁸⁶ BİUM, *Maarif 1941-1942 İstatistiği*, s .432.

²⁸⁷ BİUM, *Maarif 1941-1942 İstatistiği*, s. 460.

²⁸⁸ BİUM, *Maarif 1941-1942 İstatistiği*, s. 471.

²⁸⁹ Çağlayan, a. g. m., s. 636.

²⁹⁰ Çağlayan, a. g. m., s. 636.

²⁹¹ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1945-1946*, Yayın No: 282, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1947, s. 46, 47, 102, 112.

685'tir. Bunların 278'i sınıf tekrarına kalırken, 86'sı ise mezun olmuştur. Okulda hizmet veren öğretmen sayısı 1'i kadın, 27'dir. 15'i asli, 12'si de stajyer ve ücretli öğretmendir. Okula ayrılan bütçe tutarı 229, 055 liradır.²⁹²

1947-1948 ders yılında ise okula yeni kayıt yaptıran öğrenci sayısı 125'tir. Ders kesim tarihi itibariyle okulda toplam 499 erkek öğrenci vardır. Bu öğrencilerin 155'i sınıf tekrarına kalırken, 123 öğrenci ise diplomasını alarak mezun olmuştur. Okulda 6'sı stajyer ve 4 'ü kadın toplam 26 öğretmen okulda görev yapmıştır. Okulun söz konusu senedeki bütçesi 205,299 liradır.²⁹³

1948-1949 eğitim öğretim döneminde okulun toplam öğrenci adedi 356'dır. 60'ı Okula yeni başlamıştır.76'sı tanesi sınıf tekrarına kalırken, 116 öğrenci ise diploma almıştır. Görüldüğü üzere okula yeni kayıt sayısı % 54 azalmıştır. Aynı şekilde okulun mevcut toplam öğrenci sayısında da yaklaşık % 15 düşüş yaşanmıştır. Okulda 4'ü stajyer, 2'si ücretli toplam 28 erkek öğretmen görev yapmıştır. Bir önceki yıllara nazaran bu sene okulda hiç bayan öğretmenin kalmadığı görülmektedir. Okulun toplam bütçesi 57,800 liradır.²⁹⁴

1949-1950 dönemine gelindiğinde artık sanat okullarına rağbetin iyice azaldığını görüyoruz. Bu sene okula kayıt yaptıran sadece 37 öğrenci vardır. Bunların 10'u da okula tamamlamadan sene içinde okuldan ayrılmışlardır. Okulun ders kesim tarihi itibariyle toplam mevcudu 270'tir. Geçen senelere nazaran mevcudu görüldüğü üzere hayli azalmıştır. Bu öğrencilerden 49'u sınıfta kalmış ve 72'si diplomalarını almıştır. 3'ü stajyer, 1'i ücretli toplam 28 erkek öğretmen okulda görev yapmıştır. Okulun sene zarfında toplam bütçesi 89, 868 liradır.²⁹⁵

1950-1951 eğitim öğretim döneminde gezici köy demirci ve marangozluk kursları açılmıştır. kurslarda 2 demirci 2 de marangoz kursunda toplam 4 öğrenci eğitim alarak mezun olmuştur. Bu öğrencilerin tamamı 12-16 yaş aralığındadır. Bu öğrenciler ilkokul mezunlardır. Bunlara 2 öğretmen eğitim vermiştir. Bu kursların

²⁹² BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1946-1947*, Yayın No: 297, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1948, s. 44, 45, 101, 110.

²⁹³ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1947-1948*, Yayın No: 308, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1949, s. 50,51, 131, 144.

²⁹⁴ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1948-1949*, Yayın No: 327, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A. O. Yeni Matbaa, Ankara, 1950, s. 58, 59, 158, 176.

²⁹⁵ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1949-1950*, Yayın No: 336, Doğuş Ltd. O. Matbaası, Ankara, 1952, s. 63, 64, 174, 194.

toplam maliyeti 5679 liradır.4659 lira özlük hakkı giderlerine 1000 lirası da diğer masraflara harcanmıştır.²⁹⁶

Söz konusu yıllarda Diyarbakır Sanat Okulu'nda tesviye ve torna bölümünde 31, demircilik bölümünde 14 ve marangozluk bölümünde de 33 olmak üzere toplam 78 öğrenci eğitim almıştır.²⁹⁷ Bu kurslarda 25 asli, 1 stajyer ve 1 de ücretli öğretmen görev almıştır.²⁹⁸ Bu okulun bu öğretim dönemindeki toplam bütçesi 155,117 liradır. 8,116 lira maaşlara, 2116 lirası ek görevlere, 7,765 lirası zam ve tazminatlara,10,535 lirası ek ders ücretlerine ve 240 lirası da yolluk ve ikramiyelere harcanmıştır. 86,335 lira da diğer giderlere harcanmıştır.²⁹⁹

3.2. Öğretmen Okulu

Rüşdiyelerin artması sonrası artan öğretmen ihtiyacını karşılamak için “Dârulmuallimin “ ismiyle okulların açılması, 1848’de İstanbul Fatih Dârulmuallimin’le başlar. Açılan mekteplerde okutulacak öğrencilerin Tanzimat reformuna uygun yetiştirecek öğretmen yetiştirme düşüncesiyle oluşturulmuştur. Akabinde 1869 yılı Türk eğitim tarihi açısından önemli bir noktadır. Söz konusu tarihte, Türk eğitim sisteminin ilkokuldan üniversiteye kadar bütün öğretim kademelerindeki eğitim- öğretimi, dersleri, kayıt şartlarını, eğitim kurumlarının nasıl idare edileceğini, hizmetli ve öğretmenlerin aylık maaşları gibi konuları düzenleyen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlanmıştır. Darülmualiminler hakkında bu nizamnameye göre, mekteplerin her seviyesi için (ilk, orta, lise) için mükemmel muallimler yetiştirmek amacı ile büyük bir Darülmualimin kurulması öngörülmüştür. Bu Darülmualimin, Rüştiye, İdadiye ve Sultaniye olmak üzere üç şubeden oluşacak, her şubenin de Edebiyat ve Fen olmak üzere iki bölümü bulunacaktı. Ayrıca bu nizamname ile Darülmualimat adıyla bir kadın öğretmen yetiştirme okulu kurulmasına da karar verilmiştir.³⁰⁰

İşte söz konu düzenlemelerin yapıldığı bu dönemde Diyarbakır’da da bir Darülmualimin mektebi açılmıştır. Bu mektep ile ilgili ilk bilgiyi Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde bulmaktayız. Daha sonraki dönemlerde ise salnamelerde okul ile

²⁹⁶ T.C.Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri Meslek,Teknik ve Yüksek Öğretim 1950-1951*, No: 348, Biricik Matbaası, Ankara, s. 340, 341.

²⁹⁷ T.C. BİUM, *Maarif İstatistiği 1950-1951*, s. 174.

²⁹⁸ T.C. BİUM, *Maarif İstatistiği 1950-1951*, s. 219.

²⁹⁹ T.C. BİUM, *Maarif İstatistiği 1950-1951*, s. 242, 243.

³⁰⁰ Umur Kaya, “Darülmualimin İle İlgili Bir Nizamname Layihası ve Darülmualimin’e Giriş Sürecinde Bir İmtihan”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, Ekim 2012- Mart 2013, s. 36.

ilgili teknik bilgi verilmektedir. 1878 yılında faaliyet göstermeye başlayan okul, 1882 senesinden itibaren Darülmualiminin İptidaisi Şubesi olarak varlık gösterir.³⁰¹ Bu mektep Vali Semih Paşa tarafından şehir merkezinde açılmıştır.³⁰²

1882 yılında açılan Diyarbakır Darulmuallimin İptidaisinde 3 yıl sonra yani 1885 yılında 6 öğrencisinin bulunduğu bilgisine ulaşmaktayız. 1905 yılına gelindiğinde okulun öğrenci sayısı 9'dur.³⁰³ Okul öğrenci sayısının yıllar geçmiş olmasına rağmen artış göstermemiş olması dikkat çekicidir.

İlk yıllara göre Darulmuallimin'de görevli öğretmen, öğrenci ve hademe sayısı şu şekildedir.³⁰⁴

1901- Muallim Osman Efendi, 9 Öğrenci, 1 Hademe

1902- Muallim Osman Efendi, 9 Öğrenci, 1 Hademe

1903- Muallim Osman Efendi, 9 Öğrenci, 1 Hademe

1905- Abdullah Vehbi Efendi, 10 Öğrenci, 1 Hademe

Söz konusu okulun ilk dönemlerde öğrenim süresi 2 yıldır. 1905'te bu süre 4 yıla çıkarılmıştır. 1910 yılında yeniden teşkilatlandırılıp öğrenim süresi 6 yıla çıkarılmıştır. İlk üç yılı iptidaiye, son üç yılı da Rüştüye kısmı şeklindeydi. Darülmualimin talebesinin muallimlik pratiğini geliştirmek üzere aynı yıl bir uygulama okulunun da açılması tasarlanmıştır. Bu çerçevede Diyarbakır Vilayetine gönderilen 24 Ağustos 1910 (7 Şaban 1328/11 Ağustos 1326) tarihli yazıda; darülmualimine bitişik, rüşdiye ve ibtidaiye sınıflarından oluşan bir uygulama okulunun açılacağı belirtilmiş; bunun darülmualiminin içinde, eğer mümkün değil ise civarında bir ev kiralanarak açılması istenmiştir. 1918 yılına ait bir belgede uygulama (tatbikat) öğretmenlerinin kaydına rastlandığı halde, bu okulun ne zaman ve nerede açıldığı tespit edilememektedir. Büyük hazırlıklar yapılmak suretiyle eğitime başlayan Darülmualiminin rüşdiye kısmı, iki sene boyunca vilayet dahilindeki ibtidai ve rüşdi mekteplere epeyce muallim yetiştirmiştir. Ancak, 1912 Ağustos/ Eylül'ünde (1330 Ramazan), darülmualiminin rüşdiye kısmı lağvedilmiştir.³⁰⁵

Meşrutiyet Dönemi'nde nitelikli ve çok sayıda erkek ve kadın öğretmen yetiştirilmesi fikri önem kazanmış ve bazı uygulamalara gidilmişse de, gerek ihtiyaç,

³⁰¹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, 1997, s. 147.

³⁰² Yıldız, a. g. e., s. 231; Hatip Yıldız, "Diyarbakır Darülmualimini'nin Tarihçesi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 4, S. 8, Kasım, 2012, s. 133.

³⁰³ D.V.S., C. V, s. 349.

³⁰⁴ Şimşek, a. g. e., s. 70.

³⁰⁵ Yıldız, a. g. e., s. 138.

gerek kayırma, mesleğin öneminin yeterince anlaşılabilmesi nedeniyle, meslek okulları dışından bir çok kimse (kapıcılar, kahveci çıraqları vs...) mesleğe alınmıştır. Dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi, 1910'da gazetelerde yayınlattığı bir ilanla, yalnızca okuma yazma bilenlere bile muallimlik ehliyeti verileceğini, bunların muallim olarak atanacaklarını” duyurmuştur.³⁰⁶ Örnekten de anlaşılacağı üzere hazırlanan reformlar Diyarbakır'da pek etkili olamamıştır.

Tablo 22. Diyarbakır Darülmualimin Mektebi'nin 1915 ders yılı ders programı.³⁰⁷

Dersler	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf
Malumatı Dinniye	3	2	1	1
Türkçe	7	6	5	1
Hat	2	2	1	1
Lisanı Ecnebi	3	2	1	-
Hesap	-	-	-	2
Cebir	1	2	2	2
Hendese, Fenni Mesaha	-	-	-	1
Kozmoğrafya	-	-	-	1
Usul-i Defteri	2	2	1	1
Coğrafya	2	2	2	1
Tarih	1	2	1	1
Fizik	1	1	1	-
Kimya	2	-	-	-
Hayvanat	-	2	-	-
Nebatat	-	-	1	-
Tabakat	-	-	1	1
Teşrih ve Fizyoloji-i Beşer ve Hıfzısıha	-	-	-	1
Hıfzısıha-i Mekatip	-	-	3	3
Ziraat	-	-	3	3
Fenni-i Terbiye	2	2	2	-
Musiki ve Gına	2	2	2	2
El İşleri ve Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	-
Resim	2	2	2	1
Ahlak,Malumat-ı medeniye ve hukukiye	-	1	1	1
Tatbikat	-	-	-	9
Toplam	32	32	32	33

³⁰⁶ Akyüz, a. g. e., s. 183.

³⁰⁷ Akyüz, a. g. e., s. 182.

Bu okul 1913 yılında kabul edilen “Tedrisat-ı İptidaiye Kanununun Muvakati” uyarınca tekrar 4 yıllık öğrenim statüsüne kavuşturulmuştur. 1918’de bu okul kapatılır.³⁰⁸ Darülmualimin binası, I. Dünya Savaşı sırasında bir süre askeriye tarafından hastane olarak kullanılmıştır. 1921 yılında yeniden açılır. 1922 Ağustos Eylülünde ise buraya çok sayıda öğretmen ve idareci atanmıştır.³⁰⁹

Yukarıda mevzubahis ettiğimiz yaklaşımlar eşliğinde bu okul 1910-1930 seneleri arasında Diyarbekir Erkek Sanat Mektebi binasında hizmet vermiştir. Günümüzde halen ayakta olan bu mektebin giriş kapısının üzerinde “Darülmualimin” yazmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra Mustafa Kemal Atatürk’ün öncelikli konusu eğitim ve eğitimin olmazsa olmaz unsuru öğretmenlerdir. Bu mülahazaya Atatürk’ün o dönemlerde sarf etmiş olduğu şu sözlerden anlamaktayız: “*Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak muallimlerdir.*”³¹⁰ Hatta bu okullar için Tevfik Fikret bir marş bile yazmıştır.*

Bu düşünceler ekseninde Cumhuriyet yönetimi, ilk yıllarında öğretmenliği bir meslek haline getirmek için yasal çaba harcamıştır. Örneğin, 13 Mart 1924 tarihli Orta Tedrisat Muallimleri Kanununun 1. maddesine göre, “muallimlik devletin umumi hizmetlerinden talim ve terbiye vazifesi üzerine alan, müstakil sınıf ve derecelere ayrılan bir meslektir.” 22 Mart 1926 tarihli ve 789 sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanuna göre de (md 12) “maarif hizmetlerinde asıl olan muallimlik”³¹¹denmektedir. Cumhuriyet Dönemi’nde öğretmen yetiştirme sorunu da oldukça karmaşık bir konudur. 1924-1925 öğretim yılından itibaren Darülmualimin adı Muallim Mektebi ve 1935’lerden itibaren de Öğretmen Okulu haline çevrilmiştir.³¹² Bu değişim aşamaları Diyarbekir Darülmualimin’de de aynen gerçekleşmiştir.

1927-1928 öğretim yılında bu okulda toplam 91 öğrenci vardır. Bu öğrencilerden 46’sı 1.sınıfa, 26’sı 2 sınıfa ve 19’u da üçüncü sınıfa kayıtlıdır. 2 tanesi hariç 89’u yatılı öğrencidir.³¹³

³⁰⁸ 67 İl Yıllığı, s. 244.

³⁰⁹ Yıldız, a. g. e., s. 233.

³¹⁰ Maarif Vekaleti, *Armağan 1957- 1958*, Maarif Basımevi, İstanbul 1958, s. 115.

* Söz konusu marş için bkz. Maarif Vekaleti, a. g. e., s. 101.

³¹¹ Akyüz, a. g. e., s. 241.

³¹² Akyüz, a. g. e., s. 242.

³¹³ TC Maarif Vekaleti, *Maarif 1923-1932 İstatistikleri*, s. 46.

1927 senesinde 16 öğrenci 4.sınıftan 5.sınıfa geçmiştir. Yine aynı yıl 11 öğrenci mezun olup şehadetname alırken, 1 öğrenci ikmale bırakılmış sonraki dönemde şehadetnamesine kavuşmuştur.³¹⁴ Söz konusu yılda 13 asil muallim ile 6 memur görev yapmıştır. Bu görevlilere toplamda yıllık 32,415 lira maaş ödeneği verilmiştir. İnşaat tamirata ve diğer masraflar için ayrılan tutar ise 29,930 liradır.³¹⁵

1928-1929 eğitim ve öğretim döneminde ise toplam 146 öğrenci mevcuttur. 81 öğrenci 1.sınıfta, 37 öğrenci 3.sınıfta, 28 öğrenci 3.sınıfta eğitim almıştır. Tamamı yatılı öğrencidir.³¹⁶ 1930'a kadar devam eden okul, 3803 ve 4274 Sayılı kanun gereğince Ergani'de altı sınıflı Dicle Öğretmen Okulu'nun açılmasıyla kapanmıştır. 4 Aralık 1949 yılında erkek öğretmen okulu yeniden açıldı. Kapandığı sene zarfında yerine Darü'l Muallimat (Kız Öğretmen Okulu) bugünkü Ziya Gökalp ilkokulu binasında faaliyete geçmiştir.³¹⁷ Okul, günümüzde Ergani öğretmen Anadolu Lisesi adını almıştır.³¹⁸

Öğretmen Okulu, 4 Aralık 1949 Tarihinde Diyarbakır' da merkez Orta Okul'a dayalı olarak üç yıllık öğrenim süresiyle üçüncü kez açılmış, 1949 tarihinden 1962'ye kadar 10.200 Öğretmen yetiştirmiştir. 1978'e kadar devam eden bu üçüncü dönem Eğitim Enstitüsü'nün 1 Kasım 1962'de açılmasıyla bu sınıfını kaybetmiş, 1978'e kadar Diyarbakır Öğretmen Okulu olarak devam etmiş, 1978'den sonra bina Cumhuriyet Fen Lisesi olarak kullanılmıştır. Fen Lisesi'nin yapı değiştirmesiyle Ali Gaffar Okan Anadolu Lisesi'ne dönüşmüştür.³¹⁹

3.3. Dicle Köy Enstitüsü

Toplumun istenilen bir eğitim seviyesine çıkarma çabası neticesinde muallim mekteplerinin yerine köy öğretmen okulları kuruldu. Köy Enstitüsü uygulamasının toplumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullara dayalı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu nedenle Köy Enstitüleri eğitim modelinin; kuruluş, gelişme ve kapanışı dönemin sosyo-ekonomik ve politik olgularından bağımsız düşünülmesi olanaksızdır. Bu açıdan bakıldığında, yeni Cumhuriyet'in geri kalmışlığının yenilmesi ve köyün ekonomik kalkınması misyonu Köy Enstitülerine yüklenmiştir. Bu misyona

³¹⁴ TC Maarif Vekaleti, *1926-1927 İstatistik Yıllığı*, s. 38.

³¹⁵ TC Maarif Vekaleti, *1926-1927 İstatistik Yıllığı*, s. 42, 43.

³¹⁶ TC Maarif Vekaleti, *Maarif 1923-1932 İstatistikleri*, s. 46.

³¹⁷ *2000'e Beş Kala*, s. 182.

³¹⁸ *67 İl Yıllığı*, s. 244.

³¹⁹ Konu ile ilgili Teferruatlı bilgi için bkz. Mehmet Ali Abakay, Mehmet Şimşek, a. g. e., s. 64; Cemal Aküzüm, Hasan Akgündüz, "Diyarbakır'da Öğretmen Yetiştirme Deneyimleri", *Bilgisayar ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, 2014, s. 32.

bağlı olarak ekonomik ve sosyal gelişim için Köy Enstitüleri Kanunu ile öğretmenle birlikte “köye yarayan diğer meslek erbabı”nın yetiştirilmesi amaçlanmıştır.³²⁰

Yukarıda verilenlerden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren köy öğretmeni yetiştirme konusunda birtakım uygulamalar yapılmış ancak ihtiyaca cevap verecek nitelikte bir oluşum gerçekleştirilememiştir. 17 Nisan 1940 tarih ve 3803 sayılı “Köy Enstitüleri Kanunu” ile kurulan Köy Enstitüleri, var olan öğretmen ihtiyacını gidermek ve uygar toplumun nimetlerini kırsal kesimlere de ulaştırmak için girişilen özgün yapılanmaların başında gelir. Köy Enstitüleri hareketinin bir örneği olan ve bu özgür yapılanmanın bir ürünü olarak ortaya çıkmış Dicle Köy Enstitüsü, Cumhuriyet Dönemi ortaöğretiminde süregelen değişiklikleri barındırması ve eğitim sistemimizin şekil ve yapı boyutunun hem tarihi sürecini hem de günümüz uygulamalarını yansıması bakımından önem arz etmektedir. Şimdiki adıyla Ergani Anadolu Öğretmen Lisesi olarak bilinen ve bir Köy Enstitüsü dönüşümü olan bu okul; kurulum, dönüşüm, öğretim programı ve öğrenci dokusu bakımından oldukça geniş bir yelpazede yer almaktadır.*

Söz konusu programların uygulandığı Dicle Köy Enstitüsü, Diyarbakır’ın Ergani İlçesinin 5 kilometre güneyinde, Zülküf Dağı eteğinin Hoşot Ovasında 850 dekarlık bir alan üzerinde kurulmuştur. Enstitünün kurulmasında ilk görev alan, Müdürleri Şerif Tekben yönetimindeki Malatya Akçadağ Köy Enstitüsü’dür. Enstitünün bundan sonraki çalışmalarını yürütmek üzere o dönemde Çifteler Köy Enstitüsü’nde görev yapan Nazif Evren, okul müdürü sıfatıyla atanmış ve kuruluş için Çifteler (Eskişehir), Kızılçullu (İzmir), Gönen (Isparta), Pazarören (Kayseri), Cılavuz (Kars), Hasanoğlan (Ankara) gibi yedi enstitüden yedi ekibin gelmesiyle yapım işleri başlamış ve kısa sürede Dicle Köy Enstitüsü’ne ait bir işlik, bir öğretmen evi, beş derslik, bir yatakhane, bir genel tuvalet, bir hamam, bir ahır yapımı tamamlanarak, aynı öğretim yılı içinde, Ağustos ayında almaya başladığı öğrencileriyle öğretime açılmıştır.³²¹

Okulun açılışıyla ilgili hayli sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntıları Enstitü’nün ilk Müdürü Nazif Evren kaleme aldığı hatıratında* uzun uzun anlatmaktadır. Ancak Bu

³²⁰ Turan Akman Erkılıç, “Eğitim Felsefeleri Açısından Köy Enstitüleri”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Diyarbakır Nisan, 2013, Yıl 5, S. 9, s. 14.

* Köy Enstitüleri hakkında geniş bilgi için bkz. Fay Kirby, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, İmece Yayınları: 2, Ankara, 1962.

³²¹ Aküzüm- Akgündüz, a. g. m., s. 33, 34.

* Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Nazif Evren, *Poyraz Köyünden Köy Enstitülerine*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

sıkıntılar üstün gayretler neticesinde bertaraf edilmiştir. Örneğin 1946 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, okulu ziyaret etmiş ve ziyaret sonrası memnuniyetini okulun müdürü Nazif Evren'e iletmiştir.³²²

1945 yılının sonbahar aylarında tamamlanmaya çalışılan Dicle Köy Enstitüsü'ne bir yıl içinde diğer enstitülerden yardıma gelen ekiplerle beraber 17 bina yaptırılmıştı. Diyarbakır, Urfa, Bingöl, Van, Bitlis gibi illerden öğrenci alınıp, öğrenime başlanılmıştır. Dicle Köy Enstitüsü'nde kurulan sermaye ile hayvancılık ve tarım yapılmıştır. 1000 dönümlük geniş bir arazide hububat ekimi, ayrıca bağ ve bahçecilik de yapılmıştır. Damızlık boğa ve inek beslenerek, tavuk çiftçiliği yapılarak okulun ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Derslikleri, atölyeleri, yemekhanesi, sinema, konferans salonu, fırını ve lojmanlarıyla okul büyük bir merkez görünümündeydi. Köy çocukları parasız yatılı olarak okurdu. İlk ve tek öğretmen yetiştiren bir kurum olduğu için bölgede önemli bir işlev görürdü. Zamanında Güneydoğu'nun üniversitesi niteliğinde olan bu okul birçok idealist ve yetenekli genç öğretmenler yetiştirmiştir.³²³

Köy Enstitüleri Kanunu'na göre enstitülere tam devreli [beş sınıflı] köy okulunu bitirmiş "sıhhatli ve müstaid" öğrenciler alınacaktı. Ancak bölgede okullaşma oranı oldukça düşük olduğundan Dicle Köy Enstitüsü, 1944 yılında şehir okullarından mezun otuz üç öğrenci ile Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsü'nden kırk iki öğrenci alarak yetmiş beş öğrenciyle eğitime başlamıştır. Enstitü yetmiş beş öğrenciyle eğitime başlamışsa da yıl boyunca yeni kayıtların yapıldığı görülmektedir. Çünkü eğitim istatistiklerinin sene sonu verilerine göre 1944-1945 ders yılında okulda ikisi kız olmak üzere 103 öğrenci mevcuttur. Aynı eğitim istatistiklerine göre 1944-1945 ders yılında enstitüde yedi erkek ve iki kadın olmak üzere dokuz öğretmen görev yapmaktaydı. 1945 yılında Dicle Köy Enstitüsü'nde öğrenci sayısının bir önceki yıla nazaran % 50'den fazla bir artış gösterdiğini müşahede etmekteyiz. Her ne kadar, enstitünün kurucu müdürü Nazif Evren 1945 yılında enstitünün, Diyarbakır, Bingöl, Urfa, Bitlis, Siirt ve Van illerinden toplam 350 öğrenci aldığını ifade ediyorsa da 30 sene sonu itibariyle hazırlanan eğitim istatistiklerinde 1945 yılında 178 öğrencinin mevcut olduğu görülmektedir. İstatistiklere göre 1945-1946 ders yılında enstitüde iki sınıf mevcut olup birinci sınıfta seksen yedi, ikinci sınıfta doksan bir olmak üzere toplam 178 öğrenci mevcuttur. Okulda beş erkek

³²²Memnuniyet ile ilgili gönderilen dilekçe ekler kısmında verilmiştir. Evren, a. g. e., s. 89.

³²³Güneş Akhan, *Ergani Anadolu Öğretmen Lisesi'nin Kurumsal Biyografisi*, (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2011, s. 57.

ve iki kadın olmak üzere toplamda dokuz öğretmen görev yapmaktaydı. 1946-1947 öğretim yılında enstitüde sekizi kız öğrenci olmak üzere 297 öğrenci okula devam etmekte ve bunların yirmi birini birinci sınıfa devam eden öğrenciler oluşturmaktaydı. Aynı öğretim yılında enstitüde on erkek ve üç kadın olmak üzere toplam on üç öğretmen görev yapmaktaydı. 1947-1948 öğretim yılında enstitüde 330 öğrenci öğrenim görmekteydi. Aynı yıl enstitüde on yedi erkek ve iki kadın olmak üzere on dokuz öğretmen çalışmaktaydı. 1948-1949 ders yılında enstitüde birinci sınıfta 131, ikinci sınıfta elli beş, üçüncü sınıfta kırk yedi, dördüncü sınıfta altmış altı ve beşinci sınıfta elli dokuz olmak üzere toplam 358 öğrenci eğitim görmekteydi. 1949-1950 ders yılında birinci sınıfta 137, ikinci sınıfta 134, üçüncü sınıfta kırk iki, dördüncü sınıfta elli üç, beşinci sınıfta doksan iki olmak üzere okulda 458 öğrenci mevcuttu.³²⁴

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk evre eğitim politikasının temel gayesi; kırsal nüfusu geliştirmek, kırsal ile kent arasındaki uçurumu azaltmak, ülke kalkınmasına katkı sunmak ve kırsal nüfusun dinsel temelli tebaadan vatandaşlık temelinde seküler bir ulusa dönüşümünü sağlamaktır.³²⁵ Bu şiarla faaliyet yürütmüş olan köy öğretmen okullarında okutulan program aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

³²⁴ Çağlayan, a. g. m., s. 125, 126.

³²⁵ Ali Babahan, "Bir Sosyal Politika Projesi Olarak Köy Enstitüleri", Alternatif Politika, c. I, S. 2, [Eylül 2009], s. 205, 207.

Tablo 23. Köy enstitüsü öncesi söz konusu okulların 1937-1938 yılı programı ve haftalık ders saatleri.³²⁶

Dersler	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf
Edebiyat	3	2	2
Pedagoji	-	2	1
Psikoloji	2	2	-
Terbiye Tarihi	-	-	2
Tedris Usulü ve Tatbikat	-	2	7
Sosyoloji	2	2	2
Tarih	2	2	2
Coğrafya	2	1	2
Riyaziye	4	4	1
Fizik-Kimya	4	4	1
Tabii İlimler ve Sağlık Bilgisi	2	2	3
Okul Sağlık Bilgisi	-	-	1
Yabancı Dil	3	2	-
Jimnastik	1	1	1
Resim	1	1	1
Elişi	2	1	1
Askerlik*	2	2	2
Müzik	1	1	1
Toplam	29	29	29

Köy Enstitüleri'ni diğer eğitim kurumlarından ayıran yönlerinden biri de enstitülerin programıydı. Köy enstitülerinin kurulmasıyla birlikte yukarıda verilen müfredat da değiştirilmiştir. Kirby'e göre Köy Enstitüleri programlarının üç yönü mevcuttu: Birincisi öğretim programı, ikincisi yeni deneylerin yaşanması, üçüncüsü ise sorun çözümü yöntemlerinde alışkanlıkların kurulması idi. Köy Enstitüleri'nde ilk dönemlerde uygulanan öğretim programı, yürürlükteki müfredat programlarının karışımından oluşmaktaydı. Ancak 1943'te Köy Enstitüleri'ne münhasır bir program hazırlandı. Söz konusu programa göre, Köy Enstitüleri'nde kültür, ziraat ve teknik olmak üzere üç başlıktan oluşan bir müfredat söz konusuydu. Derslerin % 50'si kültür dersleri ve genel bilgi dersleri diye tanımlanan Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi, Matematik, Fizik, Kimya, Yabancı Dil, Öğretmenlik Bilgisi, Müzik, Resim,

³²⁶ T.C. Maarif Vekilliği, *Köy İlkokul Programı Projesi*, İstanbul Maarif Matbaası, 1939, s. VIII- XVII; Akyüz, a, g, e, s. 243.

* Kız öğretmen okullarında bu ders yerine Biçki, Dikiş, Çocuk Bakımı ve Ev İdaresi dersleri verilmiştir.

kitap okuma, tartışma, piyes, gezi, araştırma vb. derslerdir. Derslerin % 25'i ziraat dersleri ve uygulamaları olarak ifade edilen tarla tarımı, bahçe tarımı, zooteknik, kümes hayvancılığı, arıcılık, ipek böcekçiliği, balıkçılık, su ürünleri vb. derslerdir. Derslerin diğer ve % 25'i de teknik dersler ve uygulamalardan mürekkep demircilik, tenekecilik, ev ve el sanatları vb. derslerden oluşmaktadır. Haftalık toplam kırk dört saat olan derslerin yirmi ikisi kültür, on biri ziraat ve on biri de teknik derslerden oluşmaktaydı.³²⁷

Tablo 24. Köy Enstitüleri ders dağılım çizelgesi

Dersler	I	II	III	IV	V
Türkçe	3	3	3	4	2
Genel Ruh Bilim	-	-	-	2	-
Çocukluk ve Gençlik Ruh Bilim	-	-	-	-	1
Eğitbilim	-	-	-	-	1
Özel Öğretim Metodu ve Uygulama	-	-	-	-	6
Genel Öğretim Metodu	-	-	-	2	-
Toplum Bilim	-	-	-	-	2
Eğitim Tarihi ve Teşkilatı	-	-	-	-	1
Tarih	2	2	2	1	1
Coğrafya	2	2	2	1	1
Yurttaşlık Bilgisi	-	1	1	-	-
Matematik	5	3	3	3	-
Fizik	-	2	2	2	-
Kimya	-	2	2	1	-
Tabiat Bilgisi	2	2	2	2	-
Okul Sağlık Bilgisi	-	-	-	-	1
El Yazısı	1	1	1	-	-
İş Dersleri	-	1	1	1	-
Beden Eğitimi ve Ulusal Oyunlar	1	1	1	1	1
Müzik	2	2	1	2	2
Resim	2	2	2	2	2
Askerlik	-	-	1	1	1
Ev İdaresi ve Çocuk Bakımı	-	-	-	1	1
Kooperatifçilik	-	-	-	-	1
Tarım Dersleri ve Uygulamaları	12	10	11	9	10
Sanat Dersleri ve Atölye	12	10	11	9	10
Toplam	44	44	44	44	44

³²⁷ Ercan Çağlayan, "Köy Enstitüleri'nin Açılması ve Dicle Köy Enstitüsü", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 9/1* Winter 2014, p. 119-132, Ankara-Turkey, s. 124.

Tablo 25. Yukarıda verilen programın yıllara göre değişikliğe uğramış şekli.³²⁸

Dersler	Sınıf I		Sınıf II		Sınıf III		Sınıf IV		Sınıf V	
	1943	1947	1943	1947	1943	1947	1943	1947	1943	1947
Türkçe	4	4	3	4	3	4	3	4	3	4
Tarih	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1
Coğrafya	2	2	2	2	1	1	1	1	-	1
Yurttaşlık Bilgisi	-	-	1	1	1	1	-	-	-	-
Matematik	4	5	2	3	2	3	3	3	2	-
Fizik	-	-	2	2	2	2	1	2	1	-
Kimya	-	-	-	-	2	2	2	1	-	-
Tabiat ve Okul Sağlık Bilgisi	2	2	2	2	2	2	1	2	1	1
Yabancı Dil	2	-	2	-	2	-	2	-	1	-
El Yazısı	2	1	-	1	-	1	-	-	-	-
Resim İş	1	1	1	2	1	2	1	2	1	1
Beden Eğitimi ve Ulusal Oyunlar	1	1	1	1	1	1	1	1	-	1
Müzik	2	2	2	2	2	1	2	2	2	1
Askerlik	-	-	2	-	2	1	2	1	2	1
Ev İdaresi ve Çocuk Bakımı	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1

³²⁸ Şevket Gedikoğlu, *Evreleri Getirdikleri ve Yankıları İle Köy Enstitüleri*, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1971, s. 193.

Tablo 26. Dicle Köy Enstitü'nün 1944–1950 yılları arası istatistiklere göre öğrenci sayıları ile bütçe durumları.

Yıllar	Bütçe (Lira)	Sınıflar					Toplam Öğrenci
		I	II	III	IV	V	
1944-1945 ³²⁹	311,709	103	-	-	-	-	103
1945-1946 ³³⁰	115,918	87	91	-	-	-	178
1946-1947 ³³¹	266,751	108	96	93	-	-	297
1947-1948 ³³²	409,181	76	58	76	90	-	300
1948-1949 ³³³	70,913	131	55	47	66	59	358
1949-1950 ³³⁴	94,268	137	134	42	53	92	458

3.4. Akşam Kız Sanat Mektebi

Diyarbakır'da kız eğitimi eskidir. Örneğin 1862 yılında açılmasına karar verilen İnas Rüşdiyelerinin ilki İstanbul Sultan Ahmed'de açılır.³³⁵ Meşrutiyet devrinde memleketin birçok yerinde olduğu gibi Diyarbakır'da da kız rüşdiye mektebi açılır. Bu orta mektep düzeyindeki okula “Kız Rüşdiyesi” adı verilmiştir. Açılış tarihleri hakkında farklı bilgiler vardır. Hatip yıldız “Osmanlı Yenileşme döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920) “ adlı eserinde bu okulun Vali Sırrı Paşa tarafından 1892-93 ders yılında eğitime başladığını ifade eder. Bu beyanının kaynağı olarak da Diyarbakır Vilayet Salnamesi ile (H.1312,s.168-179) ve Diyarbakır Gazetesi'ni (No:1205,6 Kasım 1900) gösterir. Mehmet Şimşek ise “Amidden Diyarbakır'e Eğitim Tarihi” adlı eserinde 1301/1883 Diyarbakır Vilayet Salnamesi'nde bu okulla ilgili bilgi olduğunu dolayısıyla açılış tarihinin 1880-1885 arası olabileceğini vurgular. Şefik Korkusuz ”Cumhuriyet öncesi Diyarbakır'de Maarif” adlı eserinde ise bu okulun Vali Semih Paşa zamanında 1882'de ortaokul düzeyinde açıldığını beyan etmektedir. Bu bilginin kaynağı olarak da Şevket Beysanoğlu'nu gösterir. Mehmet Şimşek aynı

³²⁹ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1944-1945*, s. 10, 95.

³³⁰ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1945-1946*, s. 14, 109

³³¹ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1946-1947*, s. 7, 106.

³³² BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1947-1948*, s. 6, 140.

³³³ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1948-1949*, s. 8, 168.

³³⁴ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1949-1950*, s. 8, 186.

³³⁵ Şimşek, a. g. e., s. 56.

eserinde 1883 tarihinde bu okula 62 öğrenci kayıtlı olduğunu bildirir. Dolayısıyla açılış yılı 1882 yılı olarak kabul edilebilir.*

Ayrıca bu okullun ilk devreleriyle ilgili yapılan incelemelerde Diyarbakır Vilayet Salnameleri ile Maarif-i Umumiye Salnamesi arasında, öğrenci sayısı bakımından çelişkiler bulunmaktadır. Şöyleki: 1321/1903 tarihli Vilayet Salnamesi'nde öğrenci sayısı 142 iken, Maarif-i Umumiye Salnamesinde öğrenci sayısı 183 olarak verilmektedir.³³⁶

Bu okullar ile ilgili bir diğer dikkat çekici unsur ise genel imtihanlardan sonra hemen hemen bütün okullarda başarılı öğrencilerin mükafatlandırılması için ödül dağıtım törenlerinin düzenlenmesidir. Bu sebeple Diyarbakır Kız Rüşdiye'sinin ödül dağıtım töreni 22 Ekim 1900 tarihinde düzenlenmiştir. Törene vilayet sivil ve askeri erkanı ile ulema, memur ve vilayet eşrafı katılmıştır. Törenin yapıldığı okul binası da öğrencilerin el sanatlarıyla süslenmiştir.³³⁷ Aynı senenin 26 Ekim'inde görkemli törenle bu kız mektebinin öğrencilerine diplomalarının verildiği ve bu sebeple padişaha hayır ve dualarda bulunulduğunu Diyarbakır Maarif İdaresi, Maarif Genel Müdürlüğüne bir telgrafla bildirmiştir.³³⁸

* Konunun seyrinin sapmaması için bu okul hakkında teferruata girmedik. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Yıldız, a. g. e., s. 178- 182; Korkusuz, a. g. e., s. 169, 170; Şimşek, a. g. e., s. 56, 57; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, C. II, s. 228.

³³⁶Şimşek, a. g. e., s. 57.

³³⁷Yıldız, a. g. e., s. 179.

³³⁸BOA, MF. MKT, 536/ 3.

Tablo 27. Kız Akşam Sanat Mektebi'nden önce varlık gösteren İnas Rüşdiye Mektebi'nin haftalık ders programı.³³⁹

Dersler	Haftalık Ders Programı					
	I. Yıl	II.Yıl	III.Yıl	IV.Yıl	V.Yıl	VI.Yıl
Elifba ve Şifahi Malumat	18	-	-	-	-	-
Kuran-ı Kerim maa Tecvid	8	6	5	3	2	1
Ulumu-u Diniye	-	2	2	2	2	2
Kıraat	4	4	4	2	1	1
İmla	4	4	3	2	1	1
Kitabet	-	-	-	-	1	1
Kavaid-i Lisan-ı Osmani	-	-	2	2	2	2
Arabi	-	-	-	-	2	2
Farisi	-	-	-	-	1	1
Hüsn-i Hat	-	2	2	1	1	1
Dürus-u Eşya ve Malumat-ı Nafia	2	2	2	1	1	1
İdare-i Beytiye	-	-	-	2	2	2
Ahlak	-	-	-	1	1	2
Hıfzısıha	-	-	-	-	1	1
Hesap	1	2	2	2	1	1
Coğrafya	-	-	-	2	2	2
Tarih	-	-	-	2	1	1
El Hüneleri	2	2	2	2	2	2
Toplam	35	24	24	24	24	24

Osmanlı Devleti döneminde başlayan kız orta mektepleri Cumhuriyet'in kurulmasıyla yeni bir boyut aldı. İnas Rüşdiye Mektepleri yerini Akşam Kız Sanat Mektepleri ile Kız Sanat Enstitülerine bıraktı. Devri inşa edenlerin görüşleri çağdaş, modern, laik pratik bilgiye sahip kızların yetişmesi şeklindeydi. O dönemdeki beyanatlardan bunu anlamaktayız.

Kadına hayat alanında daha fazla yer veren Cumhuriyet idaresi, kadının umumi kültür kurumlarında yetişmesini sağladığı gibi, onun meslek ve ev kadını olarak çağdaş

³³⁹ Yıldız, a, g, e, s. 182.

medeniyetin istediği şekilde öğrenim görmesi için de gerekli tedbirleri almıştır. Atatürk daha 1922 yılında, açılış nutkunda “kadınlarımızın da aynı derece-i tahsilden geçerek, yetişmelerine atfi ehemmiyet olunacaktır” ifadesini kullanmıştır. Atatürk 25.8.1924’te Muallimler Birliği Umumi Kongresi’nde de: “erkek ve kız çocuklarımızın, aynı surette bütün tahsil derecelerindeki talim ve terbiyelerinin ameli olması mühimdir” şeklinde bir beyanatta bulunmuştur.³⁴⁰

Kız eğitiminde geçmişten beri süre gelen bir noksanlık mevcuttu. Konunun giriş bölümünde verdiğimiz İsmet İnönü’nün son 60 yılda büyük boşluk olarak nitelendirdiği bu noksanlığa Meşrutiyet döneminde de vurgu yapılmıştır. 10 Şubat 1913 tarihli Dicle Gazetesinde bu konuya şöyle vurgu yapılmıştır: “...Geçen Cuma günü icra kılınan tevzii mükafat-ı resmisi bize pek acı hakikatler muvacehesinde bulundurdu. İptidai, rüşti kısımlarından mürekkebe olan merkez vilayetin yanına Mekteb-i İnas’ın talebatı yüz elliye buluyor. Halbuki Diyarbakir’de, anasını gayrimüslime dahil hesap olunmak şartıyla, tahsile erişilmiş asgari itibariyle üç bin hanım kızımız var, bunların yalnız binde kırkı talim ve terbiye maksadıyla mektebe gönderiliyor...”³⁴¹

Erken Cumhuriyet Devri’nde kız eğitimi ciddiye alınmış, İstanbul’a paralel olarak taşrada da bir eğitim çalışması yapılmıştır.³⁴² Devamında Cumhuriyetin 13. Yılında Diyarbakır’da da İnas Rüşdiye Mektebi’nin bir nevi devamı olarak telakki edilebilecek Akşam Kız Sanat Mektebi açılmıştır. Bu okul hakkında 1937 yılında yazılmış eserde şu ifadeler yer alır: “1936 yılında açılmıştır. Bu okul için Urfa kapıdaki San’at Okulu binası yeniden tamir ve ıslah edilmektedir. Yeni ders yılında okul yeni binada derslere başlayacaktır. 2 öğretmen ve 100’den fazla öğrencisi vardır.”³⁴³

Cumhuriyetin 15. yılında yazılmış bir başka eserde de şu ifadeler yer alır: “Urfa Kapısında akşam Kız Sanat okul binası yeniden yapılmış memleketin şiddetle muhtaç olduğu dikiş, moda, şapka, yemek dersleri verilmeye başlanmıştır. 2 yıldan beri açılmış olan bu mektebe 200’den fazla kız çocuğumuz devam etmektedir...”³⁴⁴

Birinci Umumi Müfettişliğin 1939 yılında çıkardığı *Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi* adlı kitaba göre bu okul, “yalnız Diyarbakır’ın değil Şark bölgesinin ev kadını ve aile hayatında umulmadık terakki ve hamleler yaratmaya namzettir.” Okulda biçki- dikiş, nakış, çamaşır, çiçek, yemek, pasta, moda ve ev idaresi bölümleri

³⁴⁰ T.C. Maarifi 1923-1943, s. 82.

³⁴¹ Şimşek, a. g. e., s. 58.

³⁴² Doru, a. g. m., s. 455.

³⁴³ Eti, a. g. e., s. 74.

³⁴⁴ Cumhuriyetin 15.Yılında Diyarbakır, s. 63.

bulunmaktaydı. Bununla birlikte okulda daha çok dikiş, şapka, moda ve yemek dersleri verilmekteydi. 1936-37 eğitim öğretim yılında iki öğretmen ve 100'den fazla öğrencisi mevcuttu. 1938 yılında öğrenci mevcudu 200'ü aşmıştı. 1937-1938 verilerine göre okulda üç öğretmen görev yapmaktaydı. Okulun biçki- dikiş bölümünde 103, yemek bölümünde otuz beş ve moda bölümünde otuz dört olmak üzere toplam 172 öğrenci eğitim görmekteydi. Okulun bir yıllık gideri olarak 3.383 lira harcama yapılmıştı. 1938-1939 ders yılında okulda dört öğretmen çalışmaktaydı. Okulun biçki-dikiş kursuna altmış iki ve moda bölümüne kırk üç olmak üzere 105 öğrenci devam etmekteydi. Bir önceki yıl yemek bölümünde de öğrencisi olan okulun 1938- 1939 ders yılında yemek bölümünün hizmet vermediği görülmektedir. Söz konusu öğretim yılında okul için 4.191 lira harcama yapılmıştır. 1939-1940 yılı verilerine göre okulda dört öğretmen görev yapmaktaydı. Okulda bir yılda 5.605 lira harcama yapılmıştır. Ancak okuldaki bölümlerin sayısında önceki yıllara oranla önemli bir artış olduğu görülmektedir.³⁴⁵

Tablo 28. 1939-1940 ders yılında Akşam Kız Sanat Mektebi'nin bölüm ve öğrenci sayıları.³⁴⁶

Sınıf	Biçki-Dikiş	Çamaşır	Çiçek	Ev İdaresi	Moda	Nakış	Pasta	Yemek	Toplam
1	51	18	18	12	25	15	6	14	147
2	42	28	12	8	18	16	5	9	125
Toplam	93	46	30	20	43	31	11	23	272

1940- 1941 ders yılında 1. İle 2. sınıflarında toplam 247 öğrenci eğitim almıştır. Bu okulda 5 öğretmen görev yapmıştır. Maaş ve ücretlere 4980 lira, tedrisat ve atölye giderlerine de 1255 lira olmak üzere toplam 6235 lira sene zarfındaki bütçe tutarıdır.³⁴⁷

1941- 1942 eğitim öğretim döneminde bu okulda 1. ve 2. Sınıfta toplam 315 öğrenci kayıtlıdır. Aynı sene zarfında mezun öğrenci sayısı 116'dır. Bu öğrencilere 6'sı asil 1'i vekil toplam 7 öğretmen eğitim vermiştir. Söz konusu ders yılında okulun toplam bütçesi 6,490 liradır. Bu bütçenin 5040 lirası maaş ve ücretlere, 700 lirası tedrisat ve atölye giderlerine, 750 lirası da diğer giderlere harcanmıştır.³⁴⁸

³⁴⁵ Çağlayan, a. g. m., s. 637, 638.

³⁴⁶ Çağlayan, a. g. m., s. 638.

³⁴⁷ BİUM, *Maarif İstatistiği 1940-1941*, s. 352, 353.

³⁴⁸ BİUM, *Maarif İstatistiği 1941-1942*, s. 366, 367.

1942- 1943 ders yılında Akşam Kız Sanat Okulunda 1 ve 2. Kademesinde toplam 385 öğrenci kayıtlı iken, bunlardan 136'sı yıl sonunda mezun olmuştur. Bu öğrencilere eğitim veren öğretmen sayısı 8'dir. Bir sene zarfında toplam gider bütçesi 7,400 liradır.³⁴⁹ 1943- 1944 eğitim öğretim döneminde Diyarbakır Kız Enstitüsü'nde ders kesim itibariyle 89 öğrenci kayıtlıdır. Dönem sonunda 2 öğrenci sınıf tekrarına kalmıştır. Bu öğrencilerin eğitimi için 1'i erkek 8 öğretmen görevlendirilmiştir. Yıllık bütçesi 11,700 liradır. Akşam Kız Sanat Okulu'nda ise 1 ve 2. sınıflarında toplam 192 öğrenci kayıtlıdır. Bu öğrencilerden 32'si mezun olmuştur. Bu sene içinde açık olan bölümler ise şöyledir: Bıçki-dikiş, Çamaşır, Çiçek, Ev İdaresi, Moda, Nakış, Pasta ve Yemek. Okulda 7 öğretmen görev yapmıştır. Yıllık toplam bütçesi 9002 liradır.³⁵⁰ 1944-1945 ders yılına gelindiğinde Kız Enstitüsü'nde ders kesim tarihi itibariyle 121 öğrenci kayıtlıdır. Bir önceki yıla göre % 25 oranında öğrenci artışı söz konusudur. 15 öğrenci sene sonunda sınıf tekrarına kalırken, 15 öğrenci de mezun olmuştur. 3'ü erkek toplam 14 öğretmen görevlidir. Bu öğretmenlerden 4'ü stajyer ve 4'ü de ücretli öğretmendir. Bu yılın bütçesi 20,657 liradır. Resmi Akşam Kız Sanat Okulu'nda ise toplam da 123 öğrenci kayıtlıdır. Bunlardan 29'u yıl sonunda mezun olmuştur. Görüldüğü üzere bir önceki yıla nazaran öğrenci sayısında önemli bir düşüş yaşanmıştır. Açık ders şubeleri ise aynıdır. 8 tane öğretmen görev almıştır. Yıl boyu gider bütçesi ise 7,847 liradır.³⁵¹ 1945- 1946 eğitim öğretim döneminde Diyarbakır Kız Enstitüsü'nde yıl sonu ders kesim tarihi itibariyle 123 öğrencisi vardır. Bir önceki sene öğrenci sayısı ile aynıdır. Ancak sınıfta kalan öğrenci sayısı üç katına çıkarak 42 olmuştur. Mezun sayısı da yarı azalarak 8 olmuştur. Bu sene 4'ü stajyer 9 öğretmen görev yapmıştır. Okulun yıllık bütçesi 19,225 liradır. Akşam Kız Sanat Okulu'nun toplam öğrenci adedi 92, mezun olan öğrenci sayısı ise 7'dir. Önceki yılların aksine bu sene zarfında Ev İdaresi, Pasta ve Yemek bölümlerinin öğrenci almadığı görülmektedir. Toplam öğrenci sayısının bir önceki yıla göre düşük olmasının nedeni budur. Okulda görevli öğretmen sayısı 6'dır. Bütçe- gider durumu hakkında istatistik tutulmamıştır.³⁵²

II. Dünya savaşının tahribatını yaşayan dünyanın paralelinde Türkiye de sıkıntılar yaşamıştır. Bunu Türk halkının hayatının tüm kesimlerinde olduğu gibi eğitim

³⁴⁹ BİGM, *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, Yayın No: 238, Ankara, 1944, s. 368, 369.

³⁵⁰ BİGM, *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, s. 20, 84, 92, 100, 101.

³⁵¹ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1944-1945*, s. 22, 23, 88, 96, 106, 107.

³⁵² BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1945-1946*, s. 22, 23, 100, 110, 120, 121..

yaşamında da görmek mümkündür. Ancak savaşın yaralarının sarıldığı 1946- 1947 dönemlerinde dahi okul öğrenci ve başarı düzeyi savaş dönemine benzerdir. Nitel ve nicel özellikleri benzeşiktir. Söz konusu dönemde Diyarbakır Kız Enstitüsü'nde önceki yıllarda olduğu gibi öğrenci sayısı yüzler hanesinde yani 113'tür. Bu öğrencilerden 39'u sınıfta kalmıştır. Ancak 4 öğrenci mezun olabilmıştır. Bu rakamlar dönemin eğitim kalite ve politikalarının tartışılır nitelikte olduğunu göstermektedir. Okulda 7'si stajyer, 2'si vekil toplam 13 öğretmen görev yapmıştır. Öğretmen niteliği başarısızlığın nedenine az çok ışık tutmakta. Enstitünün yıllık bütçesi ise bir önceki yıla nazaran önemli bir artışla 27, 874 liraya ulaşmıştır. Söz konusu senede Akşam Kız Sanat Okul'u öğrenci mevcudu ise 86'dır. Bu öğrencileri 5 öğretmen eğitmiştir. Bu senenin bütçe durumu bağlı olduğu enstitünün bütçe durumu içerisinde total olarak verilmiştir.³⁵³ 1947-1948 ders yılının ders kesim döneminde Diyarbakır Kız Enstitüsü'nde 102 öğrenci kayıtlıdır. Bu öğrencilerden 32'si sınıf tekrarına kalırken, 17'si diploma almıştır. Okulda 6'sı stajyer 14 öğretmen görev yapmıştır. Okulun yıllık bütçesi bir önceki yılı katlayarak 51, 425 liraya ulaşmıştır. Söz konusu senede Diyarbakır Akşam Kız Sanat Okulu'nda toplam öğrenci sayısı 90; görev yapan öğretmen sayısı ise 5'tir.³⁵⁴ 1948-1949 ders yılında Kız Enstitüsü okul mevcudu iyice azalarak 73'e gerilemiştir. 5'i sınıf tekrarına kalırken, 17'si mezun olmuştur. 1'i erkek toplam 12 öğretmen okulda görev yapmıştır. Bu öğretmenlerden 1'i stajyerdir. Okulun bütçesi bir önceki yıla göre önemli oranda azalarak 34,000 liraya gerilemiştir. Aynı yıl Akşam Kız Sanat Okulu'nda ise toplam 103 öğrenci mevcuttur. Bunların 49'u sene sonunda mezun olmuştur. 9 öğretmen görev yapmıştır.³⁵⁵

1949 yılına kadar Akşam Kız Sanat Mektebi olan okulun isminin bu tarihte Diyarbakır Kız Enstitüsü olarak değiştirilmiştir. 1949-1950 ders yılında okulun ders kesim tarihi itibarıyla öğrenci mevcudu 93'tür. 1'i erkek, 15'i kadın toplam 16 öğretmen görev yapmıştır. Bu öğretmenlerden 2'si stajyer, 3'ü de ücretli statüsündedir. Okulun yıllık bütçesi ise 32,003 liradır. Söz konusu senede Akşam Kız Sanat Okulu'nun toplam öğrenci sayısı 234 iken mezun sayısı da 54'tür.³⁵⁶

³⁵³ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1946-1947*, s. 16, 17, 98, 107, 129.

³⁵⁴ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1947-1948*, s. 18, 19, 129, 141, 162, 163.

³⁵⁵ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1948-1949*, s. 20, 21, 155, 170, 202, 203.

³⁵⁶ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1949-1950*, s. 26, 171, 188, 224.

Tablo 29. Diyarbakır il yıllıklarında kız sanat okullarının 5'er yıllık aralıklarla okul vaziyetleri.³⁵⁷

Yıllar	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı			Mezun Sayısı		
			T	E	K	T	E	K
1923-1927	-	-	-	-	-	-	-	-
1927-1935	-	-	-	-	-	-	-	-
1935-1940	-	-	-	-	-	-	-	-
1940-1945	1	-	127	-	127	20	-	20
1945-1950	1	-	472	-	472	-	-	-

Tablo 30. Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınan beşer yıllık toplam sayı halinde Kız Enstitüsü'nün genel durumu.³⁵⁸

Yıllar	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı			Mezun Sayısı		
			T	E	K	T	E	K
1923-1927	-	-	-	-	-	-	-	-
1927-1935	-	-	-	-	-	-	-	-
1935-1940	-	-	-	-	-	-	-	-
1940-1945	1	73	111	-	111	29	-	29
1945-1950	1	102	209	-	209	60	-	60

Yukarıda resmi kız okullarının vaziyetlerini görmekteyiz. İstatistikler incelendiğinde Kız Enstitüsü'nde dikkat çeken bir unsur da yabancı dil takibinde Fransızca'nın ilk sırada yer almasıdır.

3.5. İpek Böcekçiliği Mektebi

Diyarbakır'da Cumhuriyet'in ilk yıllarında İpek Böcekçiliği önemli geçim kaynakları arasında yer alır. Öyle ki bu uğraş hakkında o dönemde işi meslek edinmiş Lütfü Dokucu verdiği bir mülakatta, 1930 yıllarında kendisi bu işle meşgulken Diyarbakır'da 70 mancınığın var olduğunu ve hesaba vurulduğunda o gün için bu bir milyon kilo kozaya denk düştüğünü ifade eder.³⁵⁹ Dolayısıyla ipek böcekçiliğinin

³⁵⁷ 73 İl Yıllığı, s. 281.

³⁵⁸ 73 İl Yıllığı, s. 283.

³⁵⁹ Diken, a. g. e., s. 45.

merkezi konumunda olan bir kentte bu işin okulunun açılması da kaçınılmaz olmuştur. Bölgede ilk olarak bu okul 1913'te Elazığ'da Dar'ül Harir Mektebi (İpek Böcekçiliği Mektebi) olarak açılmıştır. Bu okulda eğitim almış olan Abdulsettar Hayati Avşar Bey'in ağabeyi Süleyman Kayaalp Bey bu mektebi birincilikle bitirdikten sonra, Diyarbakır'da ilk defa fenni olarak mikroskobik muayeneden geçirilen ipekböceği tohumunu elde etmiş ve büyük şöhret elde etmiştir.³⁶⁰

Yukarıdaki beyanattan da anlaşılacağı üzere tek parti döneminde Diyarbakır'da ortaöğretim düzeyinde eğitim veren mesleki okullardan biri de 1930 yılında açılan Diyarbakır İpek Böcekçiliği Mektebi'dir. Okul, ilk olarak 1927 yılında Diyarbakır Ziraat Böcekçilik Mektebi adıyla hizmet vermiş, daha sonra 1930 yılında Diyarbakır İpek Böcekçiliği Mektebi adını almıştır. İpek Böcekçiliği Mektebi, 1930 yılında Birinci Umumi Müfettişliğin girişimleri neticesinde Elazığ'dan alınarak Diyarbakır'a taşınmıştır. Okulda eğitim süresi üç ay olup eğitim iki devre halinde yapılmıştır. Birinci devre 10 Nisan- 25 Mayıs tarihleri arasında ipekçilik hakkında teorik ve uygulamalı eğitimin verildiği devredir. İkinci devre ise 15 Eylül-30 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilen ve tohumculuğun genel ve teorik esaslarının öğretildiği dönemdir. 1930 yılında açıldığında okulun bir müdür ve bir odacısı olup eğitim işleri de müdür tarafından yürütülmüştür.³⁶¹

Bu okulda sadece ipek böceği ve koza tohumu üretilmiştir. Bu okul binası ilk açıldığında İstasyon Caddesi'ndeki Şayak Fabrikası civarındadır. Bu okulda söz konusu dönemde eğitim almış olan Lütfü Dokucu'nun naklettiğine göre bahçesinde epey dut ağacı varmış. Bir nevi tohum üretme istasyonudur. Bu tohumlar onar gramlık kutular içerisinde vatandaşa ücret mukabilinde satılmıştır.³⁶² Bu okulda eğitim alan önemli şahsiyetlerden bir diğeri de Abdulsettar Hayati Avşar'dır. Abdulsettar Bey'in hayatını konu edinen kitaplarda, bu okuldaki eğitim sürecine ışık tutacak bilgiler mevcuttur. Bu okulun gelişmiş bir laboratuvarı olduğunu da böylece öğrenmiş oluyoruz.³⁶³

Bu okulun yıllara göre genel vaziyeti şu şekildedir: Okulun açıldığı sene olan 1930-1931 ders yılında 11 öğrencisi vardır. Bu öğrenciler için 1 öğretmen görevlendirilmiştir. Okula ayrılan bütçe toplamı 2,351 liradır. Bu tutarın 1,176 lirası maaş ve ücretlere, 1,175 lirası da diğer masraflara harcanmıştır. Sonraki ders yılı olan

³⁶⁰ Zübeyde Kırmızı, *Amid-i Nur*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 43.

³⁶¹ Çağlayan, a. g. m., s. 636.

³⁶² Diken, a. g. e., s. 46.

³⁶³ Kırmızı, a. g. e., s. 41- 45.

1931-1932 yılında ise öğrenci adedi üç kat artarak 32'ye ulaşmıştır. Öğrenci artışına paralel olarak öğretmen sayısı 2 olmuştur. Okulun toplam bütçesi 3,905 liradır. 2,405 lirası maaş ve ücretlere, 1500 lirası da diğer masraflara harcanmıştır.³⁶⁴ 1932-1933 ders yılında birinci devrede 21 erkek, 4 kız, ikinci devrede ise 12 erkek, 4 kız öğrenci eğitim almıştır. Bu öğrencilerden 11 erkek ve 4 kız mezun olmuştur. Bu senede okulda 1 muallim görev yapmıştır. Okulun toplam bütçesi 3400 liradır. Bunun 2400 lirası maaş ve ücretlere, 1000 lirası da diğer masraflara harcanmıştır.³⁶⁵

1937-1938 ders yılına gelindiğinde bir derslikli okul halinde 12 öğrenciyle eğitime devam etmiştir. Bu öğrencilerin yaş grafiği de değişkendir. Örneğin bu öğrencilerden 5'i 17-25 yaş aralığında, yine 5'i 26-35 yaş aralığında ve geriye kalan 2 öğrenci yaş aralığı da 36-45 arasındadır. Bunların 4'ü ilkokul, 7'si orta ve lise, 1'i de yüksek okul mezunudur. Bu senede 4 öğrenci mezun olmuştur. Bunlara görevlendirilen öğretmen adedi 1'dir. Bu okulun söz konusu ders yılındaki toplam bütçesi 1400 liradır. Bunun 1351 lirası atölye ve tesisat masraflarına harcanmıştır.³⁶⁶

1938-1939 eğitim öğretim dönemine girildiğinde bir derslikli varlığını sürdürdüğü ve toplamda 26 erkek öğrencinin kayıtlı olduğunu görmekteyiz. Söz konusu dönemde kız öğrenci kaydı yoktur. Bu öğrencilerin bir önceki döneme göre yaş seviyesi de düşüktür. Örneğin bu öğrencilerden 8'i 12-16 yaş aralığındayken, 18'i ise 17-25 yaş aralığındadır. Bu öğrencilerden 10'u yıl sonunda mezun olmuştur. Bunlara eğitim veren hoca sayısı 1'dir. Toplam bütçesi bu sene için 2700 lira iken harcamaları 3420 lirayı bulmuştur. Bu sene zarfında okul bütçesi ilk kez açık vermiştir.³⁶⁷ Bu seneden sonraki maarif istatistiklerinde bu okulla ilgili bilgi yoktur. Dolayısıyla 1939-1940 senesinden itibaren bu okulun faaliyetlerine son verildiğini görüyoruz. Bu durum, ipek ve ipek böcekçiliğinin Diyarbakır'da önemini kaybetmesiyle doğrudan ilgilidir.*

³⁶⁴ BİUM, *Maarif İstatistiği 1923-1932*, s. 61.

³⁶⁵ BİUM, *Maarif İstatistiği 1932-1933*, s. 245.

³⁶⁶ BİUD, *Maarif İstatistiği 1937-1938*, s. 242, 243.

³⁶⁷ BİUM, *Maarif İstatistiği 1938-1939*, s. 384, 385.

* 1937 yılında bu okulu birincilikle bitiren Abdulsettar Hayati Avşar Bey'in bir hatırasını aktaran Zübeyde Kırmızı, ipek böcekçiliğinin kaybettiği öneminin nedenine de aslında ışık tutmakta. Şöyle: "Abdulsettar da ağabeylerinin yolundan giderek 1937 senesinde İpek böcekçiliği Mektebi Şahadetnamesi'ni alıp, okulu birincilikle bitirmiştir. İkinci olmazı lazım gelen hemşehrisi Yervant Tırpancıyan Ermeni olması sebebiyle ikinciliği alamaz. İkinciliği Yüksek Ziraat Mühendisi olan bir gence verirler. İmtihanda Diyarbakır Valisi Mithat Altıok, Sağlık Müdürü, Ziraat Müdürü ve Mektep Müdüründen oluşan bir heyet bulunmaktadır. Bütün sualleri fevkalade cevaplayan Abdulsettar, Kevork Torkumyan'ın ipekböcekçiliği kitabından okuduğu hususları da anlatır. Çok memnun olurlar, hayretle dinlerler. Bunun üzerine Vali Mithak Altıok:

'Peki, yavrum, bu kadar ilerlemiş ipekböcekçiliğimiz ve sanatımız niçin geri kaldı? Anlatır mısın?' der.

'Hakikati istiyor musunuz?'

3.6. Diyarbakir Hafize Ziya Hanım Dikiş Biçki Yurdu

Yukarıda aktarılan söz konusu okulların dışında ayrıca Maarif istatistiklerinde 1931-1932 öğretim yılında “Diyarbakir Hafize Ziya Hanım Dikiş Biçki Yurdu” adında hususi bir dikiş, nakış ve biçki kursunun Diyarbakır şehir merkezinde faaliyet gösterdiğini görmekteyiz³⁶⁹. Bu kursta 8 kız öğrenci, 2 kadın öğretmen gözetiminde eğitim almış ve mezun olmuştur.³⁷⁰ 1932- 1933 ders yılında bu kursta 5 kız öğrenci ve 1 öğretmen görev yapmıştır.³⁷¹ Yukarıda adı geçen yurttan barınan öğrenci adedi ise birinci devrede 7 ve ikinci devrede de 18 olmak üzere toplam 25 kız öğrencidir. Bu öğrencilerden 7’si söz konusu yılda mezun olmuştur. 1 adet öğretmen görevlidir. Toplam 419 liralık bütçesi vardır.³⁷² Bir de 1946-47 sezonunda Diyarbakır Ergani Bakır İşletmesi Kursu tertiplenmiştir. A şubesinde 63 ve B şubesinde de 53 toplam 116 erkek bu kursta eğitim almıştır. Bu kursta 11 öğretmen görev yaparken, 67 Kursiyer başarı diploması almaya hak kazanmıştır. Kursun toplam bütçesi 2483 liradır.³⁷³

3.7. Azınlık ve Yabancı Okullar

Osmanlı Devleti’nde yabancı okul kavramı ile azınlık okulu kavramı birbirinden ayrı olarak mütalaa edilmektedir. Yabancı okul ile Amerika, Fransa ve diğerlerinin gelip açtığı okullar kastedilirken, azınlık olarak da ülkedeki gayrimüslim unsurların kendilerinin açtığı okullar kastedilmektedir. Her ne şekilde olursa olsun bu okullarda istihdam edilen öğrenci ülke içindeki insanlardır; bir başka ifade ile gayrimüslim unsurlar olmaktadır. Dolayısıyla hitap edilen kitle açısından çok büyük bir fark bulunmamaktadır. Faaliyetleri sonuçları itibariyle benzerdir. Sadece yabancı okul

‘Evet’

Abdulsattar, kısa bir duraksama anından sonra kendini toparlar. Cevaben: *Eskiden bir çok sanat, kuyumculuk, bakırcılık, mimarlık, halıcılık, demircilik İslamların elinde olduğu halde, İslam Halk zabıt, memur, tüccar, köy ağası, köy beyi, muallim, müderris olmaya heves edip; bu saydığım işlere önem verince bir çok sanat Hıristiyan vatandaşlarımızın eline geçmiştir. İpekböcekçiliği ve ipekçilik de çoğunlukla Hıristiyan tebaanın elindeydi. İpekböcekçiliği bir aile sanatıdır. Kadın-erkek, çoluk-çocuk beraber çalıştığından masraf en aşağı seviyeye iner, kar çoğalırdı. Ermeni Tehciri’nden sonra bu işleri yapacak çok az kimse kaldığından bu iş birden bire çöktü. Çarşafaların kaldırılması, puşilerin takılmaması da bu yok olmanın tuzu biberi oldu.*

‘Peki! Şimdi ne olacak? Sizler mezun oluyorsunuz...’

Abdulsattar kendinden emin bir şekilde: *Biz azmettik, tedbir bizden, takdir Cenab-ı Hak’tandır.”*

Çok değil bu konuşmanın üzerinden 2 yıl geçmeden okul kapanmıştır. Zübeyde Kırmızı, a. g. e., s. 43, 44.

³⁶⁹ BİUM, *Maarif İstatistiği 1932-1933*, s. 246.

³⁷⁰ BİUM, *Maarif 1923-1932 İstatistiği*, s. 62.

³⁷¹ BİUM, *Maarif İstatistiği 1932-1933*, s. 243.

³⁷² BİUM, *Maarif İstatistiği 1932-1933*, s. 246, 247.

³⁷³ BİGM, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1946- 1947*, Yayın No: 297, Pulhan Matbaası, 1948, s. 178, 179.

gurubuna giren okullara, ülkenin özellikle bir kısım seçkin zümrelerinin çocuklarının devam etmesi, onları prestijli okul seviyesine yükseltmiştir.³⁷⁴

Osmanlı İmparatorluğu, birçok alanda olduğu gibi eğitim konusunda da Gayrimüslim vatandaşlarını serbest bırakmıştır. Önceleri her dini cemaatin kendi ibadethanesinin yanında bunlara bağlı birer mektebi bulunmaktaydı. Söz konusu cemaatlerin ruhani liderlerinin idaresinde dini eğitim veren bu mektepler din adamı yetiştirmeyi hedefleyen birer ruhban okuluydular. 18. Yüzyılın ikinci yarısında Ermeni cemaatinde artan ticari faaliyetlerin neticesinde zengin bir sınıf ortaya çıkmıştı. Bu sınıfın kilise ve cemaatin yönetiminde de söz sahibi olmasıyla eğitim anlayışında bir laikleşme başlamış ve böylece dini eğitim veren kurumların dışında yeni eğitim öğretim kurumları ortaya çıkmıştır. 19. Yüzyıla gelindiğinde Ermeni halkı arasında eğitim konusunda büyük bir uyanış yaşanmış ve bu alanda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu bağlamda Ermeni patriği Balatalı III. Garabed (1823-1831) 10 Temmuz 1824 tarihinde Anadolu'daki Ermeni cemaatine bir tamim göndererek tüm vilayetlerde esnafın finanse edileceği mektepler açılmasını tavsiye etmiştir.³⁷⁵

Bu tavsiye sonrasında diğer vilayetlerde olduğu gibi, Diyarbakır vilayetinde de Gayrimüslim ve yabancı okulların açılmasına engel olunamamıştır. Bu nedenle, günden güne sayıları artan söz konusu mekteplerin denetim altına alınması ve bu amaçla da resmi ruhsatname verilmesi yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede, Mekatib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği'nden Maarif Müdürlerine gönderilen 3 Nisan 1892 tarihli telgrafnamede, İstanbul'da ve diğer vilayetlerde ruhsat alınmaksızın vaktiyle açılmış ve henüz resmi ruhsata bağlanmamış olan Gayrimüslim ve yabancı devlet mekteplerine üç ay süre verilmesinin irade-i Aliye gereği olduğu ifade edilmiştir.³⁷⁶

Ruhsatname işlemi istenilen düzeye erişmemiştir. Ancak ruhsat almayan okulların da kapatılması durumunun sakıncalar doğuracağı gerekçesiyle geri adım atılmıştır. Bu eksende cereyan eden azınlık okulları teşekkülünün 1870 yılı başında Diyarbakır'daki dağılımı şu şekildedir: 3 Ermeni, 1 Protestan, 1 Rum, 1 Katolik, 1

³⁷⁴ Kenan Ziya Taş, "20. Yüzyılın Başında Güneydoğu Anadolu'daki Azınlık/Ermeni Okulları", *SBARD*, S. 6, Eylül, 2005, s. 630.

³⁷⁵ Kasım Ertaş, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015, s. 255.

³⁷⁶ Yıldız, a. g. e., s. 271, 272.

Keldani, 1 Süryani ve 1 Yahudi; 1873 ve 1874'te Siverek'te 3 azınlık mektebi; 1875'te Hazro'da 1 Gayrimüslim mektebi.³⁷⁷

Diyarbakır salnamelerinde, 1894 senesinde Diyarbakır vilayetinde mektep olarak ifade edilen ve 68 öğretmenin görev yaptığı, ruhsatlı toplam 42 okul bilgisi mevcuttur.³⁷⁸ Sultan II. Abdulhamit devrinde, 1876'dan 1900 yılı sonlarına kadar, Diyarbakır Sancağı içerisinde 3 Rüşdiye, 1 İbtidai, 23 Sıbyan; Mardin Sancağında 1 İbtidai, 14 Sıbyan; Maden sancağında ise 1 Rüşdi derecesinde ve 9 Sıbyan Gayrimüslim mektebi açılmıştır. 1890'lı yıllarda Diyarbakır vilayetinde yer alan Gayrimüslim mekteplerinin tamamı ilkokul düzeyindedir. Şehir merkezindeki sayıları 18 olan bu okullarda, 1146 öğrenci ve 36 öğretmen eğitim faaliyetlerinde bulunmaktaydı..

³⁷⁷ Yıldız, a. g. e., s. 271, 273; İlhan Pınar, *Gezinler Gözüyle Diyarbakır, Müze Şehir Diyarbakır*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 154.

³⁷⁸ D.V.S., C. IV, s. 168.

Tablo 31. Vilayet genelindeki Gayrimüslim okul, öğrenci ve öğretmen dağılımı.³⁷⁹

CEMAATLER	DİYARBEKİR SANCAĞI						ERGANİ SANCAĞI						MARDİN SANCAĞI					
	Okul Sayısı		Öğrenci		Öğretmen		Okul Sayısı		Öğrenci		Öğretmen		Okul Sayısı		Öğrenci		Öğretmen	
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Gregoryen Ermeni	94	1	3290	60	96	2	41	-	41	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Katolik Ermeni	4	-	160	-	4	-	-	-	-	-	-	-	12	-	510	-	16	-
Protestan Ermeni	2	1	100	50	6	3	1	1	80	70	2	2	2	1	120	100	4	2
Katolik Keldani	3	1	156	55	3	1	-	-	-	-	-	-	22	-	1100	-	22	-
Katolik Süryani	1	-	60	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	200	-	6	-
Yakubi Süryani	2	1	400	31	3	2	1	-	220	-	8	-	18	-	1080	-	20	-
Latinler	1	1	140	200	2	4	-	-	-	-	-	-	1	1	170	210	4	6
Yahudi	-	1	-	70	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ortodoks Rumlar	-	-	-	-	-	-	3	1	90	40	4	2	-	-	-	-	-	-
Toplam	107	6	4306	466	116	13	46	2	1030	110	55	4	56	2	3180	310	72	8

³⁷⁹Yıldız, a. g. e., s. 273, 274.

1901 ile 1905 arasında Diyarbakır'da 9, Siverek'te 4, Derik'te 2, Silvan'da 5, Lice'de 3, Mardin'de 7, Nusaybin'de 1, Cizre'de 1, Midyat'ta 4, Avine'de 1, Maden'de 2, Ergani, Palu ve Çermik kazalarında 3'er azınlık mektebi vardır. Ayrıca I. Dünya Savaşı öncesinde Diyarbakır merkezinde 95, Ergani'de 41 Gregoryan Ermeni mektebi tespit edilmiştir. Bu mektepler özel sadakalar ve bağışlarla idame edilmiştir. Eğitim kilise tarafından Türkçe ve Ermenice dilinde verilmiştir. Katolik Ermeniler, çoğunlukla erkek ve kız çocuklarını iyi bir eğitim veren Latin okullarına gönderiyorlardı. Bu okullarda eğitim Ermenice, Türkçe, Fransızca ve İngilizce olarak dört Fransisken rahibesi tarafından verilmekteydi. Protestan Ermeni mekteplerinin ise dini bakış açılarının dışında tutulduğu vasat bir temel eğitim programları olup, eğitim kadrosu pedagojik açıdan yetersizdir. Öğretim dili Ermenice, Türkçe ve İngilizcedir. Diyarbakır'deki Yahudi kızların eğitimleri ise en ilkel olanıdır. Azıcık okuma yazma, sayı sayma ve dikişten başka bir şey öğretilmemiştir. Öğretim dili ise yabancı söyleşilerle karışmış bir İbranice idi.³⁸⁰

Cumhuriyet Dönemi'nin hemen öncesinde Diyarbakır'da bulunan yabancı okullar şunlardır: Diyarbakır Protestan Rüşdiye Mektebi, Diyarbakır Protestan İbtidai Mektebi, Diyarbakır Süryani Kadim Mektebi, Diyarbakır Süryani Katolik Mektebi, Küçük Kilise Ermeni Mektebi, Surp-Serkiz (Hızır İlyas) Kilisesi Ermeni Mektepleri, Özel Terakki Mektebi, Özel Ermeni Katolik Kız Mektebi, Özel Ermeni Kız İbtidai Mektebi, İbtidai Mektebi, Rüşdi-i Vatan Keldani Mektebi, Diyarbakır Yahudi Mektebi, Ergani Madeni Rum Mektebi, Silvan Protestan Mektebi, Palu Ermeni Mektebi, Çüngüş Ermeni Mektebi, Siverek Protestan Mektebi, Taşnaksütyun Ermeni Mektebi, Mardin Protestan Mektebi, Diyarbakır Amerikan Okullu, Diyarbakır Kapuçin Fransız Mektebi, Diyarbakır Sur Fransisken Fransız Mektebi.*

I. Dünya Savaşı ile birlikte silah altına alınan Müslüman nüfus, Müslüman çocuklarının gittiği okullar peş peşe kapanırken, Gayrimüslim okul sayılarında ise artış olduğu gözlemlenmiştir. Diyarbakır vilayeti için de durum böyledir. Kurtuluş savaşı sonrası için Lozan Antlaşması azınlık okulları için de bir dönüm noktasıdır. Cumhuriyet döneminde azınlıkların kendi eğitim kurumlarını kurup yönetme hakkı 1923 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Lozan

³⁸⁰Yıldız, a. g. e., s. 275, 276.

* Cumhuriyet öncesi dönemde faaliyet göstermiş olan bu okullar hakkında geniş bilgi için bkz. Hatip Yıldız, a. g. e., s. 270- 304; Kasım Ertaş, a. g. e., s. 253- 258; Mehmet Şimşek, a. g. e., s. 75- 86; Şefik Korkusuz, a.,g. e., s. 198- 212.

Antlaşması ile güvenceye alınmıştır. Antlaşmanın “*Azınlıkların Korunması*” başlıklı III. Bölümü yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde azınlıkların eğitim hakları dahil bazı haklarının korunmasına dair birtakım düzenlemeler içerir. Her ne kadar Antlaşma belirli azınlık gruplarını hak sahibi olarak tanımlamasa ve sadece “*Müslüman olmayan azınlıklar*”dan söz etse de, uygulamada sadece Ermeniler, Rumlar ve Museviler Antlaşma’da yer alan haklardan yararlandırılmış; diğer dini azınlıklar antlaşmanın sağladığı korumanın dışında bırakılmışlardır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu döneminde Süryaniler ve Keldaniler gibi toplulukların kurup yönettiği okullar Cumhuriyet Dönemi’nde kapanmıştır.³⁸¹

Nitekim Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte Atatürk yabancı okullara ayrıcalık tanınmayacağı sinyalini de vermiştir. Zira 3 Mart 1924 tarihinde hazırlanan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türk okulları gibi azınlık okullarının da Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanması kararlaştırılmıştır. Dinsel ve siyasal amaçla eğitim yasaklanmıştır. Ayrıca bu okulların okul kitaplarında aziz resimleri çıkarılırken okul binalarındaki haçlarda indirilmiş; dinsel semboller, yalnız okul kiliselerinde bulundurulacak ilkesi benimsenmiş, bu kurala uymayan okullar kapatılmıştır.³⁸²

Dolayısıyla Diyarbakır vilayetinde bulunan azınlık okulları bir bir kapanmıştır. Zira Cumhuriyet Dönemi maarif istatistiklerini incelediğimizde Cumhuriyet öncesinde var olan yukarıda adları zikredilen okulların artık varlık göstermediğini görmekteyiz. Bir istisna hariç. 1926- 1927 eğitim öğretim döneminde Diyarbakır Süryani Kadim Mektebi’nin varlığını sürdürdüğünü ancak Maarif istatistiklerine göre 1928 senesinden itibaren resmi olarak faaliyetine son verdiğini görmekteyiz. Bu okulun söz konusu ders yılında karma ve gündüzlü eğitimde 55 erkek ve 45 kız toplam 100 öğrencisi mevcuttur. Orta kademesinde öğrenci kaydı yoktur. Bu öğrencilere 2’si Müslüman, 2’si Protestan, 1’i Ortodoks ve bunların 2’si kadın olmak üzere toplam 5 öğretmen eğitim vermiştir.³⁸³

Söz konusu okul, günümüzde Lalebey mahallesinde bulunan Meryem Ana Kilisesi’nin Kuzey cephesinde yer alan odalarda, şimdi papaz evi olarak kullanılan yapı içerisinde faaliyet göstermiştir. Kilise bahçesinin Güney yönünde, divanhane olarak tanıtilen altı pencere ve tek katlı yapının girişi üzerinde “ Bu okul 1851 yılında Patrik

³⁸¹ Selçuk Akşin Somel, *Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2013, s. 38.

³⁸² Seçil Akgün, *Tevhid-i Tedrisat, Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, MEB Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 48.

³⁸³ TC Maarif Vekaleti, *1926- 1927 İstatistik Yıllığı*, s. 144, 156.

II. Yakup döneminde, Musaoğlu Yusuf Bey'in malından bu kilise tamamlandı" ifadesi Süryanice olarak yer alır.³⁸⁴

Söz konusu okul Cumhuriyet sonrası dönemde resmi okullar arasında yer almasa da Meryem Ana Kilisesi'ne bağlı bir kilise okuluna dönüştüğü bilinmektedir. Zira 1950'nin başlarında okulun öğrenci ve öğretmenleriyle birlikte çektiikleri fotoğrafları mevcuttur. Zaman içerisinde bu okul tamamıyla kapanmıştır. Açık olduğu dönemde ilkokul sınıf okuma kitapları, Mardin Metropolit Tarihçi Filiksinos Yuhanna Dolabani imzalıdır.³⁸⁵

3.8. Diyarbakır Kütüphaneleri

Bir Memleketin kültür seviyesini ölçmede kütüphanelerin de önemli bir yeri vardır. Başka bir deyişle, kütüphaneler, bir memleketin kültür depolarıdır. Bu açıdan durumu incelediğimizde Diyarbakır'ın önde gelen illerimizden biri olduğunu görmekteyiz.³⁸⁶

İslamiyet'ten önce Amida, (Diyarbakır), Meyefarkin (Silvan) ve Eğil'de zengin birer kütüphanenin mevcut olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. İslamiyet'ten sonra bilhassa Mervaniler zamanında yine Amid ve Meyafarkin'de zengin birer kütüphane olduğunu İbn'ül-Ezrak "Tarih-i Meyafarkin ve Amid" isimli yazma eserinde anlatır. Bu kütüphane Amid'te gittikçe zenginleşmiş, Nisaoğulları döneminde dünyanın sayılı kütüphanelerinden biri haline gelmiştir. XII. yüzyılda şehrimizde bir milyon kırk bin ciltlik muazzam bir kütüphanenin bulunduğu bazı kaynaklarda belirtilmekte, Selahaddin Eyyubi tarafından 1183'te zapt edildiği sırada bu kütüphaneden yalnız Kadı Fadıl'ın hissesine 140 bin cilt kitap düştüğü yazılmaktadır. Bu rakamları mübalağalı kabul etsek bile, o çağın en zengin kütüphanelerinden birinin şehrimizde olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz.³⁸⁷

Osmanlı devleti döneminde de Diyarbakır'ın birden çok kütüphaneye sahip olduğunu görmekteyiz. 19. yüzyılın son çeyreğinde Diyarbakır Vilayet merkezinde 7 adet kütüphane vardır.³⁸⁸ Ancak kısa bir süre sonra 1901 (H.1317) tarihi itibarıyla

³⁸⁴ Mehmet Şimşek, "Diyarbakır ve Çevresindeki Süryanilere Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, Editörler: Bahaeddin Yediyıldız; Kerstin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 806.

³⁸⁵ Aziz Günel, *Türk Süryaniler Tarihi*, İstanbul, 1970, s. 201.

³⁸⁶ *73 İl Yıllığı*, s. 389.

³⁸⁷ *73 İl Yıllığı*, s. 391.

³⁸⁸ DVS, C. III, s. 222.

salnamelerden öğrendiğimiz kadarıyla bu sayı 3'e inmiştir.³⁸⁹ 1901- 1905 yılları arasında bunlar Sarı Abdurrahman Paşa, Hamdizade Ömer Efendi ve Ragıbiyye kütüphaneleridir. Ayrıca 1905 yılında Diyarbakır merkezinde bir kıraathane mevcuttur.³⁹⁰ Ayrıca 1893 tarihinde, sur dışında bulunan İdadi Mülkiye Mektebi bünyesinde de büyük bir kütüphanenin faaliyet gösterdiğini kaynaklardan öğreniyoruz. 1316/1898 tarihli Diyarbakır Maarif Salnamelerinde, bu kütüphanede 206 adet kitap bulunduğu belirtilir. Salnamenin ilerleyen yıllarında 1319 ve 1321 dönemlerinde kütüphane hakkında bilgi içermediğini görmekteyiz.³⁹¹

19 yüzyılda Diyarbakır merkezinde Yiğit Ahmet Mahallesinde bir kitapçılar çarşısı olduğu rivayet edilmektedir. Ayrıca Ali Emiri Efendi'nin naklettiğine göre Ulu Camii'nin güneyinde de bir kitapçı çarşısı varmış.³⁹² Nitekim 1936 il yıllığında Basri Konyar şu ifadeleri kullanmıştır: “ Artukoğulları zamanında bir milyon dört yüz bin cildi muhtevi muazzam bir kütüphanenin Ulu Camide bulunduğu bazı eserlerde görülmüştür. Bu gün Umumi bir kütüphane mevcut olup buradaki kitap adedi 3522'dir. Bunun 295'i yeni, 3227'si de eski yazı iledir.”³⁹³

20. yüzyıl başları yani 1912- 1919 yılları arasında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde “Milli Kütüphane” adıyla hizmet veren kurumlar oluşmuştur. Bunların başlıcaları; 1912'de İzmir ve Kayseri, 1917'de Eskişehir ve Konya, 1918'de Diyarbakır'de kurulmuş olanlardır. Lakin kuruluş tarihi hakkında farklı rivayetler vardır. Eldeki veri kesinlik arz etmemektedir. Örneğin 1967 İl Yıllığında kütüphanenin 1919 yılında El-Cezire cephesi kumandanı Cevat Paşa tarafından kurulduğunu yazarken, Şevket Beysanoğlu ‘Anıtları ve Kitabeleriyle Diyarbakır’ adlı eserinin ikinci cildinde; “1921 yılında Diyarbakır'e gelen Ziya Gökalp'in öncülüğünde Cevat Paşa'nın yardım ve desteği ile Ulu Camii'nin doğu cephesinin kuzey bölümünde yeni eklemeler onarımlarla bir bina hazırlandı. Kitaplar buraya taşınarak ve aydınlardan da hayli kitap bağışı sağlanarak 1922 yılında Milli Kütüphane adıyla hizmete açıldı” demektedir. Ancak M. Şefik Korkusuz bu kütüphanenin Ziya Gökalp'in şehre gelmeden çok önce açıldığını, elinde bu husus ile ilgili bilgi ve belge olduğunu söyler.³⁹⁴

³⁸⁹DVS, C. V, s. 105; Komisyon, *73 İl Yıllığı*, s. 391.

³⁹⁰Yıldız, a. g. e. s. 337; Yılmazçelik, a. g. e., s. 77; Korkusuz, a. g. e., s. 233.

³⁹¹Şimşek, a. g. e., s. 95, 96.

³⁹²Doru, a. g. m., s. 429.

³⁹³*36 İl Yıllığı*, s. 176.

³⁹⁴Korkusuz, a. g. e., s. 234; Mehmet Ali Abakay, “Cumhuriyet Geçiş Yıllarından Bugüne Diyarbakır Kütüphaneleri”, *Diyarbakır Sosyo Kültürel Tarihi 1 (Siyasi ve Kültür Tarihi)*, Koordinatör: Yusuf Kenan Haspolat, İstanbul, 2013, s. 492; Şevket Beysanoğlu, a. g. e., C. II, s. 861.

Osmanlı Döneminde var olan kütüphanelerin akıbeti I. Dünya savaşı sebebiyle bilinmemektedir. Savaş yılları sonrasında Diyarbakır'da Ulu caminin yanında 1932 senesinde Ulusal Kitapsarayı oluşturulmuştur. Usman Eti o dönemde kaleme aldığı eserinde bu kütüphanede 5000 ciltten fazla kitap bulunduğunu söyler.³⁹⁵ Bu bilgiyi dönemde yazılmış bir başka eser de aynen teyit eder.³⁹⁶

Cevat Paşa'nın önderliğinde kurulan halk kütüphanesinden sonra 1932'de Halkevi açılmıştır. 1938 yılında Halk Kütüphanesi ile Halkevi kitaplığı birleştirilmiş ve adı da Halkevi Kütüphanesi olmuştur. 1951 yılında Halkevi'nin kapatılması ile birlikte kütüphane uzun bir süre kapalı kalmıştır.

Tablo 32. Beşer yıllık dönemler halinde halk kütüphanesinin kitap ve okuyucu istatistiği.³⁹⁷

Yıllar	Kitap Sayısı	Okuyucu Sayısı	Kitaplık Sayısı
1923-1927	8562	3013	1
1927-1935	9146	10898	1
1935-1940	10261	16179	1
1940- 1945	10998	19874	1
1945-1950	12642	21354	1

³⁹⁵ Eti, a. g. e. s. 75.

³⁹⁶ Cumhuriyet'in 15. Yılında Diyarbakır, s. 64.

³⁹⁷ 73 İl Yıllığı, s. 289.

SONUÇ

Osmanlı Devleti döneminde bölge eğitim sisteminin istenilen düzeylerde olmadığı bölümler içerisindeki aktarımlarımız dolayısıyla aşıkardır. Nitekim 19. yüzyıl yenileşme döneminde dahi Diyarbakır vilayetinde sadece okur-yazar olanların muallim olarak görevlendirilmesi bu kanıtı güçlendirmektedir. Ayrıca Muallim yetiştirme politikalarındaki noksanlıkların Cumhuriyet Dönemi'ne de sarkmış olması eğitim sisteminin istenilen seviyelere çıkarılamamasına neden olmuştur. Tüm çabalara rağmen şehirdeki okur-yazar oranının çok düşük seviyelerde seyretmesinin temel nedeni budur.

Okullaşma oranında da sıkıntılar çekilmiştir. Bu sıkıntılar tek partili dönemin sonlarına doğru aşılmış olsa da, çocukların okullara yönlendirilmesi sancılı olmuştur. Özellikle kız öğrencilerin eğitim hayatındaki mevcudiyetleri seküler Cumhuriyetçilerin hedeflediği düzeye ulaşamamıştır. Ayrıca coğrafyanın yaşam idamesi üzerindeki tahakkümü ve bölge etnik yapısının özelliği göz ardı edilmiştir. Türkçe bilmeyen çoğu kırsal yaşantıdan gelen çocuklara kendi dillerini bilmeyen muallimlerin görevlendirilmiş olması da eğitimde sancılar doğurmuştur. Bir diğer dikkat çeken unsur da okulla başlayan öğrencilerin eğitim hayatlarını sürdürmedeki sıkıntılardır. I. Dünya Savaşı sonrası sancılı dönemde aile geçimine katkı sunma çabası çocukları okuldan koparmıştır. Çalışma içerisinde verilen istatistiki verilerden de anlaşılacağı üzere mezun edilen öğrenci sayısı okula başlayan öğrenci sayısından çok aşağılardadır.

Cumhuriyet devri tek partili dönem Diyarbakır eğitim sisteminin en dikkat çekici yanı mesleki eğitime verilmiş olan önemdir. Zira söz konusu dönemde mesleki eğitimde Diyarbakır, bölge vilayeti olarak çevre illere bu hususta merkezlik etmiştir. Cumhuriyetin ilk 27 yılında müthiş atılımlar yapılmıştır. Bunun ana nedeni ise Osmanlı Devleti'nden miras kalan mesleki eğitimin köklülüğüdür. Ancak 1940'lı yıllardan sonra Diyarbakır mesleki eğitimde de gerilemiştir.

Eğitimdeki reformist çabalara rağmen Diyarbakır okur-yazar oranında ciddi bir artış sağlanamamıştır. Zira 1927'de il genelinde 19 okul mevcut iken okur-yazarlık oranı erkeklerde % 5.86 kadınlarda ise % 1.03 olmak üzere toplam 6,89 düzeyindedir. Tek partili dönemin sonunda yani 1950'de 6 yaş ve üzeri nüfusun okur-yazar sayısı 240,363 kişi ile ancak % 27,59 seviyelerine ulaşmıştır. 1949-1950'de il merkezinde 15, köyler ile toplamında 125 ilkokul mevcuttur. Bu okullarda toplam 249 öğretmen görev yaparken, okullarda 9438 öğrenci eğitim görmüş ve 717'si mezun olmuştur. Söz konusu

dönemde ayrıca 4 ortaokul vardır. Burada da toplamda 26 öğretmen ve 566 öğrenci eğitim hayatında yer almış; bu mektepler 74 mezun vermiştir. Diyarbakır'ın tek lisesi olan Diyarbakır Ziya Gökalp Lisesi'nde ise 16 öğretmen, 273 öğrenci vardır. Bunlardan 77'si mezun olmuştur. Bu okulların dışında tek partili yaşamın son senesinde, 1 Köy Enstitüsü, 1 Kız Enstitüsü, 1 Erkek Sanat Enstitüsü ve 1 de Erkek Öğretmen Okulu mevcuttur. Söz konusu dönemde bu meslek okullarında toplam 972 öğrenci eğitim alırken, bunların 177'si mezun olmuştur. Okullarda 79 öğretmen görev yapmıştır.

Sonuç itibariyle erken Cumhuriyet Devrin'de çok kısıtlı eğitim hayatı yaşanırken 1950'lerde her ne kadar istenilen seviyelerde olmamış olsa da önemli derecede ilerleme kaydedilmiştir. 1950 yılında Diyarbakır'da 134 okul ve buralarda eğitim gören 11,249 öğrenci ile eğitim veren 370 öğretmeni ve 240,363 okur-yazarı mevcuttur. Diyarbakır diğer illere oranla eğitim alanında geri kalmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv ve Resmi Kaynaklar

1.1. Başbakanlık Osmanlı ile TBMM Arşivi

BOA, DH. UMVM, Dosya No:3, Gömlek No:59 (Tarih: 1338)

BOA, DH. UMVM, Dosya No:21, Gömlek No: 50 (Tarih:1337-1334)

BOA, Y. PRK. MF, Dosya No:5, Gömlek No:20 (Tarih: 1325)

BOA, Y. MTV, Dosya No: 49, Gömlek No: 107. (Tarih: 1891)

BOA, Y. MTV, Dosya No: 202, Gömlek No: 18. (Tarih: 1900)

BOA, MF. MKT, Dosya No: 536, Gömlek No: 3. (Tarih: 1900)

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, C. 25, İçtima: 3, 23. V. 1938.

1.2. Okul Arşivleri

Ziya Gökalp Lisesi Arşivi, 1932-1950 Arası Ders Senelerine Ait Diploma Defterleri.

Gazi ilkokulu Arşivi, 1932-1936 Arası Ders Senelerine Ait İmtihan Cetveli Defteri.

_____, 1938-1939 İmtihan Cetveli Defteri.

Yeni İlkokul Arşivi, 1945-1950 Dönemleri arası 5. Sınıflara Ait İlköğrenim Diploma Defterleri.

Cumhuriyet İlkokulu Arşivi,1930-1949 Arası Ders Senelerine Ait Diploma Defterleri.

İnönü Ortaokulu Arşivi,1943-1946 Arası Ders Senelerine Ait Diploma Defterleri.

_____, 1949-1950 Diploma Defteri.

Silvan Gazi ilkokulu Arşivi, 1931-1950 Arası Ders Senelerine Ait Talebe Şehadetname Defterleri.

1.3. Resmi Kaynaklar

T. C. Maarif Vekilliği, *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri, Ana Programa Hazırlıklar*,
Seri: A, No: 1, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939.

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti, *1926-1927 İstatistik Yıllığı*, C.4, Devlet
Matbaası, 1929.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri 1923-1932*, No: 26, Devlet
Matbaası, İstanbul, 1933.

_____, *Maarif 1932-1933 İstatistiği*, No: 31, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.

- _____, *Maarif 1933-1934 Muallimler İstatistiği*, No: 58, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.
- Başvekalet İstatistik Umum Direktörlüğü, *Maarif 1937-1938 İstatistiği*, No: 145, Sühulet Basımevi, İstanbul, 1939.
- _____, *Maarif 1938-1939 İstatistiği*, No: 186, Ulusal Matbaa, Ankara, 1942.
- _____, *Maarif 1939-1940 İstatistiği*, No: 187, Ulusal Matbaa, Ankara, 1942.
- _____, *Maarif 1940-1941 İstatistiği*, No: 199, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1943.
- _____, *Maarif 1941- 1942 İstatistiği*, No: 227, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1944.
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1941-1942*, No: 227, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara, 1944.
- Başvekalet İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim İstatistikleri 1942-1943*, Yayın No: 238, Ankara, 1945.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1943-1944*, Yayın No: 248, Pulhan Matbaası, 1946.
- _____, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1944-1945*, Yayın No: 272, Pulhan Matbaası, 1947
- _____, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1945-1946*, Yayın No: 282, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1947.
- _____, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yükseköğretim İstatistikleri 1946-1947*, Yayın No: 297, Pulhan Matbaası, 1948.
- _____, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1947-1948*, Yayın No: 308, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1949.
- _____, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1948-1949*, Yayın No: 327, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A. O. Yeni Matbaa, Ankara, 1950.
- _____, *Milli Eğitim Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1949-1950*, Yayın No: 336, Doğu Ltd. O. Matbaası, Ankara, 1952.
- T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim 1950-1951*, No: 348, Biricik Matbaası, Ankara.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1943-1944*, Yayın No: 247, Pulhan Matbaası, 1945.
- _____, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1944-1945*, Yayın No: 271, Pulhan Matbaası, 1947.

- _____, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1946-1947*, Yayın No: 296, Pulhan Matbaası, 1948.
- _____, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1947-1948*, Yayın No: 307, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1949.
- _____, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1948-1949*, Yayın No: 326, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A.O. Yeni Matbaa, Ankara, 1950.
- _____, *Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistikleri 1949-1950*, Yayın No: 335, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A.O. Yeni Matbaa, Ankara, 1952.
- Maarif Vekaleti, *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1923-1943*, Maarif Matbaası, Ankara, 1944.
- _____, *Türkiye Cumhuriyeti Maarifi 1940-1941*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz, MEB Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.
- T.C. Maarif Vekilliği, *Köy İlkokul Programı Projesi*, İstanbul Maarif Matbaası, 1939.
- Komisyon, *2000'e Beş Kala Diyarbakır*, Diyarbakır Valiliği Yayınları, Dicle Üniversitesi Basımevi İşletme Müdürlüğü Matbaası, Diyarbakır, 1995.
- Cumhuriyetin 15. Yılında Diyarbakır.
- Akgün, Seçil, *Tevhid-i Tedrisat, Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, MEB Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.
- Cızırtı M. Hüsnü, *İlköğretim, Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 1983.
- Doğan, Hıfzı, *Mesleki ve Teknik Eğitim, Cumhuriyet Döneminde Eğitim, Bilim ve Kültür Eserler Dizisi Atatürk Kitapla Komisyon, 2000'e 5 Kala Diyarbakır*, (Diyarbakır Valiliği Yayını), Diyarbakır, 1995.

1.4. İl Yıllıkları

- Basri Konyar, *1936 Diyarbakır İl Yıllığı*, C. III, Ulus Basım Evi, Ankara, 1936.
- Komisyon, *1967 Diyarbakır İl Yıllığı*, İş Matbaacılık ve Ticaret Yayınları, Ankara, 1967.
- Şevket Beysanoğlu- Adil Mutlu- vd., *1973 Diyarbakır İl Yıllığı*, İş Matbaacılık ve Ticaret Yayınları, Ankara, 1973.

1.5. Salnameler

Diyarbakır Vilayet Salnamesi, H. 1286-1323 (1869-1905), C. I-V, Hazırlayan: Ahmet Zeki İzgöer, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayını, İstanbul, 1999.

2. TETKİK ESERLER

Abakay, Mehmet Ali; Şimşek, Mehmet, *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Diyarbakır'da Eğitim*, T. C. M.E.B. Diyarbakır Milli Eğitim Müdürlüğü Yayını, Diyarbakır, 1998.

_____, *Cumhuriyet Geçiş Yıllarından Bugüne Diyarbakır Kütüphaneleri, Diyarbakır Sosyo Kültürel Tarihi 1 (Siyasi ve Kültür Tarihi)*, Koordinatör: Yusuf Kenan Haspolat, İstanbul, 2013.

Akgündüz, Hasan, *Osmanlı Medrese Sistemi*, Ulusal Bellek Yayınları, İstanbul, 1997.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)*, Ankara, 1982.

Atalay, Talip, *Sokak Çocukları İçin Başarılmış Bir Proje: Diyarbakır İslahhanesi, Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır*, C.1, Editörler: Bahaeddin Yediöldüz; Kerstin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2008.

Akbulut, İlhan, *Diyarbakır*, Tükelmat A. Ş, İzmir, 1996.

Akgündüz, Hasan, *Osmanlı Medrese Sistemi*, İstanbul 1997.

Beysanoğlu, Şevket, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır*, C. I-III, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Neyir Matbaacılık, Ankara, 2001.

_____, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, Ankara, 1996, s. 337.

Bizbirlik, Alpay, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde Vakıflar: 972 Tahriri Işığında*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

Diken, Şeyhmus, *Diyarbakır Diyarım Yitirmişem Yanarım*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

_____, *Sırını Surlarına Fısıldayan Şehir: Diyarbakır*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Doru, Aygül, *Tarihte Diyarbakır'da Eğitim, Diyarbakır Sosyo Kültürel Tarihi 1, (Siyasi ve Kültür Tarihi)*, Koordinatör: Yusuf Kenan Haspolat, İstanbul, 2013.

Ertaş, Kasım, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015.

Eti, Usman, *Diyarbakır*, Diyarbakır Matbaası, Diyarbakır, 1937.

- Evren, Nazif, *Poyraz Köyünden Köy Enstitülerine*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- Evirgen, İbrahim, *Diyarbakır Hatırası*, Yelkovan Yayınları, Ankara, 2014.
- Gedikoğlu, Şevket, *Evreleri Getirdikleri ve Yankıları ile Köy Enstitüleri*, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1971. 193.
- Günel, Aziz, *Türk Süryaniler Tarihi*, Oya Matbaası, İstanbul, 1970.
- Güncüt, Bedri, *Diyarbakır Tarihi*, Diyarbakır Halkevi, Diyarbakır, 1937.
- Kırby, Fay, *Türkiye 'de Köy Enstitüleri*, İmece Yayınları: 2, Ankara, 1962.
- Korkusuz, M. Şefik, *Cumhuriyet Öncesi Diyarbakır 'de Maarif*, Kent Işıkları Yayınları, İstanbul, 2009.
- Sözen, Metin, *Diyarbakır 'da Türk Mimarisi*, Gün Matbaası, İstanbul, 1971.
- Kırmızı, Zübeyde, *Amid-i Nur*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2009. Koçer, Hasan Ali, *Türkiye 'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Basımevi İstanbul, 1974.
- Mergen, Mevlüt, *Peygamberler ve Sahabiler Şehri Sevdam Diyarbakır (Anılar ve Şiirler)*, Yelkovan Yayınları, Ankara, 2014.
- Oğuzkan, Turhan, *Orta Dereceli Genel Öğretim Kurumlarının Gelişmesi, Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1983.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye 'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.
- Sarı, İbrahim, *Şehrimiz Diyarbakır*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 2, İstanbul, 1996.
- Sözen, Metin, *Anadolu Medreseleri*, C.I, İstanbul, 1970.
- Sönmez, Zeki, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, TTK, Ankara, 1989.
- Somel, Selcuk Aksin, "Taşranın Denetimi ve Asimilasyonu: Diyarbakır 'da Sivil Devlet Eğitiminin Ortaya Çıkışı (1868- 1908)", Diyarbakır Tebliğleri: *Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Ed. : Cengiz Aktar, Hrant Dink Vakfı Yayınları, (İstanbul, Temmuz, 2013).
- _____, *Gayrimüslim Okulları Nasıl Azınlık Okullarına Dönüştü*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Şimşek, Mehmet, "Diyarbakır ve Çevresindeki Süryanilere Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri", *Osmanlı 'dan Cumhuriyet 'e Diyarbakır*, Editörler: Bahaeddin

Yediyıldız; Kerstin Tomenendal, Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2008.

_____, Amid'den Diyarbakır'e Eğitim Tarihi, Kent Yayınları, İstanbul, 2006, s. 43.

Yıldız, Hatip, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde eğitim (1870-1920)* TTK, Ankara, 2014.

Yılmazçelik, İbrahim, *XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Diyarbakır*, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

3. MAKALELER

Aküzüm, Cemal; Akgündüz Hasan, "Diyarbakır'da Öğretmen Yetiştirme Deneyimleri", *Bilgisayar ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.3, 2014.

Ayaz, Hayrettin, "Medreselerden Darülfünun'a Bir Eğitim Tarihi Arkeolojisi: Prof. M. Ali Ayni'nin Gözüyle Osmanlı Medreseleri ve Darülfünun", *Eğitime Bakış Dergisi*, Yıl: 10, S. 30, Ankara, 2014.

Babahan, Ali, "Bir Sosyal Politika Projesi Olarak Köy Enstitüleri", *Alternatif Politika*, C. I, S. 2, Eylül 2009.

Çağlayan Ercan, "Cumhuriyet Döneminde Diyarbakır'da Eğitim (1923-1950)", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 7, Sayı XIX, Eylül, 2014.

_____, "Köy Enstitüleri'nin Açılması ve Dicle Köy Enstitüsü", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/1 Winter 2014*, p. 119-132, Ankara-Turkey.

Demirtaş, Bahattin, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Eğitim ve Öğretim (1923-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 41, Mayıs 2008.

Ergün, Mustafa, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6/12, 2008.

Erkılıç, Turan Akman, "Eğitim Felsefeleri Açısından Köy Enstitüleri", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 5, S. 9, Diyarbakır, Nisan, 2013.

Kaya, Umut, "Darümuallimin İle İlgili Bir Nizamname Layihası ve Darümuallimin'e Giriş Sürecinde Bir İmtihan", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, Ekim 2012-Mart 2013.

Kırpık, Güray, “Müfredatın Değişim Tarihi”, *Eğitime Bakış Dergisi*, Yıl.10, S. 29, Ankara, 2014.

Öğüt, Tahir; Çadırcı, Çiğdem, “Cumhuriyet Dönemine Geçiş Sürecinde Diyarbakır’da İktisadi-Mali ve Sosyal Yapı”, *Akademik Bakış 141*, C.7, S. 13, Kış 2001.

Yıldız, Hatip, ”Diyarbakır Darülmualimini’nin Tarihçesi”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 4, S. 8, Kasım, 2012.

Pınar, İlhan, “Gezginlerin Gözüyle Diyarbakır (1701-1924)”, *Diyarbakır:Müze Şehir*, (Haz. Ş. Beysanoğlu- M. Ş. Korkusuz- E. N. İşli), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.s.,146-158.

Taş, Kenan Ziya, “20. Yüzyılın Başında Güneydoğu Anadolu’daki Azınlık/Ermeni Okulları”, *SBARD*, S. 6, Eylül, 2005.

Tekin, Adil, “Anadolu’nun En Eski Camii Diyarbakır Ulu Camii”, *Kara-Amid Kültür ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 14, Haziran, 1980.

4. GAZETE VE MECMUALAR

TC Resmi Gazete, Tesis Tarihi: 7 Teşrinievvel 1336-1920, 18 Kanunuevvel 1937 Cumartesi, Sayı: 3786.

Dicle Kaynağı Diyarbakır Lisesi Mecmuası, S. 1, 1 Mayıs, 1934.

5. TEZLER

Akhan Güneş, *Ergani Anadolu Öğretmen Lisesi’nin Kurumsal Biyografisi*, (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2011

Em, Mine, *Diyarbakır Zinciriye Medresesi Tarihsel Gelişimi, Koruma ve Değerlendirilmesi*, (Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1995.

İlhan Palalı, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır (Vilayet Salnameleri ve Mahalli Kaynaklara Göre)(1869-1905)*, (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi), Malatya, 1999.

6. İNTERNET KAYNAKLARI

Bayraktar, M. Mustafa, “Bir Lise, Bir Şehir, Bir Tarih (Ziya Gökalp Lisesi)”,
http://haberiklimi.net/bir-lise-bir-sehir-bir-tarihziya-gokalp-lisesi_m2280.html,

Erişim Tarihi: 20. 03. 2015.

Zeki Tekin, Türk Eğitim Tarihi,

<http://edebiyat.karabuk.edu.tr/pformasyon/icerikler/ztekin/8.%20HAFTA.pdf>,Erişim

Tarihi, 15.03.2015.

<http://suleymannazifik.meb.k12.tr/>, Erişim Tarihi, 20.05.2015.

http://mebk12.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/21/17/746204/, Erişim Tarihi, 30.04.2015.

EKLER

Ek 1. Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Öğrenci Adı-Soyadı	Veysi Fida
Öğrenci Numarası	131211118
Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
Programı	İnkılap Tarihi Bilim Dalı
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Yrd. Dç. Dr. Abdullah Mesut Ağır
Tez Başlığı (Türkçe)	Cumhuriyet Dönemi Diyarbakır Eğitim Tarihi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 164 sayfalık kısmına ilişkin, 28/12/2015 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 19'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç.
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Yrd. Dç. Dr. Abdullah Mesut Ağır
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde intihal program raporu ve ilgili makale şartını¹ sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

¹ Makale şartı doktora öğrencilerini kapsamaktadır.

Ek 2. Diyarbakir orta mekteplerinden bir görünüm (36 İl Yıllığı)

Ek 3. Diyarbakir Sanat Mektebi Atölyesi (36 İl Yıllığı)

Ek 4. 1932 yılında açılan Koze ve İpek sergisi hakem heyeti ve sergiye iştirak edenlerden bazıları (36 İl Yıllığı)

Ek 5. Koza ve İpek Sergisi

Ek 6. Faiz Ergun Diyarbekir’de kültür mensuplarıyla Halkevi dil müsabakalarından sonra yaptığı bir toplantı (36 İl Yıllığı)

Ek 7. Diyarbekir Lisesi Öğrencileri (36 İl Yıllığı)

Ek 8. Cumhuriyet Devri'nin ilk anaokulu öğrenci ve öğretmenlerinden bir kare (36 İl Yıllığı)

Ek 9. Cumhuriyet Devrinin ilk Kitap Sarayı (36 İl Yıllığı)

Ek 10. Dar-ül Muallimin öğrencileri hocalarıyla birlikte Seyrantepe'deki IV Murad Köşkü önünde (1924). (73 İl Yıllığı)

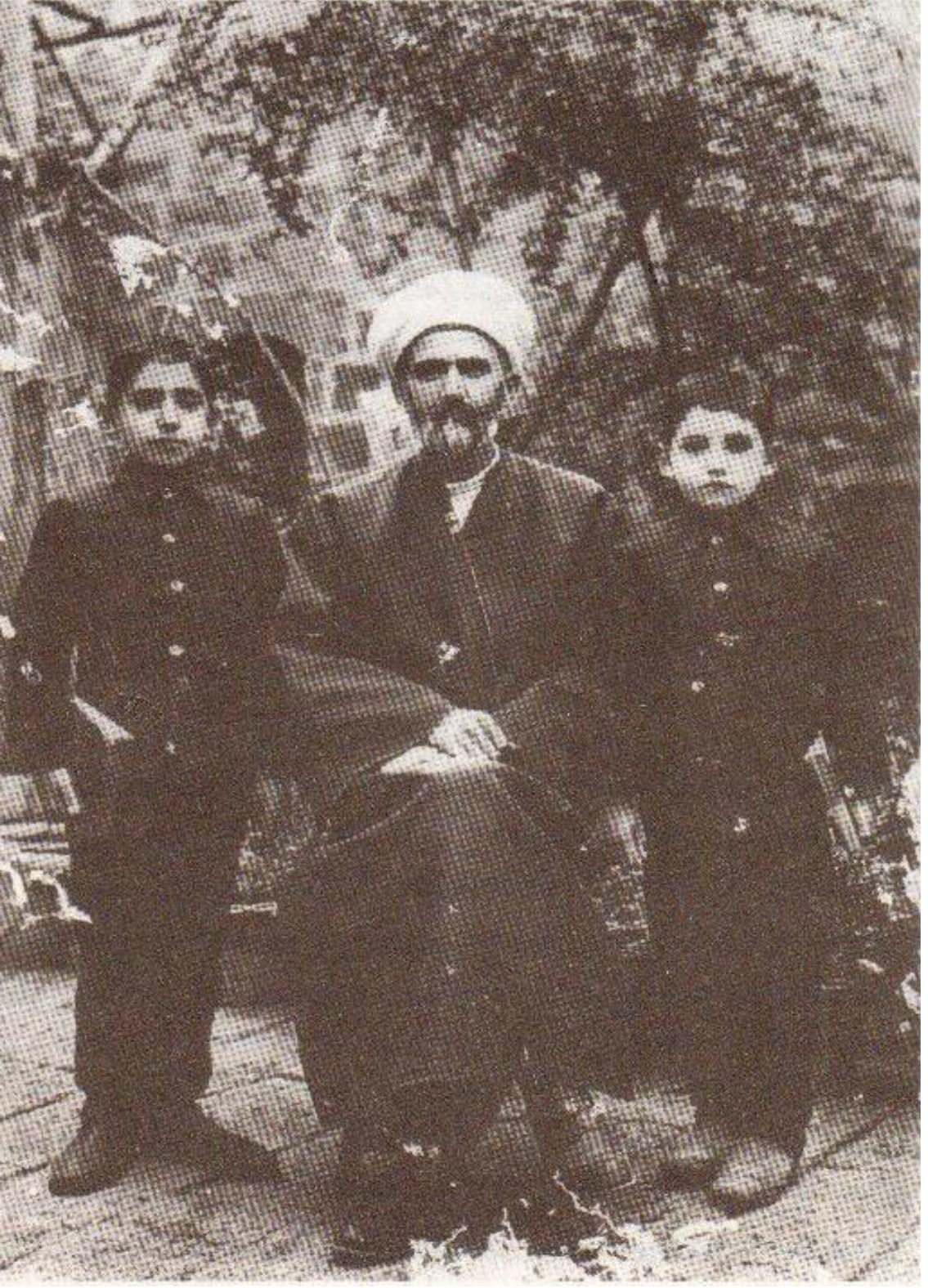
Ek 11. Darülmualimin Öğretmen ve Öğrencileri

Ek 12. Mektebi Sanayi Çarşaf ve Foto Atölyesi

Ek 13. Sultan II. Abdulhamit'in tahta çıkışının 25. Yıldönümünde açılan Sanayi Mektebi'nin Açılış Töreni.

Ek 14. Mektebi İdadi Muallimlerinden Hamdi Bey ile oğulları Cemal ve Kemal Beyler.

Ek 15. Diyarbakir Halk Evi Binasi

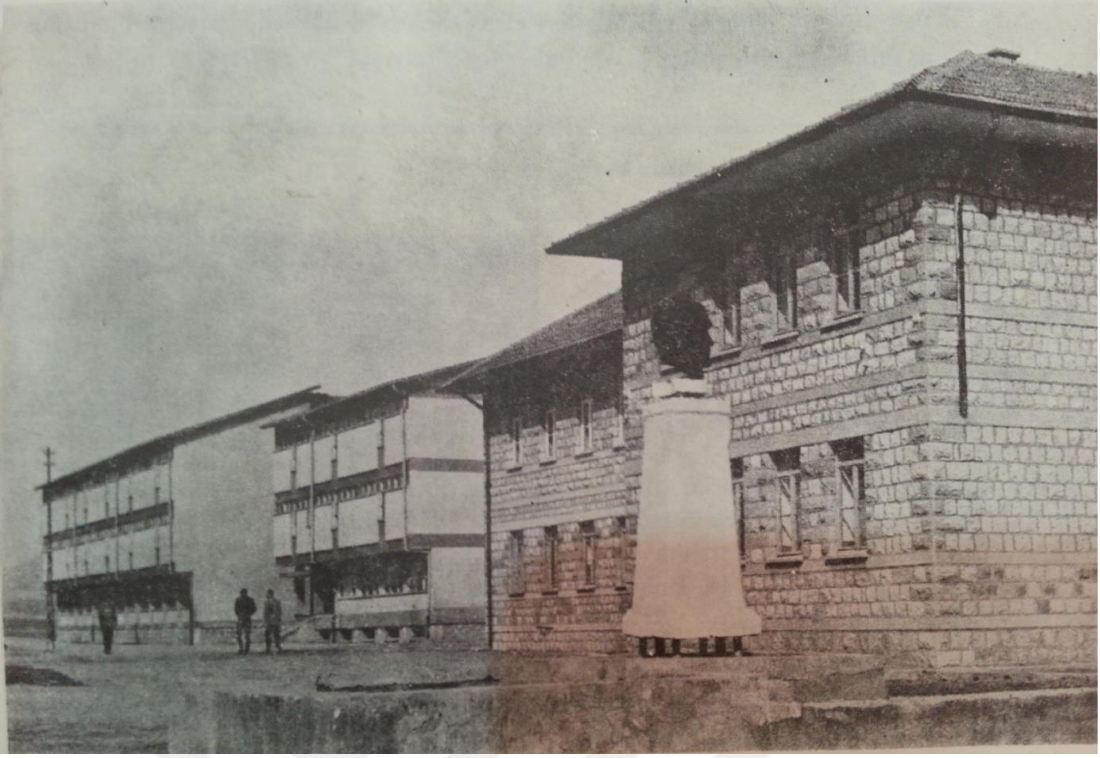
Ek 16. Muallim Mektebi ve Diyarbekir Lisesi (1932)

Ek 17. Diyarbakir İdadi Mektebi Binası (73 İl Yılığı)

Ek 18. Diyarbakir Sanayi Mektebi Binası (73 İl Yılığı)

Ek 19. Dicle İlk Öğretmen Okulu.

Ek 20. Ergani Köy Enstitüsü

Ek 21. Günümüzde Ziya Gökalp İlkokulu Binası.

Ek 22. Günümüzde Süleyman Nazif İlkokulu.

Ek 23. Günümüzde İsmet Paşa İlkokulu

BELGELER

Belge 1. İpek Böcekçiliği Mektebi Diploması (Zübeyde Kırmızı, Amidi Nur)

۵

ارقیبه مکبری حقیق ولایانه شاهانه در حیدرآباد

نمبر	ولایت	تصانیف	مدرک	مدرک	اسم علمی	رخصت
۱۶	سجاس	سجاس مریضیه	زکوة اهداری انات سنی	ارمن وروشانه ارمن بردنانه دروم	یوقدر	رخصت مشهوره
۱۷	صدوقا	بروسه بازر	اعلامی نمان رأی سنی سنی ابتدائی	ارمن وروشانه ارمن وروشانه ارمن وروشانه	یوقدر	رخصت مربوطه نقطه شاهانه بقدرت با این رخصت مربوطه رخصت مربوطه
۱۸	صلب	صلب تراغیبا غنیاب انطاب سویب مرغیبه شهره اورف	ابتدائی اعداد عالی تکلیف درجه اعدادی عالی انات عالی زکوة ابتدائی ابتدائی سنی اعدادی انات سنی	ارمنی موسوی ارمنی ارمنی وروشانه ارمنی ارمنی ارمنی لاتیه	سهم طلبه وارده یوقدر سهم طلبه وارده یوقدر یوقدر یوقدر یوقدر	رخصت رخصت رخصت رخصت رخصت رخصت رخصت
۱۹	سویه	رخصت ارقیبه عدد ۵۰	انات سنی	ارمنی ارمنی وروشانه ارمنی وروشانه	سهم طلبه وارده یوقدر	رخصت رخصت

ملاحظات

سواءه سوکوه بروشانه لایق و تکیه ای که اینجا
ارقیبه سوزار هانه اراده ایکنده در صورتیکه
بروشن بکن ده تیره هزارده برقیله رخصت رطل باشد

ارقیبه عالی اولدره بروشانه
حرفیه جمال کلمه در تکیه ای که اینجا
رخصت مختبر وارده

رخصت ارقیبه
عدد ۶۸

بقاع فغانه مربوطه رخصت و معقله و رخصت
و صفت ایزد عینا و قالیای قرینده سنی
و خاصیا فغانه کفر و شیعا و شیعا قرینده اوج
و نفس خاصیه بر وعلیاب فغانه مربوطه
موسیقی و در الفزاع و خدمت و قوسیا و شیعا
و طبا کفریبه و بیت شاما و راسمیت قرینده لفظ
و علیاب فغانه بر و صفتی نایع و صفتی
جمالیه مجرده ایکی و صریه مجرده بر

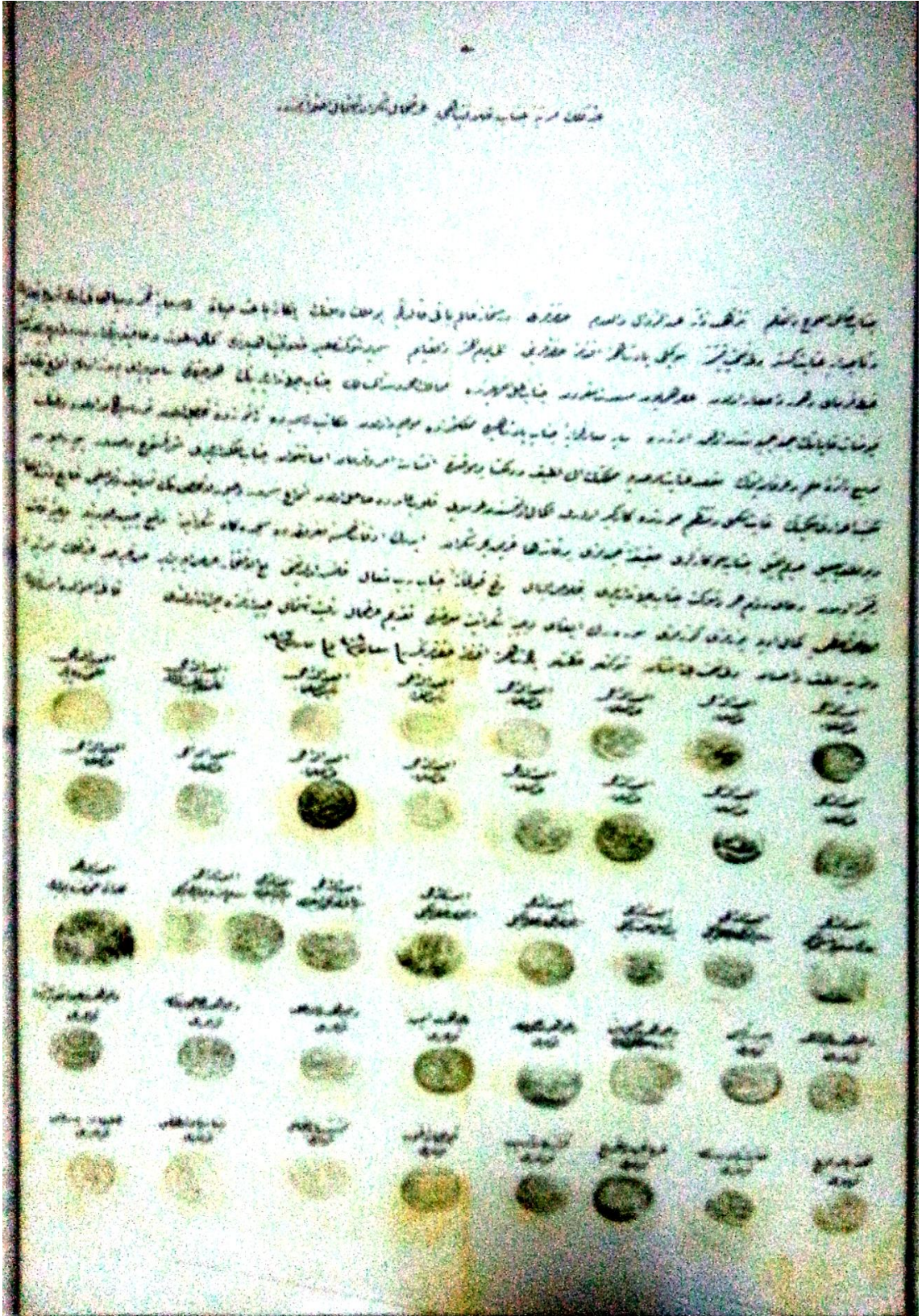
بهر مکتوبه خاصیه کفر و شیعا و معقله
خدمت و قوسیا و بیت شاما قرینده ک مکتوبه
معقل و قالیله

بقاع فغانه مربوطه و غیره قرینده ایکی و خاصیا
فغانه داخله الماری و غیره و صفتی قرینده اوج و علیاب
فغانه عمیه بری و قیبه الفوقا قرینده ایکی و قیبا
فغانه هوراما مجرده ایکی و صفتی عمیه مجرده قرینده
بر و صریه فغانه رشیده قرینده بر و صفتی فغانه قرینده
و صریه و اما و کوب و نظام قرینده رت و صریه قرینده
بر و مرکز ولایه مربوطه فغانه فغانه و صفتی عقیقه
و مجلدتس قرینده ایکی

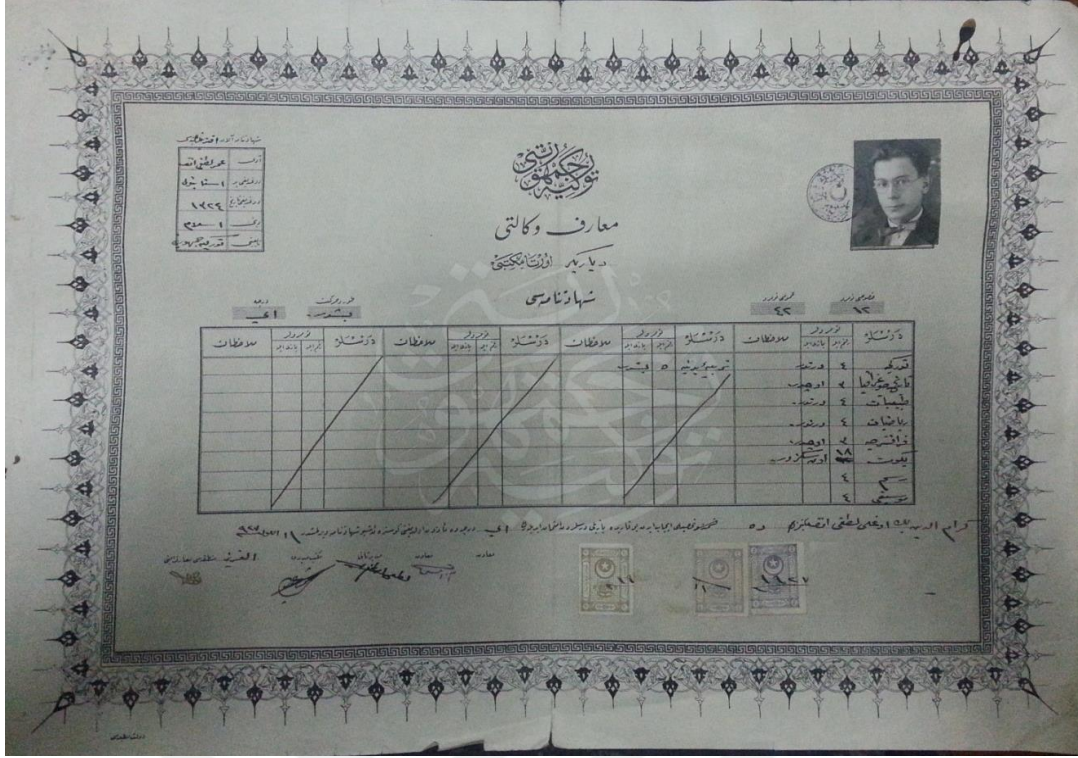
بهر مکتوبه بقاعه عمیه و غیره قرینده ایکی و خاصیا الماری
و غیره و صفتی قرینده اوج و معقله عمیه بری و قیبه الفوقا
قرینده ایکی و صفتی نظام قرینده بر و صفتی سنی
معقل و قالیله

ایشونیک اوج امانت نکره ای که
موضوع هر چه همیسا بیاید
بر دانه ای که و رسته در رسته
ساده ای بود و تکیه و سبایه اوج
و ماری و رسته و صریه اسلام
طلبه یوقدر

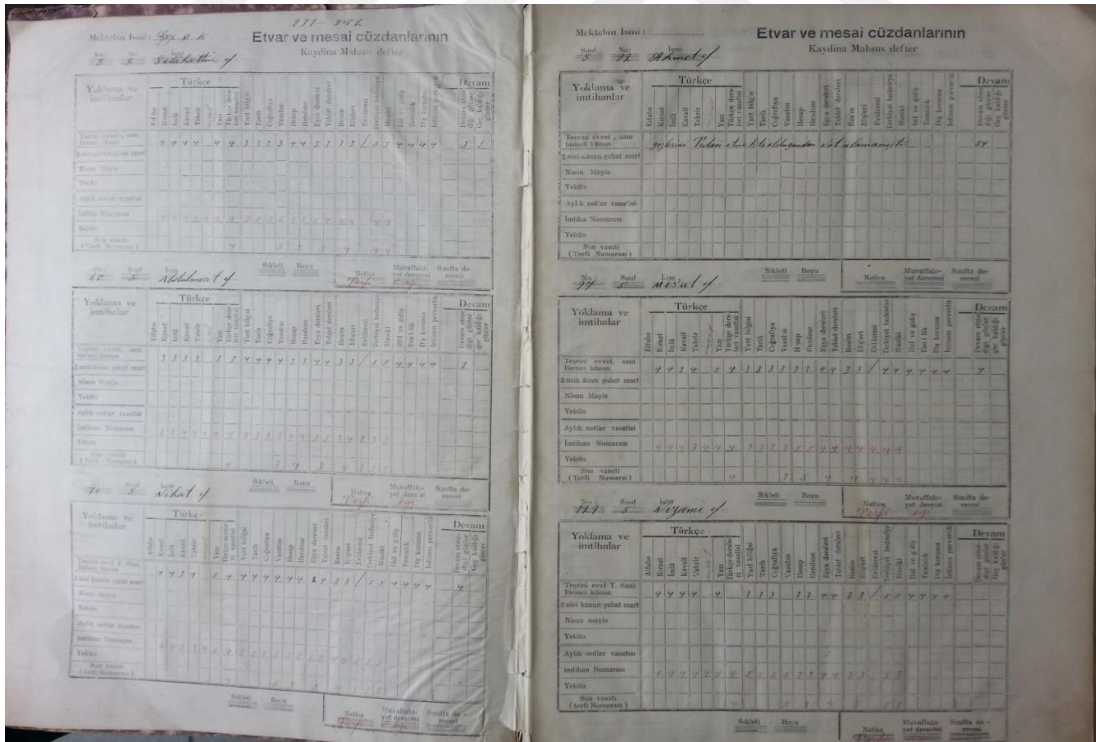
Belge 2. Vilayeti şahane dahilinde bulunan ruhsatlı ruhsatsız ABD mekteplerinin buldukları yerler ile derecelerinin ve devam edenleri cinsi ve mezhepleriyle bunların arasında Müslüman talebe olup olmadığı ile ilgili belge. Belge adedi 64/2 (Y.PRK.MF Dosya No:5 Gömlek No:20 Tarih1325)

Belge 7. 9 Nisan 1891 tarihinde Diyarbakir Lisesi'nin (Mülkiye İdadi Mektebi) inşasının tamamlanışını ve memnuniyetlerinin şehrin ileri gelenlerinin imzasıyla Padişaha bildiriliş ve belgesi. (BOA, Y.MTV,49/107.)

Belge 8. Diyarbakır İdadisi Öğrenci Diploması. (Okul Arşivi'nden)

Belge 9. Gazi Mustafa Kemal İlköğretim Okulu 1931 senesine ait Etvar ve Mesai Cüzdanlarının Kaydına Mahsus Defterden Bir Kesit. (Okul Arşivi'nden)

Ad ve soyadı	Mehmet Nispet
Baba adı	Mustafa Nispet
Doğum yeri	Samsun
Doğum yılı	1935 Çarşamba
Diplomayı veren okul	Yeni Koleji - Samsun
Öğrencinin okul №	330
İmtihani bitirme ders yılı ve dönemi	1950-1952 Haziran
Mecburi hizmet süresi	1 yıl
Hareket Notu	Yak.

Tebliğ olmak üzere
Diplomaya ek olarak
1950-1952 dönemi için
100 Lirası

Pul

TÜRKİYE CUMHURİYETİ MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI DEVLET ORTA OKUL İMTİHANI DİPLOMASI

DİPLOMA NUMARASI: 571

Oğlu
Kızı

Orta Okul öğrenimini bitirip Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi, Matematik, Fizik, Kimya, Tabiat Bilgisi, İş Bilgisi, Resim, Beden Eğitimi, Müzik derslerinden imtihan geçirerek derece ile "Devlet Orta Okul imtihanı" diploması almağa hak kazanmıştır.

1950

Millî Eğ. Müdürü Okul Müdürü

M. Nispet M. Nispet

(Stok No: 79)

Belge 14. 1950 Yılı Yeni Koleji Diploması. (Okul Arşivi'nden)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI İLK OKUL DİPLOMASI

DİPLOMANIN NO: 825/14 DERECESİ: İyi

Baş sınıfı Ziya Gökalp İlk Okulunda ilk öğrenimini 1945-1946 ders yılında bitirerek yapılan imtihanda yandaki dereceleri kazanan bu diploma 1946 yılı Haziran ayının 28. tarihinde günü, verilmiştir.

Millî Eğitim Müdürü

Onanmıştır
Vali

K

DİPLOMAYI VEREN OKULUN BULUNDUĞU

İl: Düzce İlçe: Düzce Bucak: " Köy: " OKUL NO: 273

GİDİŞ VE HAL: Pekiyi

DERSLER	DERECELER	DERSLER	DERECELER
Türkçe	Pekiyi	Ziraat - İş	-
Tarih-Coğrafya	Pekiyi	Resim - İş	Yak.
Arithmetik-Geometri	İyi	Yazı	Yak.
Tabiat Bilgisi	İyi	Beden Eğitimi	Yak.
Hayat, yurt ve Yaşam Bilgisi	İyi	Müzik	Yak.
Okul Bilgisi	Pekiyi		

Başöğretmen Sınıf Öğretmeni

M. Nispet M. Nispet

9194

Belge 15. 1945- 1946 Ders Yılı Ziya Gökalp İlkokul Diploması. (Okul Arşivi'nden)

T.C.
MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
Özel Kalem 46/57

Nazif EVREN
Dicle Köy Enstitüsü Müdürü

Dicle Köy Enstitüsünde geçirdiğim birkaç saat bende unutulmaz hatıralar bıraktı. Başta siz ve eşiniz olmak üzere öğretmen ve memur arkadaşlarımla işlerine ne şekilde bağlanmış oldukları kısa zamanda elde edilmiş neticelerden anlaşılmaktadır. Bugün elinizde öğrenci olarak bulunan çocuklarımızın köylerine nasıl bir inançla döneceklerini şimdiden düşünebiliyor ve elde edecekleri başarıların büyüklüğünü hesaplayarak, bahtiyar oluyorum. Hepinize teşekkür eder,

Saygı ve sevgilerimi sunarım.

Hakkı TONGUÇ
DİYARBAKIR

Milli Eğitim Bakanı
YÜCEL

1946 senesinde Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in Dicle Köy Enstitüsü Müdürü Nazif Evren'e gönderdiği teşekkür telgrafi. (Kaynak: Evren, a. g. e., s. 89.)

ÖZ GEÇMİŞ

1981 Diyarbakır doğumludur. İlk orta ve lise tahsilini Diyarbakır merkez okullarında tamamlamıştır. Lise eğitiminden sonra 1998- 2003 yılları arasında Diyarbakır Söz TV’de SWHS-Kurgu Montaj departmanında basın mensubu olarak çalışmış, 2003 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne yerleşmesi üzerine görevinden istifa ederek eğitim hayatına yeniden dönmüştür. 2007 yılında söz konusu üniversiteden mezun olmuş ve dersane öğretmeni olarak göreve başlamıştır. Aynı yılın Eylül ayında Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans programına yerleşmiş ve 2008 yılında Tezsiz Yüksek Lisansını tamamlamıştır. 2009 ve 2010 yılında iki adet kitap yayınlamıştır. Tarihi temellere dayalı geleceğe dair nispi teklifler içeren “Tarihi Bakış Açısıyla Gelecekte Dünyamız” adlı kitabı okuyucuyla buluşmuş akabinde yazdığı “KPSS Tarih Öğretimine Dönük Soru Bankası” adlı kitap piyasaya çıkmıştır.

2009 yılından itibaren Diyarbakır Lider Eğitim Kurumları Kurucu Müdürü olarak mesleğini icra etmeye başlamıştır. Son 2 yıldır Diyarbakır’ın çeşitli yerel gazetelerine haftalık olarak “Haber-Analiz Köşesi”nde yazılar yazmaktadır. Bu süreçte St Clements University ve PEDAD işbirliğinde düzenlenen “Başarılı Lider” ve “İş Yaşamında Kişilik Analizi” adlı eğitim programlarına katılmış Onur öğrencisi olarak başarıyla eğitimini tamamlamış ve başarı sertifikasını almıştır. Kişisel gelişim merkezli olarak eğitimlere katılımını sürdürmüş en son olarak İstanbul İşletme Enstitüsü’nün düzenlediği “Stratejik Yönetim” programını tamamlayarak başarı sertifikasını almış, akabinde Dicle Üniversitesi gibi birçok birimde kariyer basamakları ve kişisel gelişim üzerine çok sayıda konferans vermiştir. Halen Erdemliler Hareketi Diyarbakır İl Başkanlığı kurucular kurulu üyesi-Eğitim İşleri Başkanı ve DİMMDER kurucular kurulu-başkan yardımcılığı görevini ifa etmektedir. 2013 yılında Batman-Fırat Üniversitesi ortaklığında açılan Tezli Yüksek Lisans programına yerleşmiştir. 2015 yılında Atatürk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksek Okulu Adalet Bölümü’nü kazanmış ve bu bölümde eğitim almaya devam etmektedir. Halen Diyarbakır Lider Eğitim Kurumları Kurucu Müdürlüğü görevini sürdürmektedir. Evli ve 2 çocuk babasıdır.